
**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

ВИПУСК 87

(ЧАСТИНА I)

КИЇВ – 2009

Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць.

Випуск 87. Частина I (у двох частинах).

К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Інститут міжнародних відносин, 2009. – 88 с.

У збірнику вміщені матеріали круглого столу «Фінансові та інституційні аспекти в угодах Європейського Союзу про асоціацію», проведеного 27 листопада 2008 року Інститутом міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Українською асоціацією економістів-міжнародників, круглого столу «Світова фінансова криза та економічна думка», проведеного 26 лютого 2009 року Інститутом міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Українською асоціацією економістів-міжнародників та Академією наук вищої школи України, круглого столу «Актуальні питання міграційно-візових відносин між Україною та ЄС», проведеного 25 червня 2009 року Інститутом міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Українською асоціацією економістів-міжнародників та Академією наук вищої школи України.

Розраховано на викладачів, наукових співробітників, аспірантів та студентів.

Редакційна колегія:

Губерський Л. В.,	д-р філософ. наук, проф., академік НАН України (головний редактор);
Вергун В. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Дайнеко В. В.,	канд. філол. наук, проф.;
Денисов В. Н.,	д-р юрид. наук, проф.;
Довгерт А. С.,	д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПрН України;
Кисіль В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Копійка В. В.,	д-р політ. наук, проф.;
Коппель О. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Крижанівський В. П.,	д-р істор. наук, проф.;
Крушинський В. Ю.,	д-р політ. наук, проф.;
Макаренко Є. А.,	д-р політ. наук, проф.;
Манжола В. А.,	д-р істор. наук, проф.;
Матвієнко В. М.,	д-р істор. наук, проф.;
Муравйов В. І.,	д-р юрид. наук, проф.;
Пахомов Ю. М.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Перепелиця Г. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Пирожков С. І.,	д-р екон. наук, проф., академік НАН України;
Пузанов І. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Рижков М. М.,	д-р політ. наук, проф.;
Рогач О. І.,	д-р екон. наук, проф.;
Скороход Ю. С.,	д-р політ. наук, проф.;
Філіпенко А. С.,	д-р екон. наук, проф.;
Фурса С. Я.,	д-р юрид. наук, проф.;
Шемшученко Ю. С.,	д-р юрид. наук, проф., академік НАН України;
Циганов С. А.,	д-р екон. наук, проф.;
Шнирков О. І.,	д-р. екон. наук, проф. (заст. головного редактора).

Відповідальний редактор: **Римська Т.Ю.**

Адреса редакційної колегії: 04119, Київ, вул. Мельникова, 36/1, Інститут міжнародних відносин; тел. 481-44-14.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен власних та інших відомостей.

© Інститут міжнародних відносин, 2009.

ФІНАНСОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ В УГОДАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ПРО АСОЦІАЦІЮ

*Курило О.В.**

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

На сучасному етапі спостерігаються суттєві зміни в розвитку економік окремих країн під впливом глобалізаційних процесів. В групі країн з високорозвиненою ринковою економікою поняття «національна економіка» поступово втрачає сенс. На його зміну приходять поняття «регіональна економіка» (наприклад, в зоні Європейського Союзу чи в Північній Америці). Соціально-економічний розвиток окремих країн, стадії розвитку їх національних економік глибоко різняться. Проте існує чимало підходів до аналізу процесів економічного зростання, такі як виділення стадій економічного розвитку, побудова економічних моделей та структурна перебудова економіки.

Розвиток інформаційних технологій в умовах глобалізації наприкінці ХХ – на початку ХХ століття призвів до суттєвих змін в економічній політиці країн з розвиненою ринковою економікою. В багатьох високорозвинених країнах, і насамперед у США, в умовах адаптації соціально-економічних систем до нового етапу інформаційно-технологічного розвитку суспільства, широкого розповсюдження набула економічна модель нової економіки. Під «новою економікою» розуміють економіку нових високотехнологічних галузей та їх широкий вплив на економічні процеси, яка призводить до значних змін окремих макроекономічних показників. Передумовами виникнення та розповсюдження нової економіки стали такі фактори, як лібералізація ринків, посилення мобільності капіталу, глобалізація ринків, виникнення цифрового простору як єдиної комунікаційної мережі. Нові технології здійснюють значний вплив на ситуацію в економічному житті, появу високотехнологічних компаній на ринку, що використовують сучасні інформаційні технології. Саме інформаційні технології є основою нової економіки, вони впливають на її ефективність, на способи ведення бізнесу. Нова економіка не відмінює традиційні закони економічного розвитку, а доповнює їх, відкриває нові можливості і перспективи економічного розвитку, прискорення технологічного прогресу, зростанню продуктивності праці та відповідно збільшенню інвестицій в інформаційні технології. Нова економіка пов'язана з інтенсивним впровадженням інновацій та нових способів ведення бізнесу, які впливають на зростання продуктивності праці.

В перше десятиріччя ХХІ століття США, долаючи перешкоди, негативні фактори та обставини, незмінно зберігає лідерство серед провідних держав світу, продовжують визначати основні риси та шляхи еволюції сучасного постіндустріального суспільства. Характерними ознаками сучасної американської економіки є те, що економіка знаходиться на новій фазі економічного зростання, в основу економічної політики положено роль люд-

* кандидат економічних наук, старший науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин Національної академії наук України

ського фактору в соціально-економічному розвитку суспільства, спостерігаються структурні фактори зростання ефективності економіки, комплексно вирішується проблема кількісних і якісних критеріїв ефективності [1].

Починаючи з 1995 р. в США достатньо швидко зростають показники продуктивності праці. Американський економіст В. Нордхаус в своєму дослідженні розробив нову техніку виділення долі різних факторів зростання продуктивності праці. На його думку, з другої половини 90-х років зростають показники продуктивності праці не тільки в секторах, що зайняті виробництвом комп'ютерів та іншої інформаційної продукції, але й в економіці в цілому, спостерігається не тільки прямий ефект, але й ефект переливу на інші галузі економіки. Він вважає, що така ситуація підтверджує користь нової економіки [2]. Прихильники нової економіки вважають, що якщо американська економіка переживає нині період екстенсивної фази постіндустріального розвитку, тобто кількісного нарощування нових технологій, то в майбутньому сформується критична маса технологічних змін, що дасть можливість значно підвищити темпи економічного зростання та якість продукції. Нова економіка, яка орієнтувалася на традиційні ліберал-кейнсіанські концепції регулювання економіки, дала позитивні результати.

Найважливішими факторами стримування світового домінування США в першому десятиріччі XXI століття стала консолідація Європейського Союзу та піднесення Китаю на фоні встановлення уніфікованих правил глобальної економічної політики. Перед країнами з високим рівнем розвитку ринкової економіки стоїть завдання слідом за США рішуче здійснити структурну перебудову своїх економік шляхом форсованого розвитку інформаційних технологій та програмної продукції. В самих США на сучасному етапі постерігається зміна капіталізму власників на капіталізм менеджерів. Реальний контроль над корпораціями знаходиться в руках службовців, які ними керують. Це дає можливість маніпулювати та зловживати коштами корпорацій, направляти їх, наприклад, не в пенсійні фонди, а на власні вузькі інтереси, які часто не співпадають з інтересами корпорацій, акціонерів та найманих працівників. В корпоративній політиці США постала негайна необхідність ввести соціально-орієнтоване регулювання корпораціями, причому ведучу роль у вирішенні цього питання мають відіграти державні та суспільні інститути.

Європейська модель економічного розвитку – це ринкова економіка з соціальною орієнтацією. Проте в останні роки в головних країнах Європейського Союзу економіка зростає занадто повільно, щоб підтримувати традиційну державу загального добробуту. Країни ЄС зіштовхнулися з такими проблемами як: недостатнє зростання виробництва, високий рівень безробіття, соціально-економічні проблеми масової трудової міграції та виведення промислових галузей виробництва в інші країни та регіони. Фінансова політика країн Європейського Союзу також переживає непростий період реформування, оскільки перед ними постала необхідність підняти конкурентоспроможність економіки цього регіону. Нині країни Євросоюзу опинились перед реальною перспективою поступитись в конкурентній боротьбі не тільки США, але й другим економікам, що розвиваються швидкими темпами. В сучасних умовах в країнах євросони виникла необхідність глибоких реформ в фінансовій та соціальній сферах, перебудови європейської соціально-економічної моделі.

Переважна частина валового внутрішнього продукту в країнах зони євро розподіляється через державний бюджет. Традиційно особливо високою ця доля є в країнах Західної Європи, яка досягає 50 та більше процентів. Значення фінансової політики в країнах зони євро є таким значимим, тому що їх уряди позбавлені права безпосередньо здійснювати вплив на економічну кон'юнктуру за допомогою фінансово-кредитних інструментів, які в нинішніх умовах знаходяться у веденні наднаціонального органу Європейського Союзу - Європейського центрального банку.

При формуванні нової соціально-економічної моделі бюджет ЄС в цілому поки що не перетворився в повноцінний інструмент фінансової політики Євросоюзу. Проте солідарність країн євросони у бюджетній і фінансовій політиці є необхідною умовою укріплення Євросоюзу, економічного зростання двадцяти семи країн-членів ЄС. Особливістю фінансової політики країн ЄС є те, що різні політичні сили вбачають різні шляхи підвищення конкурентоздатності національних економік за допомогою фінансово-бюджетних важелів. Кожна держава-член ЄС має свої особливості фінансової системи відносно пріоритетів бюджетно-фінансової політики або інструментів досягнення мети бюджетної політики. Такі європейські країни як, наприклад, Великобританія і Швеція не є членами ЄС, що дає їм змогу поза зоною євро більшу самостійність та гнучкість у проведенні фінансової політики. Проте, в цілому бюджетні та податкові реформи у всіх європейських країнах спрямовані в сучасних умовах на скорочення податків та спрощення системи оподаткування з метою покращення підприємницької діяльності, розширення пропозиції, стимулювання економічного зростання та удосконалення міжбюджетних відносин в цілому. Бюджетні відносини в Євросоюзі складаються з урахуванням реалій економічного розвитку різних країн-членів ЄС. Так, в Німеччині існують проблеми, пов'язані з невідповідністю німецького господарського порядку до реалій розвитку світової економіки. Створена і ефективна раніше система соціальної ринкової економіки є настільки неефективною в сучасних умовах, що обумовила втечу капіталів з країни. Німецькі економісти наголошують на необхідності проведення радикальної податкової реформи, значного зниження прибуткового податку, особливо зменшення прогресії при його стягуванні. Податки на прибуток корпорацій не були в Німеччині занадто великі в останній рік, вони склали тільки 5% від загального обсягу надходжень в державний бюджет. Проте в порівнянні з Великобританією ставка податку на прибуток корпорацій значно вище, що не є стимулюючим фактором для розширення податкової бази. Не сприяв зростанню податкових надходжень і стан депресії, що пережила економіка Німеччини в 2001 р. Передбачається, що в 2007 р. зростання доходів в державний бюджет забезпечить проведення приватизації федеральної власності. Крім того, в майбутньому очікується, що скорочення податкових ставок призведе до збільшення надходжень за рахунок розширення податкової бази платників податків та темпів зростання економіки. По ствердженню західних економістів, чим вище ставка прогресивного індивідуального податку та податку на прибуток підприємства, тим більше підриваються основи ринкового господарства. Крім проведення податкової реформи, урядом Німеччини приділяється увага оздоровленню державних фінансів, збалансуванню доходної та витратної частини держбюджету та проблемі бюджетного федералізму. Нині в економіці Німеччини склалася ситуація нераціонального використання бюджетних коштів. Реформа міжбюджетних відносин будується на концепції виконавчого федералізму, яка передбачає розподілення функцій централізованої компетенції та виконання задач регіональними та місцевими владами. У зв'язку з реформою міжбюджетних відносин в майбутньому буде вирішуватись проблема інтеграції п'яти нових земель у Східній частині Німеччини в єдину економічну модель Німеччини. В цілому, заходи по реформі фінансової системи розраховані на довгострокову реалізацію та поетапне виконання і реальні результати реформування бюджетно-податкової та фінансової системи Німеччини можна очікувати в недалекому майбутньому.

Сучасна фінансова система Франції відрізняється від інших європейських систем тим, що в ній відіграє велику роль державне регулювання економікою. Фактично доля коштів, що перерозподіляються через державний бюджет складає більш ніж 50% (офіційна цифра 30%). Цей показник значно вище середнього показника в середньому по європейським країнам. Це пояснюється тим, що у Франції виділені за бюджетні рамки операції таких юридично незалежних від держави інститутів, як система соціального страхування та дер-

жавні підприємства. Останні роки динаміка державних фінансів Франції характеризувалась значною нестійкістю внаслідок нестабільності загальногосподарського стану, частими змінам в політичному курсі країни, внутрішніх проблем з емігрантським середовищем. Неодноразові зміни в політичних поглядах спричиняють зміни економічної політики держави. Еволюція податкової системи Франції залежала також від політичних поглядів. Соціалістичні погляди в уряді при проведенні фіскальної політики акцентували увагу на зростанні податкових надходжень за рахунок прямих індивідуальних податків та податків на прибуток, а праві сили – за рахунок збільшення непрямих податків. Проте основним перешкоджанням проведенню ефективної економічної, і зокрема фінансової політики, є роздробленість регіональних та місцевих органів управління. Особливістю фінансової політики Франції на сучасному етапі є проведення реформи місцевих фінансів, доля яких займає найбільшу питому вагу в перерозподілі державних коштів. Через місцеві фінанси направляється більш ніж 30% коштів державного бюджету країни, тоді як доля місцевих податків в загальному обсязі надходжень складає тільки 22% [3]. Уряд Франції здійснює пряме державне втручання у формування місцевих бюджетів, встановлюючи базу оподаткування, яка розробляється Центральним податковим управлінням. При цьому місцеві бюджети при наявності уніфікованої податкової бази, не мають права самостійно поповнювати свої бюджети. Покриття дефіциту місцевих бюджетів здійснюється за рахунок центрального бюджету, що в підсумку призводить до збільшення бюджетного дефіциту держави. З 2003 р. уряд Франції проводить податкову реформу фінансової системи, у відповідності з якою у ведення місцевих бюджетів передавались не тільки місцеві, а також частина центрального бюджету. Проте значного ефекту від проведення реформи поки не відзначається, що демонструє недостатню гнучкість бюджетно-фінансової, і зокрема податкової політики Франції.

Практичний інтерес представляють структурні перетворення в економіці Італії в останнє десятиліття, і зокрема бюджетно-податкова реформа. Глибока економічна і фінансова криза обумовила перехід до жорсткого державного регулювання економікою. В середині 90-х років в економіці склалася ситуація, коли бюджетний дефіцит досяг 12,1% ВВП, а державний борг перевищив 125% ВВП [4]. Фінансова реформа була направлена на скорочення дефіциту державного бюджету та державного боргу, реформування державного сектору, ринку праці, системи оподаткування, стимулювання економічного зростання. В податковій політиці переважали прямі податки (до 30%) в бюджетних надходженнях. Італійський уряд з метою стимулювання виробництва та накопичення капіталу скоротило пропорції прямих та непрямих податків. Більш того, податкова реформа сприяла перетворенню структури оподаткування, зменшенню податкового податку на індивідуальні доходи та прибутки підприємств. Згідно податковій реформі 2003 р. було здійснено зниження ставок податку на індивідуумів з низьким та середнім рівнем доходів, а ставки на високий рівень доходу залишались незмінними. Максимальні ставки податку на прибуток корпорацій знизились з 38% до 33%. В порівнянні з країнами-членами ЄС ситуація в державному фінансовому секторі Великобританії характеризувалася позитивними показниками. Це пов'язано зі збільшенням внутрішнього попиту, зростанням державних видатків на охорону здоров'я та соціальне забезпечення. В структурі надходжень в державний бюджет Великобританії в 2004 р. податки на доходи склали 36% від загальної суми надходжень до бюджету (29% - прибутковий податок та 7% - податок на прибуток корпорацій). Непрямі податки та податки на нерухомість склали 46% від загального обсягу надходжень до держбюджету. Особливістю бюджетної системи Великобританії характеризується розмежуванням капітальних та поточних витрат державного бюджету та використанням позик тільки на великі інвестиційні проекти. Також Великобританія мала можливість проводити більш вільну та гнучку політику у фінансовій та

бюджетно-податковій сферах з метою подолання циклічного спаду початку ХХІ століття, ніж інші європейські країни-члени ЄС. Таким чином, практика фінансово-бюджетних та податкових реформ в промислово розвинених країнах Западу набуває все більшого значення в якості важливого важеля впливу на соціально-економічні процеси, інструменту державного регулювання у вирішенні задач забезпечення зайнятості населення, зменшення безробіття, підвищення купівельної спроможності населення. В кінцевому рахунку бюджетно-фінансова політика цих країн направлена на прискорення темпів економічного зростання та підвищення рівня добробуту населення.

На думку західних аналітиків, в країнах континентальної Європи, дирижистська модель державного регулювання не сприяє створенню стимулів до економічного зростання та структурної модернізації, успішної участі в глобальній конкуренції. Більшість країн, особливо великих та з відносно однорідним колись населенням, таких як Німеччина та Франція, не готові вирішувати проблеми, які постали в ХХІ столітті. Глобальні світові процеси, піднесення економіки Китаю, стрімкий економічний розвиток Індії, розширення ЄС потребують зміни пріоритетів в економічній політиці країн старої Європи. Збереження принципів соціально орієнтованої ринкової економіки призводить до економічного застою, тому європейські країни будуть змушені переглянути свої підходи в економічній політиці: зробити більш відкритими національні економіки, знизити податки на корпорації та відмовитися від деяких витрат на соціальні потреби.

Країни Північної Європи, навпаки, демонструють високий рівень динаміки економічних показників. Так, в рейтингах міжнародної конкурентоспроможності в 2004 р. в першу десятку увійшли такі країни Північної Європи, як Фінляндія (перше місце), Швеція (третє), Данія (п'яте), Норвегія (шосте місце). У тому ж році на фінансування науково-дослідних розробок Швеція витратила 4,3% ВВП, Фінляндія відповідно - 3,5% [5].

Глобалізація для окремих держав означає включення їх економіки в систему світогосподарських зв'язків на довгострокову перспективу. Цей процес передбачає поступове розмивання кордонів національних господарств в результаті стійкої взаємодії та зростаючої взаємозалежності держав. 90-ті роки минулого століття ознаменувались розпадом Радянського Союзу та світової соціалістичної системи, переорієнтацією європейських постсоціалістичних країн на західноєвропейський шлях розвитку. В результаті розширення ЄС з 15 до 28 країн-членів в ЄС попадають вже країни не тільки Західної, але й Центральної Європи, Балтія, частина Східної Європи та Східного Середземномор'я. Економічно при цьому виникає величезний єдиний ринок площею в 5 млн. кв. км с 550 млн. населення и 7,7 трлн. дол. ВВП [6].

Таке приєднання країн до ЄС було принципово новим варіантом в порівнянні з усіма тими, що відбувалися раніше. Вперше розширення ЄС відбувалося за рахунок приєднання країн, які раніше не розвивалися на основі західноєвропейської соціально-економічної моделі і не належали до західноєвропейської системи безпеки. Країнам Центральної та Східної Європи притаманні специфічні риси, які здійснюють принциповий вплив як на характер, так и на наслідки розширення ЄС. Європейському Союзу важко абсорбувати країни, розвиток яких значно відстає від середніх по ЄС показникам. Неоднозначно оцінюються також наслідки вступу в Європейський Союз і в країнах-кандидатах. Приєднання на правах повноправного членства потребує корінної зміни соціально-економічних устоїв, що склалися роками, перерозподілу повноважень між різними рівнями влади, значних фінансових вкладень. Період вступу супроводжувався складними трансформаціями та реформами, які повинні були відповідати критеріям, розробленим Європейським Союзом на Копенгагенському саміті в червні 1993 р. для країн-кандидатів на приєднання до ЄС. Серед них такі критерії як: забезпечення стабільності інститутів, які б гарантували демократію, верховенство права, захист прав людини та національних мен-

шин; наявність функціонуючої ринкової економіки, здатність протистояти конкурентному тиску та ринковим силам в рамках ЄС; прийняття інституціональних та юридичних норм ЄС, виконання зобов'язань члена ЄС та прихильності створенню політичного, економічного і валютного союзів.

Створення економічного і валютного союзу, який складав основний зміст Маастрихтського договору, призвело до економічного зближення держав-членів, які вирішили перейти до єдиної валюти. Для введення євро з стійкою купівельною спроможністю кожна країна повинна забезпечити значне підвищення свого економічного та фінансового потенціалу. Цьому сприяють п'ять Маастрихтських критеріїв конвергенції. Зокрема, рівень інфляції не повинен перевищувати результати трьох кращих по цьому показнику членів ЄС більш ніж на 1,5 процентних пункти; банківські процентні ставки по довгостроковим кредитам не повинні більш ніж на 2 процентних пункти перевищувати показники трьох найкращих країн-членів ЄС; поточний дефіцит держбюджету повинен підтримуватися в межах 3% ВВП країни.

Жорсткі показники граничних рівнів інфляції бюджетного дефіциту, внутрішнього боргу та довгострокових процентних ставок потребували від національних урядів жорсткості макроекономічної політики – зменшення рівня інфляції; заморожування, а в деяких випадках і скорочення бюджетних видатків; прийняття заходів, що направлені на зменшення внутрішньої заборгованості держави, на зниження темпів номінальної заробітної плати у приватному секторі економіки тощо.

Розширення Європейського Союзу у 2004 р., коли в нього були прийняті Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Словачія, Угорщина, Словенія, Кіпр, Мальта, призвело до зростання різноманітності Союзу, загострило стан малих країн і поставило під загрозу їх інтереси.

В силу існуючих в ЄС правил і традицій, його нові члени, крім прямих субсидій, можуть розраховувати на значні непрямі фінансові впливання. Проте великий бюрократичний апарат національних економік створює передумови для недостатньо ефективного їх використання. Крім того, широкомасштабний прихід підприємств нових членів ЄС, таких як Польща, Чехія та Угорщина (особливо орієнтованих на російський ринок), незважаючи на позитивні наслідки для національних економік, все ж буде недостатнім для необхідного прискореного розвитку. Другою проблемою розширення ЄС є загострення конкуренції, яка незважаючи на менший в порівнянні з глобальною інтеграцією рівень, може виявитися непосильною для менш розвинутих країн. Навіть розвинені країни внаслідок зняття протекціоністських бар'єрів зазнають достатньо значні економічні труднощі та зіштовхуються з прискоренням інфляції, скороченням соціальних програм тощо. Третя проблема розширення ЄС проявляється у складних відносинах між національною та європейською бюрократією. Національна бюрократія уже зняла з себе повну відповідальність за розвиток своїх країн, а друга не взяла ще на себе відповідальність. Представляється, що незважаючи на загальне прискорення розвитку при вступі до ЄС, країни Східної та Центральної Європи також будуть зіштовхуватись зі значними структурними проблемами.

Таким чином, аналіз сучасних механізмів розвитку інформаційного суспільства показує необхідність вдосконалення моделі змішаної економіки, пошуку нових шляхів економічного розвитку, переосмислення методів державного регулювання економічними процесами, подальше реформування фінансової та кредитно-грошової системи з урахування нових процесів глобального розвитку світу.

Література:

1. Проблема эффективности в XXI веке: экономика США. Отв. ред. В.И.Марцинкевич. (Российская Академия наук, Институт мировой экономики и международных отношений.) Москва, «Наука», 2006. – С.17-20.

2. Nordhaus. Productivity Growth and the New Economy/National Bureau of Economic Research. Wash., 2001, P.32.
3. В.П.Гутник, И.А. Подколзина, Е.П.Островская и др. Финансовая политика стран ЕС. Москва, «Наука», 2004.-3.
4. Там же, С.89,109
5. А.Бородаевский..Тенденции социально-экономического развития в разных регионах мира // Мировая экономика и международные отношения, 2007, №4. – С.23.
6. <http://www.imeri-eurasia.ru/baner/Cve1.doc>.

Рилач Н.М.*

ІНСТИТУЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ПОГЛИБЛЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ ЯК ЧАСТИНА УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ

The article reflects grounding the necessity for Ukraine to pass to the innovation model of economic development as the pre-requisite to deepen the science and technology interaction with the EU.

Вступ. Аналіз форм взаємодії України та ЄС у науково-технологічній сфері свідчить, що в даний час співробітництво знаходиться на початковому етапі та обмежується традиційними формами. Тому, в сучасних умовах виникає необхідність переходу до реального, безперервного процесу взаємодії між Україною та країнами ЄС, зокрема перехід до інноваційного розвитку економіки України як необхідної умови поглиблення виробничого науково-технологічного співробітництва з ЄС та створення нової угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Аналіз останніх досліджень, виділення невирішеної проблеми. Проблематиці взаємовідносин з Євросоюзом було приділено чимало уваги в публікаціях вітчизняних учених та спеціалістів. Так, багато питань теоретичного та прикладного змісту знайшли відображення у працях В. Андрійчука, О. Білоруса, В. Будкіна, І. Бураковського, В. Вергуна, А. Гальчинського, Г. Климка, В. Клочка, А. Кредісова, Д. Лук'яненка, В. Новицького, Ю. Пахомова, О. Плотнікова, А. Поручника, А. Румянцева, В. Степаненка, А. Філіпенка, О. Шниркова та інших українських авторів. Питаннями розвитку й ефективного використання науково-технологічного потенціалу займаються О. Амоша, Ю. Бажал, В. Геєць, Б. Данилишин, Т. Панфілова, Л. Радзівєвська, Л. Федулова. Водночас сучасні науково-технологічні зміни, поглиблення інтернаціоналізації та транснаціоналізації наукових досліджень і розробок у контексті співпраці країн різного економічного рівня, перехід відносин України з ЄС на новий рівень, зокрема переговори щодо угоди про асоціацію не знайшли достатнього висвітлення в науковій літературі, що підкреслює актуальність даної роботи.

Метою даної роботи є обґрунтування необхідності переходу до інноваційної моделі економічного розвитку як умови поглиблення науково-технологічного співробітництва між Україною та ЄС при переході до відносин асоціації; виявлення та розкриття фіскальних та грошово-кредитних інструментів стимулювання науково-технологічної кооперації України і ЄС; розробка інституційних механізмів інтенсифікації науково-технологічної взаємодії України з Європейським Союзом.

Основна частина. Для України на сьогодні вкрай важливим є подолання відсталості за основними показниками та елементами науково-технологічного розвитку шляхом реалізації економічних перетворень на основі інноваційної моделі економічного розвитку. В

*кандидат економічних наук, економіст I категорії науково-дослідної частини Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

подальшій перспективі подолання таких бар'єрів між Україною та країнами ЄС створить передумови та сприятливе середовище для посилення взаємовигідної науково-технологічної кооперації.

Необхідною умовою поглиблення виробничого науково-технологічного співробітництва між Україною та ЄС є перехід українських підприємств, інституцій тощо до інноваційної моделі економічного розвитку. На жаль, на сьогодні в Україні не можна спостерігати ефективного розвитку національної інноваційної системи.

В країнах ЄС, де функціонує інноваційна економіка, в структурі інновацій близько 60 % становлять такі, що належать до найважливіших технологічних досягнень. Крім цього, при загальному високому рівні інноваційної активності підприємств (80-90 %) в цих країнах спостерігається випереджаюче зростання частки наукоємного сектору виробництва в зайнятості та доданій вартості. В результаті збільшення високотехнологічних виробництв підвищилася частка випуску та експорту високо- та середньотехнологічних галузей, рентабельність яких в кілька разів вища, порівняно з продукцією сировинних галузей, що надає країнам з інноваційно орієнтованою економікою великі переваги перед іншими державами.

На сьогодні українськими вченими узагальнені наступні особливості державної політики розвитку інноваційної економіки [1]:

- поєднання соціальних, політичних, наукових, освітніх, економічних та інших інтересів суспільства навколо концепції побудови в Україні інноваційної економіки;
- забезпечення рівних можливостей для держави та ринку для отримання результатів від використання в економіці нових знань та технологій;
- підвищення частки високотехнологічних галузей в економіці та застосування фіскальних заходів щодо виробництв, в яких використовуються застарілі та екологічно небезпечні технології;
- забезпечення зростання виробництва на інноваційній основі шляхом створення умов розвитку приватного інвестування;
- вдосконалення системи оподаткування шляхом зменшення податків на накопичення і інвестиції;
- створення сучасної інноваційної інфраструктури;
- забезпечення державної відповідальності за підготовку кадрів для потреб інноваційної економіки.

Одним із основних завдань інноваційної стратегії є забезпечення збалансованої взаємодії наукового, технологічного та виробничого потенціалів, розробка та впровадження механізму активізації інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва, поширення інновацій у всіх сферах національної економіки. Для ефективного функціонування інноваційної економіки, як свідчить досвід країн Європейського Союзу, необхідна наявність ланцюга: «наука – технологія – виробництво – ринок». Цього можна досягти за допомогою використання індустрії венчурного бізнесу, тобто створення приватних інвестиційних компаній, діяльність яких підтримується державними і суспільними фондами. Важливою складовою формування індустрії венчурного бізнесу є елементи інноваційної інфраструктури такі, як технопарки й інноваційні бізнес-інкубатори.

Тому нами запропоновано ряд інструментів стимулювання інноваційної діяльності, що ефективно застосовуються у країнах Європейського Союзу і стосуються державної підтримки винахідницької активності малого бізнесу, створення технологічних інкубаторів та можуть знайти своє успішне втілення і в Україні.

До першого інноваційного інструменту належить так звана ініціатива «Small Business Research Initiative» (SBRI), [2;3] яка має на меті посилити існуючі малі фірми, що займаються НДДКР шляхом збільшення розміру ринку; підтримати інші невеликі підприєм-

ства в посиленні їх дослідницьких можливостей і виробництва з метою отримання нових ринкових ніш; створити передумови для започаткування нових підприємств, діяльність яких заснована на технологіях та знаннях. Іншим інструментом, який пропонується, є програма технологічних інкубаторів (Technological Incubators Programme). [4]. Під технологічними інкубаторами розуміють організації, які надають підприємцям-початківцям можливість розвинути інноваційні ідеї та створити власний бізнес з метою комерціалізації їх технологій та створювати ефективно діючі підприємства в країні.

Створення економічних засад інноваційної моделі розвитку економіки України як основи для поглиблення взаємодії з країнами ЄС передбачає залучення інструментів податкової, а також грошово-кредитної політики. Особливого значення в даному контексті набуває аналіз успішного досвіду країн Європейського Союзу та запропоновані можливості його адаптації для України. Здійснивши детальний аналіз пріоритетних заходів щодо інноваційної політики у країнах ЄС [5], нами виокремлено напрями інноваційної політики, які можна запропонувати для удосконалення податкових інструментів стимулювання інноваційної економіки України. До таких заходів, зокрема, відносяться податкові знижки (кредити). Існують два види податкових знижок для підприємств, що займаються інноваційною діяльністю – податкові знижки для всіх витрат на НДДКР та податкові знижки в разі збільшення таких видатків.

Інструменти грошово-кредитної політики також відіграють важливу роль у стимулюванні інноваційних процесів з огляду на недостатність власних коштів підприємств для оновлення виробництва та недостатній рівень капіталізації банківського сектора, який обмежує можливості фінансування довгострокових інвестиційних проектів. Тому, використання інструментів грошово-кредитної політики з метою прискорення інноваційного розвитку має бути спрямовано на мобілізацію та концентрацію наявних інвестиційних ресурсів, підвищення ефективності їх розподілу і використання, залучення зовнішнього кредитування та іноземних інвестицій у науково-технологічну сферу України. [6]

У європейських та інших розвинутих країнах вагомою є підтримка з боку держави банківського кредитування інноваційних процесів та малих підприємств, що впроваджують інновації. Основними складовими державної підтримки є [7]:

- субсидування процентних ставок за позиками підприємств, що впроваджують інновації;
- виключення з бази оподаткування кредитних організацій прибуток від кредитів, наданих таким підприємствам;
- створення системи гарантійних фондів із використанням коштів державного та місцевих бюджетів з метою забезпечення кредитів для підприємств, що впроваджують інновації;
- запровадження системи кредитування (рефінансування) банків для надання позичок інноваційним підприємствам;
- зменшення відрахувань у фонд обов'язкових резервів для банків, у кредитному портфелі яких кредити підприємствам, що впроваджують інновації, перевищують 50%.

Досвід розвинених країн свідчить про те, що банки в інноваційному процесі можуть працювати в трьох напрямках [8]:

- 1) обслуговування руху грошей, що належать клієнтам та призначені для інвестицій;
- 2) акумуляція заощаджень та спрямування їх на ринок цінних паперів;
- 3) вкладення в інноваційні проекти власних та залучених коштів.

Виходячи з досвіду розвинених країн, в яких функціонує інноваційна економіка, можемо запропонувати інструменти грошово-кредитної та податкової політики для їх адаптації для України .

Для активізації дії інструментів грошово-кредитної політики, а також банківського сектора у напрямі фінансування інноваційної діяльності варто [6;8]:

1. Нарощувати потужність банківської системи шляхом розширення її ресурсної бази та покращення її якісних характеристик, що приведе до ефективного використання кредитних ресурсів для реалізації інноваційних проектів.

2. Стимулювати політику «довгих грошей», що зробить можливим фінансування банками в реальному секторі не тільки прикладних досліджень та розробок за рахунок короткострокових кредитів, а й фундаментальних та прикладних розробок із середньо- та довгостроковою перспективою в наукомістких галузях промисловості.

3. Лібералізувати доступ іноземного банківського капіталу на фінансовий ринок України.

4. Використовувати потенціал банків як акумуляторів заощаджень населення та юридичних осіб з метою їх залучення до розробки та реалізації інноваційної політики в державі.

5. Виважено підходити до політики процентних ставок, що суттєво підвищить інвестування з банківських джерел, у т.ч. й для реалізації інноваційних проектів.

6. Стимулювати різноманітні форми інноваційного фінансування банків, а саме: вкладення власних ресурсів банків у формі довгострокових кредитів, купівлю цінних паперів, участь в управлінні коштами самих підприємств.

7. Встановлювати для банків, які здійснюють пільгове довгострокове кредитування інноваційних проектів, знижені ставки норми обов'язкового резервування коштів.

8. Запровадити механізми державного страхування кредитів, наданих підприємствам, що розробляють та впроваджують інноваційну високотехнологічну продукцію і діяльність яких пов'язана з великим інвестиційним ризиком.

9. Створити умови для поєднання капіталів комерційних банків та підприємств для акумуляції капіталу з метою реалізації інноваційних проектів.

10. Створити механізм державного страхування інноваційних кредитів, у т.ч. кредитів, виданих малим підприємствам, які розробляють та впроваджують інноваційну високотехнологічну продукцію.

До зовнішніх інструментів стимулювання науково-технологічного співробітництва між Україною та ЄС ми відносимо інституційну структуру науково-технологічного співробітництва України з Європейським Союзом, яка включає відповідні двосторонні документи та програми щодо таких форм співробітництва. Нами проаналізовані основні документи двостороннього співробітництва України і ЄС, зокрема, «План Дій Україна - ЄС» [10], «Ширша Європа – сусідство» та запропоновані положення, використання яких приведе до інтенсифікації співробітництва у науково-технологічній сфері. Крім цього, проведено аналіз основних міжнародно-правових актів, що регулюють діяльність українських компаній на ринках ЄС, а також можливості співробітництва України і ЄС у рамках програм COST і EUREKA.

Варто зазначити, що Україна має відповідний потенціал для приєднання до досліджень за такими напрямками як наука про життя, геноміка та біотехнології в охороні здоров'я; багатофункціональні матеріали отримані на базі цих знань; нові виробничі процеси та прилади; аеронавтика та дослідження космосу; захист від радіації; управління утилізацією радіаційних відходів. У той же час, в Україні існує потреба у використанні передових європейських технологій розвитку інформаційного суспільства, якості та безпеки продуктів харчування, сталого розвитку, глобальних змін та екосистем. Українські вчені мають можливість брати участь у галузевих програмах ЄС, таких як ядерна безпека, охорона навколишнього середовища, енергетика і транспорт, промисловість, інформаційне суспільство і телекомунікації, вища освіта. Особливе місце в науково-технологічному спів-

робітництві України і ЄС належить космічній галузі. Про поглиблення відносин у цій галузі свідчать такі документи як: Спільна заява Україна – ЄС про співробітництво у сфері супутникової навігації - проект Галілео, Угода про співробітництво між Міністерством освіти і науки та Національним Космічним Агентством України щодо підтримки участі українських вчених і фахівців у Рамкових програмах ЄС та інших сферах діяльності міжнародного науково-технічного співробітництва Україна - ЄС, діяльність Національного інформаційного центру з Співробітництва з ЄС у сфері науки і технологій.

Окрім вищенаведених можливостей інституційного механізму поглиблення науково-технологічного співробітництва України з ЄС, варто наголосити на тому, що держава зі вступом 16 квітня 2008 р. до Світової організації торгівлі (СОТ) отримала можливість виходу на нові міжнародні ринки, здатність захищати своїх товаровиробників відповідно до міжнародних правил, перспективу поліпшення інвестиційного клімату, і як наслідок, збільшення потоків іноземних інвестицій, створення умов для підвищення якості та конкурентоспроможності вітчизняної продукції тощо. Крім цього, членство в СОТ є необхідною умовою лібералізації режиму торгівлі з ЄС і початку переговорів щодо створення зони вільної торгівлі (ЗВТ) між Україною та Євросоюзом та угоди про асоціацію. Використовуючи її вимоги, такі як повна лібералізація торгівлі товарами, зниження нетарифних обмежень у торгівлі промисловою продукцією, значну лібералізацію ринків послуг; впровадження заходів, спрямованих на поступове забезпечення вільного руху капіталу та здійснення платежів; прозорість і передбачуваність регулювання внутрішнього ринку України згідно з європейськими та міжнародними стандартами; свобода заснування компаній, забезпечення ефективного регулювання прямих іноземних інвестицій можуть сприяти інтенсифікації науково-технологічної взаємодії між Україною та ЄС.

В цілому, аналізуючи дослідження наслідків створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС [11], можна наголосити на її позитивному впливі на економіку України у середньо- та довгостроковій перспективі, в більшій мірі ніж в ЄС саме розширені угоди, що є основою для поглиблення структурної взаємодії між Україною та ЄС. Крім того, у середньостроковій перспективі вільна торгівля у галузі промисловості може забезпечити зміну структури національної економіки. Наприклад, поступове скасування тарифів в Польщі призвело до зміни структури товарів національного експорту на користь експортноорієнтованого машинного та транспортного обладнання. Проте, у короткостроковій перспективі прогнозується збереження сировинної, низькотехнологічної структури українського експорту до ЄС. Основним наслідком вільної торгівлі з ЄС для інтенсифікації структурної взаємодії України з ЄС є поліпшення інвестиційного клімату, що в поєднанні з економічними реформами в Україні може привести до значних структурних зрушень в українській економіці, сприяти передачі досвіду і технологій, стимулювати конкуренцію і стати основою для формування потужної національної інноваційної системи в Україні.

Висновок. До механізму інтенсифікації науково-технологічної взаємодії України з Європейським Союзом відноситься ряд інструментів, які можна розділити на внутрішні та зовнішні. Зокрема, до заходів, що доцільно проводити в Україні, відноситься перехід до інноваційної моделі економічного розвитку, яка передбачає переважно високотехнологічну структуру національного виробництва, виробництво продукції з високим рівнем доданої вартості, винесення за межі країни ресурсоемних виробництв, а також забезпечення за допомогою високих технологій та наукових знань принаймні 50 % всього економічного зростання.

Створення економічних засад інноваційної моделі розвитку економіки України як передумови для поглиблення взаємодії з країнами ЄС передбачає залучення інструментів фіскальної, а також грошово-кредитної політики. Особливого значення в даному контек-

сті набуває аналіз успішного досвіду країн Європейського Союзу та запропоновані можливості його адаптації для України.

До зовнішніх інструментів ми відносимо інституційну структуру науково-технологічного співробітництва України з Європейським Союзом, яка включає відповідні двосторонні документи та програми щодо таких форм співробітництва. Особливе місце тут займають наслідки для національної інноваційної системи України від вступу до СОТ і вплив створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, що переважно позитивно вплинуть на поглиблення структурної взаємодії у науково-технологічній сфері між Україною та ЄС.

Література:

1. Обґрунтування інноваційної моделі структурної перебудови економіки України / Малицький Б.А., Попович О.С., Соловійов В.П., Артёмова В.Я., Єгоров І.Ю. – К. : ЦДПН, 2005. – С. 22-65.
2. Cunningham P. The Identification of «Best Practice» – 2003. Covering period: October 2002 – September 2003.- European Trend Chart on Innovation, European Commission Enterprise Directorate.- General, 2003. – 29 p.
3. Small, but well founded // Innovation and Technology Transfer.- Luxemburg. – 2003. – #3. – P. 8-9); (Improving innovation. EURAB 02.053 final). – Режим доступу : <http://europa.eu.int/comm/research/eurab/pdf/recommendations2.pdf>.
4. Cunningham P. The Identification of «Best Practice» – 2002. Covering period: September 2001-September 2002.- European Trend Chart on Innovation, European Commission Enterprise Directorate.- General, 2002. – 16 p.
5. Cunningham P. The Identification of «Best Practice» – 2002. Covering period: September 2001-September 2002.- European Trend Chart on Innovation, European Commission Enterprise Directorate.- General, 2002. – 16 p.
6. Проблеми та пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України / [Я.А. Жаліло, С.І. Архієреєв, Я.Б. Базилюк та ін.]. – К. : НІСД, 2006. – С. 26-28.
7. Ткач Є.В. Світовий досвід державної підтримки банківського кредитування розвитку малого бізнесу на інноваційній основі / Ткач Є.В. // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2006. – № 5(28). – С. 126.
8. Кузнецова А. Реалії банківського фінансування інноваційної економіки / Кузнецова А // Регіональна економіка.- 2006.- №3.- С. 136-144.
9. Малицький Б.А. Науково-технологічний потенціал України: сучасний стан та перспективи розвитку / Малицький Б.А. // Наука та наукознавство. – 2005. – № 3. – С. 14.
10. Wider Europe- Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours. – Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. – Commission of the EU. Brussels: 11.3.2003. COM (2003), 104 final.
11. Шнирков О. Створення поглибленої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС: пере-

ФІНАНСОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ В УГОДАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ПРО АСОЦІАЦІЮ

*Андрійчук В.Г.**

СИТУАТИВНІ КОЛІЗІЇ НАСЛІДКІВ ВПЛИВУ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ ТА СПОРАДИЧНІ ПОТУГИ ЇХ ЛОКАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Ще донедавна керманічі нашої держави відчайдушно бравували, що світова фінансова криза нашої країни не торкнеться, оскільки, мовляв, Україна не інтегрована у світовий фінансовий простір як інші країни, а її фондовий ринок ще не досить розвинений, а відтак його падіння не впливатиме на вітчизняну економіку.

А між тим, ще весною минулого року впливове рейтингове агентство FITSCH, проаналізувавши 73 країни, поставило Україну на друге місце серед держав з найбільшим ризиком макроекономічної нестабільності, а влітку Світовий Банк в своїй доповіді відніс Україну в список країн, що ризикують більше всіх постраждати від світової фінансової кризи. А восени загрозливі ситуації в яких опинилася вітчизняна економіка підтвердили ці невтішні прогнози.

Власне, вплив світових фінансових турбуленцій Україна почала відчувати дещо раніше, коли фінансова криза не тільки не відштовхнула іноземних інвесторів, але зробила вітчизняний ринок привабливішим для інвестицій, зокрема у фінансово-банківській сектор, який під галасливо-привабливо низькі відсотки та іпотеку (нерідко уявно-вигадану) став позичати юридичним і фізичним особам великі суми кредитів. Що на внутрішньому ринку інтенсифікувало сплеск ажіотажного споживчого попиту, який і призвів до явних девальваційно-інфляційних обвалів

Зримі ознаки впливу фінансової кризи на вітчизняну економіку стали проявлятися у:

- сповільненні надходжень й водночас відтік іноземних інвестицій та кредитних коштів з країни;
- зменшенні обсягів експорту в зв'язку зі сповільненням світового економічного зростання та значним зниженням цін на сировину;
- рецесії на ринку банківських послуг;
- вакханально-спекулятивні викрутаси у валютно-курсовій системі тощо.

Оцінюючи (висловлені високотитулованими науковцями і фахівцями-експертами як в наукових публікаціях, так і в поточній фаховій періодиці) підходи щодо антикризових заходів, необхідно визнати, що незважаючи на широку палітру суджень, для всіх однозначним є висновок: єдиного шаблонного рецепту щодо виходу з кризової ситуації для кожної країни немає. І жодна з теорій, на яких базувались сценарії подолання кризових явищ в минулому столітті не може стати надійною панацеєю від колапсно-дефолтної загрози країні.

*доктор економічних наук, професор, академік Академії наук Вищої школи України, завідувач кафедри світового господарства і міжнародної економічної інтеграції Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

З високих трибун очільниками та й в ЗМІ все частіше повідомляється, що світ ще не переживав такої за своєю руйнівною силою впливу кризи, ніхто в світі, навіть Нобелівські лауреати, не відають як її подолати.

Хоча, оцінюючи соціально-економічну глибину кризових потрясінь і стан справ, що склався, кожною країною опрацьовується комплексний план антикризових заходів з визначенням відповідних ресурсних спрямувань. Так, в такій високорозвинутій країні як США для подолання негативного впливу світової фінансової кризи, ще адміністрацією Буша було задекларовано виділення понад 700 млрд. дол. США, а з вступом на президентський пост Барака Обами (при його зверненні) обома палатами Конгресу США сума для здійснення антикризових заходів була збільшена майже до трильйона дол. США.

Сподівання (приїхавших на Всесвітній економічний форум в Давосі) хоча би відчуті, в примарних сигналах, обнадійливість, що саме гірше в глобалізаційній фінансовій кризі вже в минулому, - не виправдались. Не збулися водночас і надії світової спільноти, що учасники економічного форуму зможуть знайти вихід з нинішньої кризової ситуації. Проте зуміли переконатися в двох позиціях. Універсального виходу із нинішньої кризи немає і півтора місяці після Вашингтонської зустрічі представників 20 країн (в грудні минулого року) вистачило щоб усвідомити: в кожній країні – свій рецепт щодо її подолання, й кожна з країн буде боротися з нею сама. При цьому висловлювались прогнози, що для ряду невеликих країн в результаті такого процесу загрожує банкрутство.

А відтак, стає цілком очевидним, що кожна країна зможе справитися і протидіяти кризовим загрозам в залежності від рівня і структури розвитку економіки, фінансово-банківської спроможності, а також від ідентично консолідованої духовно-психологічної ідеології громадянського суспільства й керманців владних структур щодо захисту та відстоювання суверенних національних інтересів і раціонального використання для цього належного менеджменту.

Відносно антикризових заходів, що проводяться в Україні, то вони мають не цілісно-продуману системність, а носять імпульсивно-авральний характер. Місяць тому натиснули, попротестували одні (окремі банки) – їм виділили по 10-20 млн. грн., днями пропикетували інші - їм «кинули» якусь дециму, завтра пролобіюють ще заповзятіші й настирливіші – і їм щось дістанеться. Хіба ж в цьому полягає завдання й ціленаправлена регуляторно-дирижорська функція і роль держави у виведенні країни з кризового стану.

Давно пора покінчити з існуючим станом справ, коли влада працює фактично за сценарієм пожежної служби, а не на основі ґрунтовно-опрацьованої взаємоузгодженої між Урядом, Президентом і Верховною Радою України платформи та, відповідно до затвердженої цільової стратегічної Програми антикризових заходів і виходу країни з рецесійного становища.

Що стосується чіткої стратегії подолання кризової ситуації, то її до цієї пори в країні так і немає, а замість неї різними гілками влади вносяться сотні всіляких проектів, навколо яких «точиться гризня».

Однак потрібне не латання окремих дірок і пробадінь у валютно-кредитно-банківських справах та окремих галузях економіки й соціальній сфері шляхом прийнятих в спорадичному порядку низки нормативно-правових актів та підготовлених до прийняття ще біля 150 законодавчих проектів, що знаходяться у Верховній Раді України.

Адже не кількість прийнятих нормативного порядку актів визначає успіх затверджених заходів, а їх ефективна системно-послідовна реалізація й відслідковування та контроль за їх практичним здійсненням і унеможливленням використання корупційних схем.

Нині, посилаючись на зарубіжні прецеденти, в Уряді України настирливо мусується ідея про забезпечення розвитку економіки країни за рахунок великих капіталовкладень

закордонних інвесторів. Мовляв, так практикує Японія (державний борг якої становить 101% ВВП), Італія (з державним боргом – 101% ВВП), США (яка посідає 35 місце в світі за обсягом державного боргу відносно ВВП – майже 70%) [1]. А оскільки борг України (мається на увазі тільки державний, без урахування корпоративного) становить 11% ВВП, то його, виходячи з загальноприйнятої в європейських країнах межі, можна збільшувати до 60% ВВП.

І хоча такий шлях вельми спокусливий для України, бо на закордонних інвестиціях і кредитах тримається економіка не однієї країни. А також бували випадки, коли певні суми боргу списували якщо країна розумно використовувала надані кредити та робила свій внесок в світову економіку. Хоча це переважно стосувалося країн третього світу – Азії та Африки. Правда був випадок в 1992 році західні кредитори зменшили державний борг Польщі на 50%, але це сталося власне за те, що вона була першою з країн соціалістичного табору, де почалися ринкові перетворення. Так що для України такі надії є марними.

Але все ж таки, чи може скористатися цим шляхом Україна, не опинившись в банкрутстві й дефолті. Адже нині в умовах кризи кредитори позичають гроші дуже і дуже обережно та під великі відсотки (а не так як було недавно, коли банки видавали кредити «направо і наліво» і під мізерні відсотки), що і стало додатковим стимулятором кризових явищ.

Отже, нині, враховуючи нестабільність політичної ситуації та, відверто кажучи, великий сумнів в реальності виконання бюджету на 2009 рік, кредитори навряд чи погодяться надати великі кредити під нормальну відсоткову ставку. З рештою, це підтверджується, до речі, гальмуванням видання Україні, 2-го траншу з наданого кредиту МВФ. Що ж стосується згоди Росії на надання Україні 5 млрд. дол. США позики, то за оцінкою експертів, та зважаючи на непрозорість умов її надання, вона може стати надто кабальною.

В результаті аналізу й оцінки досвіду проведених дій країнами світу в подоланні наслідків фінансової кризи, фахівці приходять до висновку, що серед низки антикризових заходів, які впроваджуються урядами іноземних країн, найбільш популярними стали, зокрема:

- часткова націоналізація комерційних банків з одночасним посиленням державного контролю за їхньою діяльністю;
- комплексна допомога малому та середньому бізнесу;
- підтримка освітніх програм професійної підготовки молоді та розширення програм перепідготовки некваліфікованих і старших за віком працівників;
- зобов'язання банків, яким була надана державна допомога, у пріоритетному порядку кредитувати стратегічні (експортоорієнтоване) галузі економіки;
- здійснення контролю за цінами на споживчі товари та послуги;
- контроль валютних операцій з метою детального відстеження впливу капіталів;
- розвиток національного (внутрішнього) ринку, визначення продукції вітчизняних виробників пріоритетною при здійсненні державних закупівель;
- державна підтримка експортерів, сприяння реалізації інноваційних проектів та проектів з розвитку енергозберігаючих технологій;
- фінансування програм розвитку інфраструктури та реалізація масштабних інфраструктурних проектів (будівництво автомагістралей, реформування енергетичної та транспортної сфери, модернізація базових галузей промисловості);
- ліквідація або суттєве обмеження податкових пільг;
- скорочення державних видатків та перенаправлення соціальних витрат на капітальні інвестиції тощо.

Безперечно, що наведені заходи становлять дієвий арсенал важелів протидії та усунення наслідків руйнівного впливу кризи, а відтак можуть стати доцільними для раціонального використання в Україні.

Разом з тим хотілося б загострити особливу увагу також на необхідність належної оцінки можливостей використання у виході з кризи агропромислового комплексу України (АПК). Адже на відміну від відносної вартості (продукції металургійної, хімічної промисловості, машинобудування), абсолютна вартість, яка створюється саме в аграрному комплексі, буде завжди ліквідною, зважаючи на голодне чи напівголодне існування біля 3 млрд. населення планети. Тут слід згадати не тільки незаслужено призабуті раціональні постулати вчення фізіократів, але й ідеї фізичної економії вітчизняного вченого С. Подолінського та концептуальні засади світоглядної системи дійсного члена Української Вільної Академії Наук М. Руденка про те, що метою діяльності людства є абсолютне збільшення енергетичного бюджету землі, яке безпосередньо здійснюється магічною силою фотосинтезу в аграрному секторі.

Водночас не слід, на наш погляд, нехтувати напрацювання аноносно-прогностичного характеру. Адже, як відомо, донедавна проведеного в Давосі Всесвітнього економічного форуму, експертами було підготовлено прогноз розвитку Світової економіки до 2020 року, в якому передбачено наступні 4 сценарії. А саме:

- по-перше, зосередження світової торгівлі в 3 блоках: американському, європейському та азіатському;
- по-друге, вихід на перший план урядів держав, припинення існування зони євро та фактичне руйнування глобальної економіки;
- по-третє, США, ЄС, Японія й Китай домінують і нав'язують світу своє бачення існування валютної системи;
- по-четверте, світова економіка стане по справжньому багатополлярною.

І хоча в процесі обговорення учасники давоської зустрічі не дійшли до жодних однозначних висновків, проте висловлені в ході обміну думками та пропозиціями сентенції є вельми симптоматично-визначальні. Зокрема, про що свідчить хоча би твердження про те, що «...досить заробляти гроші на грошах. Давайте повернемося до старого дідівського способу і зароблятимемо гроші на виробництві», яке за оцінками ЗМІ стало найпопулярнішим. [3] Чим не благородсудливий передрікально-упереджувальний девіз та заклик до світової спільноти, враховуючи фіктивну роздутість нереально здійснюваними фінансово-банківськими операціями спекулятивно-шахрайського характеру.

Література:

1. Тамкова О. «Держава в кредит». Щотижневик «Експрес» від 5-12.02.2009., С. 4.
2. Офіційний сайт Національного Банку України. www.bank.gov.ua
3. Журнал «Тиждень», № 5 (66) від 5-12.02.2009 року., С 28.

Будкін В.С.*

СВІТОВА КРИЗА ТА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО ПОДІЛУ ПРАЦІ

В останні 15 – 20 років перед початком сучасної економічної кризи відбулися серйозні зрушення в міжнародному поділі праці (МПП). Після краху колоніальної системи в 50 – 60-х роках й до середини 80 –х років минулого століття характерні особливості МПП визначалися двома головними рисами. Насамперед, безроздільно панувала міжкраїнна вертикальна спеціалізація по лінії «Північ – Південь». Найбільш яскравим прикладом її міжнародно – правового оформлення стали Ломейські конвенції 1975 р. та наступних років, які шляхом надання великій групі колишніх колоній преференцій щодо доступу їх аграрної продукції на ринок ЄС фактично закріпили поділ на економічно розвинутий сектор світової економіки та сектор нових вільних держав із аграрно – сировинним господарським потенціалом. Як це не парадоксально, цьому сприяла й політика «Нового міжнародного економічного порядку», проголошеного на 6-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН 1974 року, яка передбачала підвищення цін на продукцію гірничо–видобувної промисловості та сільського господарства країн, що розвиваються, й тим самим стимулювала закріплення за ними спеціалізацію саме на цих напрямках експорту й на імпорті готової продукції з високоіндустріальних держав.

Внаслідок закріплення такого розколу на два сектори міжнародного поділу праці в його складі в цей період переважала чітко виражена міжгалузєва спеціалізація між великими групами більш та менш економічно розвинутих країн. Неспроможність країн «Півдня» продукувати необхідні засоби виробництва та більш-менш технологічні предмети споживання сприяли домінуванню у взаємних відносинах цих секторів предметної міждержавної спеціалізації, коли ці країни ввозили з Європи, Північної Америки та Японії машини, устаткування, автомобілі, холодильники та іншу повністю готову продукцію.

З цієї глобальної схеми випадали СРСР та інші держави так званого «соціалістичного табору», які з високою часткою автаркічності від світового господарства створювали власну систему поділу праці між собою. У своїх відносинах з «несоціалістичними» країнами вони більше використовували міжгалузєву спеціалізацію, але дворівневого типу. З країнами НАТО та ЄС йшлося про обмін сировинно – енергетичних товарів на не підпадаючу під заборону в умовах «холодної війни» продукцію середньотехнологічного гатунку, а з країнами Азії, Африки та Латинської Америки – про обмін машинобудівної та військової продукції на традиційні товари їх сировинного експорту.

Поступово в міжнародному поділі праці відбуваються певні зміни, а з середини 80–х років вони набувають якісного характеру - спочатку в тій його частині, яка базувалася на економіці ринкового типу. В 90–х роках такі ж зміни поширюються й на всю групу постсоціалістичних держав, які також почали перебудову командно-адміністративної системи господарювання на ринкових засадах.

Головна особливість цих змін – значне розширення міжнародної вертикальної спеціалізації в межах ТНК. Лише за 90–і роки кількість зарубіжних філіалів таких корпорацій зросла в 4,7 разів.[1]. Існування зазначеної вертикальної спеціалізації можна проілюструвати на прикладі корпорації Інтел. Найбільш складні компоненти її продукції

* доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин Національної академії наук України

випускаються на 9 підприємствах США, разом з тим з 11 підприємств по складанню кінцевої продукції лише два розташовані на території цієї країни (вочевидь вони розраховані на задоволення місцевих потреб). Інші ж складальні підприємства цієї корпорації розташовані за принципом обслуговування різних регіонів – з них 3 дислоковані у Малайзії, по 2 – в Китаї, Коста – Ріці та на Філіпінах. На базі аутсорсінгу цим філіалам передавався випуск компонентів середнього та низького технологічного рівня, а найбільш складні вузли та деталі постачалися з американських підприємств. Така ж політика використання міжнародної вертикальної спеціалізації в межах єдиного господарського комплексу ТНК здійснюється корпораціями Тошиба, Самсунг, Філіпс, Моторола тощо.

На процес посилення вертикальної спеціалізації зараз звертає увагу багато дослідників світового господарства. Так, І.П.Фамінський підкреслює, що сучасний розвиток менш економічно розвинутих держав відбувається насамперед завдяки переносу до них капіталу ТНК. «США ввозять товари, які вироблені з більш низькими витратами в інших країнах, в тому числі й у філіалах американських ТНК... Це дозволяє американським компаніям зосередитися на виробництві найбільш складних, наукоємних товарів та послуг», - підкреслює В.Б.Супян з Інституту США і Канади РАН [2].

Внаслідок посилення вертикальної спеціалізації серед двох основних видів МПП на цьому етапі посилювалася роль внутрішньогалузевої спеціалізації (насамперед у виробництві комп'ютерів, машин та устаткування, побутової техніки тощо) за рахунок переважавшої на попередньому етапі міжгалузевої спеціалізації. Серед форм міжнародного поділу праці прискореними темпами зростала подетальна спеціалізація в машинобудівній, легкій та деяких інших галузях промисловості. Також розширюється стимульована ТНК сітка міждержавних технологічних ланцюжків у нафтохімічній, алюмінієвій, металургійній індустрії, що веде до зростання питомої ваги постадійної (технологічної) спеціалізації. Ці форми також тіснять домінуючу раніше предметну спеціалізацію.

Крім впливу ТНК поглибленню міжнародного поділу праці сприяло поширення в світі інтеграційних процесів. Значення інтеграції для інтенсифікації міжнародної спеціалізації виробництва мало двоїсту природу. Насамперед в межах самих інтеграційних утворень (це було особливо помітно в найбільш розвинутому з них - Європейському Союзі) поступово зменшувався бар'єрний ефект економічних кордонів, аж до його практично повного усунення на вищих етапах інтеграції. Уніфікація в межах таких утворень національних економічних та правових норм господарської діяльності сприяла розгортанню кооперації між виробниками різних країн або ж створювала більш сприятливі умови для спеціалізації розташованих в декількох державах структурних підрозділів ТНК. Не менше значення мав й процес вкорінення в інтегрований господарський простір філіалів корпорацій з інших регіонів світу – ці підрозділи ТНК перетворювалися у внутрішні суб'єкти господарської діяльності з усіма пільгами порівняно із можливостями доступу на інтегрований ринок відповідних суб'єктів ззовні. В цьому контексті дуже прикметною була підвищена активність в 90-х роках минулого століття американських, японських, південнокорейських ТНК щодо створення або купівлі вже існуючих підприємств автомобільної промисловості Чехії та Польщі, фармацевтичних, Угорщини тощо, на початкових етапах ринкових перетворень в Центральній Європі відносно невеликі витрати на придбання таких об'єктів ставали ще більш вигідними, враховуючи майбутній вступ цих держав до ЄС.

І.Валлерстайн при аналізі міжнародного поділу праці обґрунтував виділення «серцевинних зон» (core zones) та «периферійних зон» (peripheral zones) світового господарства, між якими існують специфічні «напівпериферійні зони» (semi-peripheral zones) [3]. Із підвищенням економічного рівня нових індустріальних держав, Індії й особливо Китаю вони вийшли з «периферійних зон» й перейшли не лише до «напівпериферійних зон», але

до тієї її частини, яка з економічної (а КНР, Індія, Бразилія як великі країни – й з політичної) точки зору безпосередньо примикає до країн «серцевинних зон». Тим самим суттєво розширилася сфера функціонування міжнародного горизонтального поділу праці – масова передача цій групі держав виробництва середньотехнологічної (в деяких випадках – й високотехнологічної) продукції разом із власним розвитком спеціалізованої в міжнародних масштабах промисловості вивела їх із попередніх параметрів схеми «Північ – Південь», яка, однак, збереглася для більшості країн Африки, багатьох латиноамериканських та азіатських держав. Зазначена група країн зберегла широку міжгалузеву спеціалізацію (наприклад, в експорті Бразилії та Індії високою є частка сільськогосподарських товарів, а в імпорті – продукції машинобудівної, хімічної, металургійної промисловості). Але все ж найбільш динамічним в останні роки у цих країнах був той експортно-імпортний сектор, який пов'язаний із внутрішньогалузевою спеціалізацією. Так, КНР своїми поставками комплектуючих до автомобілебудування США повністю окупає імпорт продукції американського автопрому.

Сучасна позиція постсоціалістичних країн Центральної Європи після їх підготовки та вступу до ЄС повністю співпадає із позиціонуванням інших, (насамперед, більш економічно слабких) членів цього інтеграційного об'єднання щодо участі в МПП всередині та ззовні Європейського Союзу. Посилюється їх участь у внутрішньогалузевій спеціалізації всередині єдиного господарського простору (зокрема завдяки переносу до них трудомістких стадій виробничого процесу з найбільш економічно розвинутих країн ЄС із високим рівнем оплати праці), фактично вони включилися у схему відносин «Північ – Південь» із слаборозвиненими країнами інших континентів. Напроти тому пострадянські держави зберігають старий, залишений від часів СРСР тип участі в МПП. У відносинах з країнами інших регіонів переважає міжгалузєва спеціалізація – поставки енергоносіїв та сировини (Росія, Казахстан, Азербайджан) або напівфабрикатів (Україна) в обмін на готову високо – та середньотехнологічну продукцію з американських та європейських ТНК, харчові товари та вироби легкої промисловості КНР та інших нових індустріальних держав. Певне розширення подетальної спеціалізації пов'язане переважним чином із поставками на експорт – необхідністю, наприклад, доведення продукції суднобудівної промисловості України до рівня конкурентоздатності на світовому ринку за рахунок її комплектації імпортованими приладами та високотехнологічними вузлами.

Що ж стосується поділу праці між національними народногосподарськими комплексами в самому регіоні СНД, то після п'ятнадцяти років існування незалежних держав МПП між ними в своїх основних рисах у подобився малоефективному його функціонуванню в колишній Раді Економічної Взаємодопомоги соціалістичних держав. Як і тоді переважає міжгалузєва спеціалізація (домінує обмін енергоресурсів на промислову продукцію, сировинні та сільськогосподарські товари), всі сподівання на широкомасштабну кооперацію виробництва на базі міждержавної подетальної та технологічної спеціалізації (численні рішення вищих органів СНД про відновлення та розвиток кооперативних зв'язків у автомобілебудуванні, виробництві сільськогосподарської техніки, металургії тощо) не були втілені в життя внаслідок розходження політичних та економічних інтересів між членами цієї організації, а також орієнтації на отримання більш високотехнологічних комплектуючих із світового ринку. Більш – менш стабільною є подетальна спеціалізація між російськими та білоруськими підприємствами, в галузі ракетобудування між Росією та Україною, технологічна (постадійна) спеціалізація у нафтохімічній та алюмінієвій промисловості.

Другий етап розвитку міжнародного поділу праці після II-ої світової війни вочевидь закінчився у 2008 році внаслідок докорінної зміни ситуації у глобальному економічному середовищі після виникнення світової кризи. Можна передбачити, що в майбутньому

подальший розвиток МПП може піти за двома альтернативними сценаріями – відкритому (як це було до останнього часу), або закритому. Вибір одного з них буде залежати від співвідношення сил між транснаціональними корпораціями та державами, або їх інтеграційними об'єднаннями.

Суто економічні причини (насамперед, різке падіння прибутків як наслідок погіршення кон'юнктури на світовому ринку) штовхатиме ТНК на розширення попередньої практики переносу виробництва в країни з низькою оплатою праці та багатими сировинними ресурсами. В цьому випадку, як й на другому етапі МПП, в світі розширюватиметься сфера дії внутрішньогалузевої, подетальної та постадійної спеціалізації. Досвід попередніх глобальних криз свідчить про їх безальтернативний вплив на суттєве або навіть докорінне підвищення технологічного рівня виробництва, системи його функціонування та розвитку. Але реальні можливості переходу до такого вищого рівня для держав із різним рівнем технологій та менеджменту не є однаковими. Наздоганяючий тип розвитку більшості країн світу, навіть їх найбільш динамічної групи БРІК (Бразилія, Росія, Індія та Китай) обмежує їх ресурсні (людського капіталу, фінансів, інформаційної складової тощо) спроможності вийти на рівень того якісно нового рівня економічної діяльності, який на шляхах виходу з кризи ймовірно буде досягнутий ТНК. Російський дослідник В.Клінов зокрема вказує на те, що для менш розвинутих країн передові технології недосяжні внаслідок «їх дороговизни» [4]. З наведеного вище можна зробити висновок, що за ТНК й в нових умовах залишиться виробництво високотехнологічних товарів тепер вже майбутнього покоління, наслідком чого при даному сценарію розвитку МПП буде збереження поділу на спеціалізацію в сфері більш високих технологій в групі «серцевинних держав», де дислокується переважна частина ТНК, та на середньо – й низькотехнологічному (вже за майбутніми параметрами оцінки) виробництві в країнах «напівпериферії» та «периферії» Фактично в цьому випадку збережеться той тип МПП, який був характерний для другого етапу його розвитку.

Інший сценарій розвитку може бути більш пов'язаним із загостренням внутрішньополітичного становища передових держав, зокрема із неминучим зростанням в них безробіття й намаганням пом'якшити відповідну соціальну напруженість з боку владних структур цих країн. Взагалі при попередніх кризах обов'язково виникали тенденції до закриття національних економік, до пропаганди орієнтації на купівлю виробів власних продуцентів, до їх посиленої державної підтримки. Вже напередодні сучасної глобальної кризи, при зниженні конкурентоздатності «серцевинних країн» порівняно з Китаєм та «новими індустріальними державами» в Європі поширюються ідеї «економічного патріотизму», первісним автором яких був депутат Національних зборів Франції Б.Карейон. Його аргументація базувалася на зведенні такого патріотизму «до суспільної політики» [5], тобто підтримки державою таких настроїв у суспільстві, які розраховані на домінування вітчизняного виробника й споживання саме його товарів. Обмежування пропозицій цього автора лише територією Франції викликало негативну реакцію з боку представників інших країн ЄС, які вказували на їх повну невідповідність засадам економічної діяльності в межах спільного господарського простору. Але ймовірність поширення ідей «економічного патріотизму» під впливом ударів глобальної кризи цілком реальна, при цьому не лише на рівні окремих держав, але й у ширшому аспекті – в межах інтеграційних об'єднань. Є й конкретні приклади впровадження зазначених ідей на практиці. Так, президент Франції Н.Саркозі на початку 2009 року пообіцяв виділити допомогу найбільшим компаніям цієї країни у розмірі 3 млрд. євро (близько 3,8 млрд. доларів) за умови, що вони не будуть переносити виробництво в інші країни [6]. Щоправда, ця ініціатива викликала супротив інших членів ЄС, але лише стосовно даного учасника інтеграційного

співтовариства, а не можливості спільного застосування такого протекціоністського заходу по відношенню до інших регіонів світу.

Намагання забезпечити часткове «закриття» економічних кордонів для транснаціональних корпорацій з метою протидії їх політиці перенесення виробництва за межі окремих країн та їх союзів безперечно посилюватиметься із поглибленням глобальної кризи, при цьому не стільки шляхом прямого адміністративного обмеження, скільки за «французькою» моделлю створення альтернативної прибутковості на власній території порівняно із розміщенням філіалів ТНК в інших країнах. Звісно, що абсолютно «непатріотичні» за своєю природою корпорації будуть всіляко протидіяти цим намаганням державної влади або керівництва інтеграційних союзів. Тому в кожному випадку вибір «закритої» або «відкритої» участі в МПП буде залежати від можливостей національних або наднаціональних органів приборкати безмірну жагу ТНК до прибутків.

Можливе поширення «закритого» типу міжнародного поділу праці призведе до часткового повернення ситуації в світовому господарстві до параметрів перших років післявоєнного розвитку. Локалізація всього виробничого процесу в межах національного або інтегрованого господарського організму сприятиме випуску саме в них повністю готової продукції, а це прямий шлях до посилення предметної спеціалізації. Це ж стосується співвідношення внутрішньогалузевої та міжгалузевої спеціалізації – передові держави зосередять в себе випуск своїми транснаціональними компаніями експортних товарів найвищого технологічного рівня, який на практиці найбільш ефективно використовується насамперед у сфері інформатики, різних підгалузях машинобудування, складній побутовій техніці тощо. Саме ці товари будуть обмінюватися на сировину та напівфабрикати гірничовидобувної, металургійної промисловості, продукцію сільського господарства країн «периферії» та «напівпериферії».

Є певна різниця у наслідках можливого поширення «закритого» типу МПП для цих двох груп країн. «Периферійні» країни в жодному випадку не зможуть вийти за межі схеми «обмін сировини на готову продукцію», тому вплив обох типів міжнародного поділу праці для них фактично співпадатиме. Інша справа – країни «напівпериферії», до яких відноситься й Україна. «Закритість» економік найбільш розвинутих держав може вести лише до консервації їх переважно напівфабрикатної участі в МПП, до неможливості посилити свою участь у міждержавній кооперації виробництва. Тому лише «відкритий» тип міжнародного поділу праці сприятиме раціоналізації їх включення до світогосподарських процесів та більш швидкому виходу із сучасної складної економічної ситуації.

Література:

1. Максимова М. Проблемы стабильности мировой экономики.// Мировая экономика и международные отношения (МЭиМО), 2004, №9
2. Фаминский И.П. Мировое хозяйство: динамика, структура производства, мировые товарные рынки. Москва: Магистр, 2007; Супян В. США и Россия: мирохозяйственные позиции и перспективы экономических отношений. // МЭиМО, 2008, №7. С.17.
3. Wallerstein I. Patterns and Perspectives of the Capitalist World – Economy// In: P.R.Viotti, M.V.Kauppi(Eds). International Relations Theory. Allyn and Bacon, 1986.
4. Клинов В. Мировая экономика: прогноз до 2050г. // Вопросы экономики, 2008, №5.
5. Клинова М. Новый «экономический патриотизм» в Европе: хорошо забытое старое?// МЭиМО, 2008, №4.
6. Факти, 2009, 3 березня.

*Нікешина Н.В.**

ОЦІНКА ВПЛИВУ ПОТОЧНОЇ ФІНАНСОВОЇ Й ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ НА ГЛОБАЛЬНІ ПОТОКИ ПІІ

This article is devoted to the analysis of influence of crisis on streams FDI in the world. The long negative effect on dynamics FDI now takes place. However there are motive powers of this process. There are many reasons, on which multi-national corporations can not stop streams FDI even during crisis.

Постановка проблеми. Зміна економічної кон'юнктури у світі, ризик рецесії, масштаби її зростаючого впливу на економіку різних країн, перспективи уповільнення глобального росту, його ймовірні масштаби і довжина - сьогодні теми оживленої дискусії. Практика функціонування світового господарства показує, що іноземний капітал може стати істотним фактором економічного росту. Як відомо, приплив капіталу з-за кордону є сильним стимулом для економічного росту, а його відтік - основною його перешкодою. У виді вищевикладеного, аналіз впливу дійсної фінансової й економічної кризи на потоки прямих іноземних інвестицій (ПІІ) здобуває особливу актуальність.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблеми залучення іноземних інвестицій досліджували такі вітчизняні і зарубіжні економісти, як І.А. Бланк, Ю.В. Соболев, Б.Г. Літвак, М.В. Володькіна, Дж. Бауер, Р. Вільсон і В. Чуа. Проблемами вдосконалення інвестиційного клімату займалися М.Денисенко, А.Семенов, В.Комаров. Однак у статті зроблена спроба безпосередньо проаналізувати вплив сьогоденної кризи на приплив ПІІ до різних країн.

Мета роботи. Метою роботи – є аналіз впливу фінансової та економічної кризи на глобальні потоки ПІІ.

Викладення основного матеріалу дослідження. Протягом 2003-2007 рр. потоки ПІІ мали висхідну тенденцію, що підкріплювалося стійким світовим економічним ростом, лібералізацією в інвестиційних режимах і виконанні великомасштабних стратегій інтернаціоналізації зростаючою кількістю транснаціональних корпорацій (ТНК). Це призвело до безпрецедентного рівня потоків ПІІ в 2007 р., що досягли історичного рекорду 1.8 трильйонів \$ [1]. Однак у 2008 в усьому світі приплив ПІІ знизився. У зв'язку з глобальним економічним уповільненням (і спадом у безлічі ведучих економік), більш жорсткими умовами одержання кредиту і зниженням корпоративного прибутку, багато компаній оголосили про плани зі скорочення виробництва, звільнення робітників і скорочення капіталовкладень, що у свою чергу і відбилося на потоках ПІІ. Відповідно до попередньої оцінки UNCTAD, глобальні потоки ПІІ, як очікується, зменшилися в 2008 р. на 21 % [2].

Економічна криза набирає обороти, і поки важко сказати, як довго вона триватиме. Аналізуючи кризу, що розвертається на наших очах, слід зазначити три групи зумовлюючих її причин: по-перше, специфічні проблеми американської економіки; по-друге, системні, фундаментальні проблеми сучасного економічного розвитку; по-третє, специфічні обставини кожної з країн. Ці фактори діють різнонаправлено.

*аспірант Донецького національного університету

Вплив кризи по-різному в залежності від регіону. Існуюча ситуація дуже відрізняється від попередньої фінансової кризи, що відбулася в країнах, що розвиваються, і мала істотний негативний вплив на припливи ПІІ в багато країн (наприклад, Індонезію). Навпаки, сьогоденна криза почалася в розвиненому світі, хоча і швидко поширилася на інші країни. Таким чином безпосередньо уражені фінансовою кризою розвинені економіки, у той час як її ефекти в економіках, що розвиваються, поки були в більшості випадків непрямыми, з різними ступенями серйозності в залежності від регіону і країни. У багатьох розвинених країнах, за попередніми даними, у 2008 р. у результаті тривалих проблем і проблем, що поглиблюються, і торкаються фінансових установ, так само як криза ліквідності на грошовому і борговому ринках, потоки ПІІ упали, що призвело до зниження приблизно до 33 % для цієї групи в цілому [2]. Зниження доходів ТНК розвинутих країн і зниження синдикованих кредитів особливо обмежило фінансування інвестицій. Зниження угод з викупу підприємств за рахунок кредитів зменшилося. Злиття та поглинання (ЗП) знижують і далі потоки ПІІ (табл. 1).

Таблиця № 1. Приток ПІІ и ЗП, 2007-2008 рр., млрд. дол. США [1]

Регіон	Приток ПІІ			ЗП		
	2007	2008	темпи росту (%)	2007	2008	темпи росту (%)
Весь світ	1,833.3	1,449.1	- 21.0	1,637.1	1,183.7	-27.7
Розвинені країни	1,247.6	840.1	- 32.7	1,454.1	981.8	-32.5
Європа	848.5	562.3	- 33.7	825.0	548.7	-33.5
США	232.8	220.0	- 5.5	379.4	314.9	-17.0
Японія	22-май	17-апр	- 22.6	21-апр	19-янів	-10.8
Країни, що розвиваються	499.7	517.7	3-июн	152.9	177.0	15-июл
Африка	53.0	61.9	16-авг	10-фев	26-мар	157.0
Латинська Америка	126.3	142.3	12-июл	30-июл	29-май	-3.8
Азія и Океанія	320.5	313.5	- 2.2	112.0	121.2	8-фев
Західна Азія	71.5	56.3	- 21.3	30-мар	31-май	4.0
Південна, Східна та Південно-Східна Азія	247.8	256.1	3-мар	81.5	89.4	9-июл
Країни з перехідною економікою	85.9	91.3	6-фев	30-янів	25.0	-17.0

В економіках, що розвиваються, припливи ПІІ поки залишилися більш стабільними. Ріст припливу ПІІ до країн, що розвиваються, хоча і нижче показника 2007 року (коли він склав 20 %), склав порядку 4 % [1]. Приплив ПІІ до Африки, як очікується, буде зростати і далі, незважаючи на уповільнення глобального економічного росту і його негативних наслідків для регіону. Приплив до Східної, Південної і Південно-східної Азії (найбільший одержувач ПІІ серед економік, що розвиваються - майже половина всіх потоків у країни, що розвиваються,) може підвищитися, але меншими темпами в порівнянні з 2007 р. У Західній Азії прогнозується значне зниження потоків (більше ніж 20 %), після рекордного рівня, зареєстрованого торік, через зниження попиту на нафту, підвищення витрат і більш низьких розмірів фондів експортних доходів. Навпроти, потоки ПІІ до Латинської Америки, очевидно, збільшаться приблизно на 13 %, частково в результаті сильного підвищення потоків ПІІ до Південної Америки. Однак, Центральна Америка і Карибське море - які традиційно сильно залежать від економіки США - найбільш імовірно, випробують зниження потоків. Потоки ПІІ до країн з перехідною економікою - Південно-східна Європа і СНД - очевидно, будуть мати висхідну тенденцію, незважаючи на фінансову кризу і регіональні конфлікти, збільшившись приблизно на 6 %.

Поточна глобальна фінансова й економічна криза впливає на здатність фірм вкладати капітал у результаті зниження фінансування і на їхню схильність до вкладення капіталу через песимістичні перспективи ринків:

Скорочення доступу до фінансування. Фінансові фактори негативно вплинули на здатність ТНК вкладати капітал (як внутрішні, так і зовнішні вкладення), оскільки більш жорсткі умови кредиту і зниження прибутку корпорацій скорочують фінансові ресурси ТНК для закордонних інвестиційних проєктів (так само як внутрішніх). З одного боку, кредит перестав бути таким широко розповсюдженим і став більш дорогим. Зовнішнє середовище фінансування для нефінансових компаній погіршилося помітно із середини 2008 р., роблячи більш важким для них вкладання капіталу за кордоном. Так зниження доходів великих компаній у широкому діапазоні галузей промисловості в США, Європі і Японії, зменшують здатності їхнього самофінансування. Наприклад, операційний доход 500 компаній S&P за попередніми оцінками зменшиться на 22 % у 2008 р. [2]. У той же самий час, більше ніж 40% зниження на фондових біржах в усьому світі, зменшило здатності ТНК повернутися до фондових бірж для того, щоб фінансувати свої цілі і використовувати позичкові кошти для ЗП.

Різні типи інвестиційних мотивів порушені кризою нерівноцінно. Міжнародна інвестиційна теорія звичайно розрізняє типи ПІІ відповідно до трьох головних причин вкладення капіталу за кордоном: пошук ринку, пошук ефективності і пошук ресурсу. На всі три впливає триваюча фінансова й економічна криза, але маються розходження в залежності від розміру і регіону.

Найбільше безпосередньо порушеними типами інвестицій поки були проєкти, пов'язані з пошуком нових ринків, особливо націлені на розвинені країни. Оскільки розвинені економіки можуть мати негативний показник зростання економіки у 2009 р., компанії обмежують запуск нових проєктів, націлених на збільшення присутності на ринках цих країн, у той час як вони залишаються більш схильними до розширення діяльності в країнах, що розвиваються, і країнах з перехідною економікою. Однак подібна тенденція, можливо, послабиться в 2009р., оскільки ріст також сповільнюється й у цій групі країн у результаті зниження експорту через падіння попиту в розвинутих країнах і падіння цін на енергоносії.

Вплив кризи на проєкти, пов'язані з пошуком ефективності складніше оцінити. З одного боку, ці проєкти будуть страждати глобально від зниження фінансових можливостей компаній. З іншого - багато компаній можливо будуть змушені в умовах триваючої кризи реструктурувати міжнародну діяльність, щоб скоротити витрати і підвищити ефективність своєї роботи. Це означає, насамперед, закриття або зниження неконкурентоспроможних підприємств (розташованих найчастіше в розвинених країнах), і також і відкриття деяких нових ефективних, особливо в перехідних економіках.

Нарешті, проєкти ПІІ, пов'язані з пошуком ресурсів можуть постраждати, принаймні, у короткостроковому періоді, за рахунок зниження світового попиту і, отже, цін, особливо з негативними ефектами в багатих ресурсами країнах, що розвиваються.

Зниження схильності до вкладення капіталу за кордоном може прийняти різні форми (включаючи вилучення капіталу і реструктуризацію), і відрізнитися способами входу (наприклад, ЗП, інвестиції «з чистого листа»):

Відзначено підвищення діяльності компаній, зв'язаної з дивеституванням і реструктуризацією. Компанії дійсно вилучають капітал і закривають заводи або виробничі лінії, продають деякі активи іншим компаніям, щоб реструктурувати іноземну діяльність, знизити витрати або поліпшити бухгалтерський баланс, особливо за допомогою зниження співвідношення позикових і власних коштів.

Інвестиції «з чистого листа» (нові інвестиції і розширення існуючих виробництв), здається, поки досить стійкі до кризи. Наприкінці жовтня 2008 р. число проектів з такими інвестиціями було вже більш ніж 13 000, що перевищує рівень, зареєстрований протягом усього року 2007 [2]. Але багато нинішніх оголошень у різних галузях промисловості вказують на скасування або відстрочку багатьох проектів, наслідки яких будуть цілком відчутні в 2009 р. Наприклад, Hutchison Whampoa (Гонконг, Китай), найбільша ТНК зі світу, що розвивається, і провідний конгломерат у галузі промисловості глобальної інфраструктури оголосив, що призупинить усі нові інвестиції у своїй глобальній діяльності.

У той час як негативні впливи фінансової й економічної кризи на ПІІ можливо залишаться домінуючими в 2009 р., різні позитивні фактори усе ще працюють і приведуть, раніше чи пізніше, до відновлення міжнародних інвестиційних потоків. Дата цього відновлення, однак, залежить від багатьох факторів, що є невизначеними.

Висновки. Поточна фінансова й економічна криза відмінна за своєю природою і розміром за попередні, принаймні з трьох причин: а) була породжена в розвинених країнах, що швидко вплинуло на світову економіку; б) це - не «звичайний» етап ділового циклу, вона має більш глибоку природу - показує структурні слабкості і недоліки в регулюванні світової фінансової системи, наприклад, недолік прозорості і механізмів контролю і нездатності до запобігання небезпечного поведіння, надмірно зосередженого на пошуку короткострокової прибутковості; в) це могло б також змінити відносини між розвиненими економіками, що значно постраждали від кризи, включаючи і внутрішні потоки ПІІ - і багатих готівкою країн, що розвиваються, положення яких у світовій економічній і фінансовій системі тепер підсилюється.

Ця ситуація має два головних наслідки для ПІІ в 2009 р. і надалі. Має місце тривалий негативний ефект на динаміку потоків ПІІ через вплив кризи на ринкове зростання і фінансові ресурси. По-друге, криза створює ситуацію невпевненості відносно майбутнього розвитку ПІІ. Проте існують і рушійні сили цього процесу, є безліч причин, з яких ТНК можуть не зупинити потоки ПІІ навіть під час кризи:

1. Безліч великих економік, що розвиваються, (Бразилія, Китай, Індія і Російська Федерація) залишилися привабливим для ПІІ, особливо пов'язаних з пошуком нових ринків. Відзначимо, що в цих країнах відзначено відносно високі темпи економічного росту в порівнянні з розвиненими країнами в 2008 р. У перспективі ситуація в розвинутих країнах буде погіршуватися більш помітно, ніж у країнах, що розвиваються.

2. Фінансові кризи і жорсткі економічні спади також дають можливість компаніям купувати активи за «договірними цінами» і використовувати у своїх інтересах великомасштабну консолідацію промисловості в деяких галузях. Для агресивної політики ТНК, забезпечених готівкою - або забезпечених готівкою країн - придбання недооцінених активів може підвищити їхні інвестиції й у розвинені країни і в країни, що розвиваються, у залежності від обставин і можливостей. Сильне падіння обмінного курсу і падіння цін на акції можуть вести до низки придбань активів у безлічі країн, і хвилі можливої консолідації в деяких галузях промисловості, наприклад, нафтогазової, гірської промисловості і металургії, автомобільній промисловості і сфері фінансових послуг. Багато компаній уже використало у своїх інтересах такі можливості.

3. Компанії усе ще переслідують цілі збільшити рівень інтернаціоналізації в середньостроковій перспективі, що є істотним індикатором для майбутнього підйому в потоках ПІІ. Великі ТНК в усьому світі усе ще, здається, переслідують стратегії інтернаціоналізації (і в такий спосіб збільшують витрати на ПІІ в середньо- і довгостроковому періоді).

4. З'явилися нові джерела ПІІ. Економіки, що з'являються, і країни, добре забезпечені природними ресурсами, стають зростаючим джерелом ПІІ або за допомогою стратегії ін-

тернаціоналізації, що здійснюють їхні ТНК, або за допомогою інвестиційних дій інвестиційних фондів. ТНК із Півдня, імовірно, продовжать активну діяльність у сфері міжнародного інвестування. Це допоможе підвищити приплив ПІІ в країни, що розвиваються, наприклад, В'єтнам, де більшість ПІІ здійснюється країнами, що розвиваються, і який, за попередніми оцінками, досяг рекордного рівня в 2008 р. У Китаї також збережеться висхідна тенденція щодо припливу ПІІ. Інвестиційні фонди, більшість яких базується в країнах, що розвиваються, будуть також усе більш і більш брати участь у ПІІ. З огляду на розмір активів, що знаходяться в їхньому керуванні (між 3 трильйонами і 5 трильйонами \$, і, за оцінками, досягне приблизно 10 трильйонів \$ до 2015), їхній потенціал у здійсненні ПІІ високий.

5. Багато швидко зростаючих галузей промисловості на сьогодні можна охарактеризувати навіть в умовах кризи як багатообіцяючі щодо припливу ПІІ. Серед них, можна було згадати такі приклади за групами галузей промисловості: а) науки про життя: устаткування і послуги для медичної діагностики, клінічних іспитів, біотехнологій, біокосметики, онкології і біовиробництва; б) галузі харчової промисловості: напівфабрикати, спеціальні компоненти (барвники, емульгатори, консерванти), оброблені морепродукти, здорова їжа); в) транспортне устаткування: автомобільна і космічна електроніка, гібридні двигуни, автомобільна логістика й інноваційні матеріали; г) сфера ділових послуг: центри обслуговування клієнтів, аутсорсинг ділових послуг, технічна розробка і фінансові послуги; д) сфера соціальних послуг: роздрібний продаж, турбота про пенсіонерів, охорона здоров'я, фінансові послуги; е) інформаційні технології і технології зв'язку: мікро- і наелектроніка, програмне забезпечення для відеоігор, діалогових і віртуальних технологій зображень, технологій Інтернету і технологій для бездротових систем телезв'язку; ж) енергетика, хімія й екологічна безпека: наноматеріали, удосконалення існуючих матеріалів, фотогальванічна енергія, енергія сили вітру, очищення води, рециркуляція відходів і непродуктивного використання сільськогосподарських виробів (наприклад біологічне паливо, біополімери, біорозчинники, біоматеріали); з) інші галузі промисловості: технічний текстиль (наприклад, текстиль зі специфічними якостями - міцність, еластичність, гнучкість), робототехніка.

Чи компенсують ці позитивні тенденції фінансові труднощі і зниження попиту, уповільнення економічного росту в багатьох країнах світу - це питання залишається відкритим. Відповіді будуть відрізнятися в залежності від часового відрізка. У короткостроковій перспективі різні фактори (масштабність кризи, вплив на значну кількість великих ТНК у США і Європі, серйозні втрати у фінансових і нефінансових секторах) ведуть до зниження ПІІ. Компанії, більш імовірно, будуть здійснювати вилучення капіталу, ніж використовувати інвестиційні можливості протягом стадії спаду. Також імовірно, що потоки ПІІ в країни, що розвиваються - які дотепер показали стійкість - сповільняться більш помітно ніж це було дотепер.

Література:

1. World Investment Report 2008: Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge, (www.unctad.org/fdistatistics).
2. World Economic Outlook 2008
3. UNCTAD Handbook of Statistics 2008 ([http://www.unctad.org/Handbook of Statistics](http://www.unctad.org/Handbook%20of%20Statistics))
4. <https://www.cia.gov>

Чугаєв О.А.*

ЕКОНОМІЧНИЙ ЕФЕКТ ВІД ЛІБЕРАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

The article analyses the effect of several measures increasing economic freedom (strengthening judicial independence and capacity, legal protection of intellectual property, lowering price controls by the government and administrative business regulations, foreign trade liberalization, and ensuring free movement of capital) on the economic growth and current account balance of Ukraine.

В статті аналізується ефект для економічного зростання і балансу поточного рахунку в Україні з боку ряду заходів, спрямованих на підвищення рівня економічної свободи: забезпечення незалежності та дієздатності судової влади, зміцнення правового захисту інтелектуальної власності, зменшення участі держави у ціноутворенні, зменшення адміністративних бар'єрів розвитку бізнесу, зменшення бар'єрів для зовнішньої торгівлі, забезпечення вільного руху капіталу.

Для економіки України проблема лібералізації набула особливо актуального значення як для економіки постсоціалістичної країни. Без лібералізації економіки складно сформувати конкурентоздатні на світовому ринку виробництва. Разом з тим лібералізація економіки може нести в собі додаткові ризики.

Сама по собі лібералізація означає підвищення рівня економічної свободи і є багатовимірним поняттям. При цьому економічну свободу необхідно розглядати не просто як відсутність регулювання, а як якісне регулювання, яке дозволяє функціонувати господарським суб'єктам в достатньо вільних умовах і разом з тим бути захищеним від неправомірних дій з боку інших суб'єктів. У даній статті ми розглянемо такі напрями підвищення рівня економічної свободи (зокрема, ці заходи було передбачено в Плані дій Україна – Європейський Союз [1], але не було виконано в повній мірі протягом періоду його дії):

- забезпечення незалежності судової влади та зміцнення її адміністративної дієздатності;
- зміцнення правового захисту інтелектуальної власності;
- зменшення участі держави у ціноутворенні;
- зменшення адміністративних бар'єрів для розвитку бізнесу;
- зменшення бар'єрів для зовнішньої торгівлі;
- забезпечення вільного руху капіталу.

Оцінка впливу цих заходів на макроекономічні показники країн здійснювалася в багатьох дослідженнях. Зокрема, Б. Хайо і С. Войгт вказують на те, що більша незалежність системи судочинства зменшує транзакційні витрати в економіці, підвищує ефективність і тим самим збільшує зайнятість і обсяги виробництва [2, с. 29]. Л. Блуме і С. Войгт доводять, що кращі показники, що характеризують дієвість законодавства і права власників, позитивно впливають на економічне зростання, зокрема завдяки впливу на накопичення фізичного капіталу та загальну продуктивність факторів виробництва, але не завдяки впливу на накопичення людського капіталу [3, с. 37].

*кандидат економічних наук, асистент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У. Істерлі приходять до висновку, що більші ставки імпортного тарифу та їх дисперсія стримують економічне зростання [4, с. 11]. С. Едвардз, використовуючи різні альтернативні показники торговельної відкритості країн (зокрема, ті, що характеризують наявність бар'єрів для зовнішньої торгівлі) показує, що в більш відкритих країнах зростання загальної продуктивності факторів виробництва є швидшим [5, с. 17]. А. Сантос-Пауліно зазначає, що лібералізація зовнішньої торгівлі погіршує стан торгового балансу і балансу поточного рахунку, хоча це може і стимулювати економічне зростання. Причому негативний ефект для торгового балансу і балансу поточного рахунку більший в країнах із попередньо вищим рівнем протекціонізму [6, с. 16].

А. Чанда вказує на те, що емпіричні дані свідчать про незалежність економічного зростання від лібералізації руху капіталу. Але в країнах з більш неоднорідним суспільством по групах інтересів (зокрема, за етнічним та мовним критерієм) обмеження на рух капіталу стримують економічне зростання, у той час як в країнах з більш однорідним суспільством ці обмеження дають позитивний ефект [7, с. 24]. Х. Едісон, М. Клейн, Л. Річі і Т. Слоек у огляді попередніх праць зазначають, що є докази на користь того, що лібералізація руху капіталу здійснює: позитивний вплив на економічне зростання в цілому; позитивний вплив лише серед розвинутих країн; позитивний вплив серед заможніших країн і негативний серед бідніших; позитивний вплив в країнах з відсутньою різницею між валютними курсами на офіційному і чорному ринку; нейтральний вплив в цілому. Їх власні розрахунки показують, що значущий вплив існує в країнах Східної Азії [8]. Б. Ехенгрін і Д. Лебланг вказують на те, що лібералізація руху капіталу є доцільною за умов фінансової стабільності, у той час коли певні обмеження на рух капіталу потрібно застосовувати за кризових умов [9, с. 23].

Здійснення цих заходів так чи інакше має впливати на стан і розвиток економіки України. Зокрема, за оцінками, лібералізація зовнішньої торгівлі до рівня простої зони вільної торгівлі між Україною і ЄС (окрім умов вступу до СОТ, це передбачає скасування імпортного мита на короткий або тривалий термін, лібералізацію торгівлі послугами, завершення лібералізації ринку капіталу, спрощення візового режиму для громадян України) матиме незначний вплив на добробут в Україні. Натомість суттєвий позитивний ефект може мати поглиблена вільна торгівля, що також передбачає [10, с. 66-67]:

- реформу митного контролю;
- стандартизацію продукції;
- узгодження агростандартів;
- приведення регуляторної політики у відповідність до стандартів ЄС;
- додаткові зміни у регулюванні фінансових послуг;
- повну відповідність законодавству ЄС щодо цивільної авіації, дорожнього транспорту, телекомунікацій, регулювання енергетичного сектору, охорони довкілля;
- включення до спільної авіаційної зони;
- інвестиції в Пан'європейські транспортні коридори;
- відкритість ринку фінансових, телекомунікаційних послуг;
- поступове запровадження стандартів ЄС щодо конкурентної політики;
- запровадження міжнародного передового досвіду щодо корпоративного управління;
- запровадження заходів, передбачених Кіотським протоколом.

У нашому дослідженні ми маємо за мету визначити економічний ефект від впровадження вищевказаних шести напрямів заходів підвищення рівня економічної свободи, на основі досвіду інших країн. Цей ефект ми оцінюємо за двома критеріями: економічне зростання і баланс поточного рахунку.

Оцінка проведена на основі емпіричних даних по 130 країнах світу за 2001-2005 роки. Як незалежні змінні обрано зміна таких показників (джерело – [11]).

1. Дієвість законодавства (ДЗ – Legal System & Property Rights), показник що характеризує незалежність, неупередженість та чесність судів; рівень захисту прав інтелектуальної власності; відсутність військового втручання у законодавство і політичний процес.

2. Захист прав інтелектуальної власності (ЗПІВ – Protection of intellectual property).

3. Регулювання цін (РЦ – Price controls – extent to which businesses are free to set their own prices).

4. Регулювання бізнесу (РБ – Business Regulations), показник, що характеризує рівень регулювання цін; тягар адміністративних вимог (дозволи, правила, звітування); час, що витрачається керівниками вищої ланки компаній на бюрократичний апарат держави; час на створення нового бізнесу; незаконні додаткові платежі, пов'язані з дозволами на імпорту чи експорт, ліцензіями для підприємницької діяльності, валютними обмеженнями, оподаткуванням, захистом правоохоронних структур, заявами на позики.

5. Середня ставка митного тарифу (ССМТ – Mean tariff rate).

6. Регулятивні бар'єри для зовнішньої торгівлі (РБЗТ – Regulatory Trade Barriers), показник, що характеризує нетарифні бар'єри для зовнішньої торгівлі; час митного оформлення для експорту та імпорту; витрати на імпорту, пов'язані з імпортним митом, ліцензіями, банківськими послугами, адміністративною тяганиною.

7. Обмеження на рух капіталу (ОРК – Restrictions on the freedom of citizens to engage in capital market exchange with foreigners – index of capital controls among 13 IMF categories): показник, що характеризує 13 типів обмежень на міжнародний рух капіталу, згідно класифікації МВФ.

Всі ці показники, за винятком середньої ставки митного тарифу, вимірюються в балах від 0 до 10 (10 передбачає найкращу оцінку з точки зору економічної свободи / якості регулювання). Як залежні змінні використано приріст ВВП (загального – ВВПз та на душу населення – ВВПдн, оскільки розглянуто країни з істотною розбіжністю у темпах зростання населення) і зміну балансу поточного рахунку порівняно з попереднім роком – БПР (джерело даних для розрахунку – [12]). Використано лаг між незалежними і залежними змінними від 0 до 3 років.

Визначено рівняння лінійної регресії, що характеризують значущі залежності між змінними – при рівні значущості менше 0,05 (див. табл.1). Спочатку, визначено значущі закономірності, що спостерігаються по всіх країнах з вибірки, а також по групі країн з рівнем економічної свободи (РЕС) нижче середнього у світі та по групі постсоціалістичних країн: тобто по групах до яких можна віднести і Україну. Кореляція між незалежними змінними невелика. Винятки: по всіх країнах – між дієвістю законодавства і захистом прав інтелектуальної власності (63%), між регулюванням бізнесу і регулюванням цін (42%), між регулюванням бізнесу і дієвістю законодавства (40%); по групі країн з низьким рівнем економічної свободи та постсоціалістичних країнах коефіцієнти кореляції також схожі між цими показниками.

Таким чином, покращання дієвості законодавства здійснює позитивний вплив на ВВП з лагом від 0 до 2 років, а надалі ефекту не спостерігається. Теж саме стосується і зменшення регулювання бізнесу. Лібералізація цін, навпаки, негативно впливає на ВВП, причому через два роки. Змішаний вплив на ВВП здійснює зменшення регулятивних бар'єрів для зовнішньої торгівлі: в поточному році існує негативний ефект, але через два роки він компенсується позитивним ефектом. Проте всі ці показники здійснюють нейтральний вплив на баланс поточного рахунку. Захист прав інтелектуальної власності, середня ставка митного тарифу, обмеження на рух капіталу не здійснюють впливу ні на ВВП, ні на баланс поточного рахунку.

Таблиця №1. Залежність економічного ефекту від заходів

Група країн	Залежна змінна	Незалежна змінна	Рівняння регресії	R ²	Рівень значущості
Всі країни	ВВПз0	ДЗ	$y = 1,1x+3,8$	0,02	0,002
Всі країни	ВВПз1	ДЗ	$y = 1x+4,2$	0,02	0,004
Всі країни	ВВПз2	ДЗ	$y = 0,7x+4,6$	0,01	0,002
Всі країни	ВВПдн0	ДЗ	$y = 1,2x+2,6$	0,02	0,001
Всі країни	ВВПдн1	ДЗ	$y = 1,1x+3$	0,02	0,002
Всі країни	ВВПдн2	ДЗ	$y = 0,9x+3,3$	0,02	0,01
Всі країни	ВВПдн2	РЦ	$y = -0,4x+3,1$	0,01	0,04
Всі країни	ВВПз0	РБ	$y = 1x+3,9$	0,04	0,0002
Всі країни	ВВПз1	РБ	$y = 1,2x+4,4$	0,07	1e-006
Всі країни	ВВПз2	РБ	$y = 0,7x+4,6$	0,03	0,008
Всі країни	ВВПдн0	РБ	$y = 0,9x+2,9$	0,03	0,004
Всі країни	ВВПдн1	РБ	$y = 1,2x+3,4$	0,06	3e-006
Всі країни	ВВПдн2	РБ	$y = 0,5x+3,6$	0,02	0,04
Всі країни	ВВПз0	РБЗТ	$y = -0,4x+3,6$	0,02	0,02
Всі країни	ВВПз2	РБЗТ	$y = 0,5x+4,1$	0,02	0,02
Всі країни	ВВПдн0	РБЗТ	$y = -0,4x+2,6$	0,02	0,02
З низьким PEC	ВВПз0	ДЗ	$y = 1,5x+4,5$	0,03	0,005
З низьким PEC	ВВПз1	ДЗ	$y = 1x+4,5$	0,02	0,04
З низьким PEC	ВВПдн0	ДЗ	$y = 1,6x+2,6$	0,03	0,003
З низьким PEC	ВВПдн1	ДЗ	$y = 1,1x+3$	0,02	0,03
З низьким PEC	ВВПдн2	РЦ	$y = -0,7x+3$	0,03	0,01
З низьким PEC	ВВПз0	РБ	$y = 1,3x+4,6$	0,04	0,01
З низьким PEC	ВВПз1	РБ	$y = 1,7x+5,2$	0,08	0,0005
З низьким PEC	ВВПдн0	РБ	$y = 1,2x+3,2$	0,03	0,03
З низьким PEC	ВВПдн1	РБ	$y = 1,5x+3,8$	0,07	0,002
Постсоціалістичні	БПР1	ССМТ	$y = 0,3x-0,1$	0,1	0,02
Постсоціалістичні	БПР3	РБЗТ	$y = -1,8x-0,3$	0,16	0,05

Якщо розглянути по окремих групах країн, то в країнах із рівнем свободи нижче середнього позитивний ефект для ВВП від покращання дієвості законодавства та зменшення регулювання бізнесу є сильнішим, але, можливо, менш тривалим. Негативний ефект від лібералізації цін спостерігається так само через два роки і є сильнішим.

В групі постсоціалістичних країн незалежні змінні не здійснюють значущого впливу на ВВП, що можливо пояснюється лише меншою в декілька разів кількістю спостережень. Проте є негативний вплив від лібералізації торгівлі для балансу поточного рахунку. Зменшення ставок мита впливає вже через рік, а зменшення регулятивних (переважно нетарифних) бар'єрів для зовнішньої торгівлі – через три роки.

Необхідно зазначити, що хоча виявлені закономірності є статистично значущими, досліджені незалежні змінні пояснюють лише невелику частину варіації залежних змінних (максимум 16%): динаміка ВВП і балансу поточного рахунку визначається переважно ін-

шими факторами. Тому всі вищезазначені ефекти є лише середньоочікуваними й існують значні відхилення від вказаних закономірностей.

Для використання отриманих результатів на прикладі України, ми можемо порівняти показники економічної свободи, що лежать в основі незалежних змінних, в Україні і нових країнах-членах ЄС. Досягнуті рівні відповідних показників в 2004 році показані в табл. 2. Різниця між показниками по Україні і по 8 нових країнах-членах ЄС вказує на той ступінь економічної свободи чи якості регулювання, який додатково Україна мала впровадити порівняно з 2004 роком, щоб досягнути прийнятного рівня (виходячи з стандартів ЄС). Цю різницю ми будемо використовувати як значення незалежної змінної, що підставляється у відповідне рівняння регресії, щоб отримати значення залежної змінної, що порівнюється з результатом, коли незалежна змінна дорівнює нулю (у випадку відсутності прогресу у підвищенні економічної свободи чи якості регулювання) – див. табл. 3.

Таблиця №2. Показники економічної свободи в нових країнах-членах ЄС та Україні

Країна	ДЗ, бали	ЗПВ, бали	РЦ, бали	РБ, бали	ССМТ, %	РБЗТ, бали	ОРК, бали
Чеська республіка	6,6	4,6	7	6	5,1	7,5	6,2
Естонія	6,5	5,5	6	6,7	1	8,4	6,9
Угорщина	6,4	5,1	6	6,6	8,9	8	7,7
Латвія	5,8	3,8	6	5,9	3,2	6,9	6,9
Литва	5	3,6	6	5,6	1,2	7,3	6,2
Польща	5,8	4,3	3	4,8	4,3	6,7	1,5
Словаччина	5,8	4,6	6	5,9	22,1	8	7,7
Словенія	6,2	5,7	4	5,2	3,9	7,7	6,2
Середнє по 8 нових країнах-членах ЄС	6	4,7	5,5	5,8	6,2	7,6	6,2
Україна	4,6	2,6	4	4,1	7,9	5,4	0,8
Різниця між середнім рівнем по 8 нових країнах-членах ЄС і Україною	1,4	2	1,5	1,7	-1,7	2,1	5,4

З табл. 3 видно, що покращання дієвості законодавства до рівня країн Центральної Європи та Балтії має разовий позитивний ефект для економічного зростання в Україні на рівні приблизно 3,6-4,6% ВВП (за різними методами), тобто після досягнення дієвості законодавства як в Центральній Європі та країнах Балтії ВВП України має бути на 4% більшим, ніж при відсутності прогресу по цьому показнику; зменшення регулювання бізнесу – 4,4-5% ВВП, зменшення регулятивних бар'єрів для зовнішньої торгівлі – 0,4% ВВП. Лібералізація цін має негативний ефект для економічного зростання у розмірі 0,5-1% ВВП. Щодо впливу на баланс поточного рахунку, зменшення регулятивних бар'єрів для зовнішньої торгівлі має негативний ефект у розмірі 3,7% ВВП; зменшення середньої ставки митного тарифу – 0,5-1,1% ВВП (зокрема, якщо врахувати також не середньоарифметичне, а медіану середньої ставки митного тарифу по восьми нових країнах-членах ЄС).

Таблиця №3. Оцінений ефект від впровадження заходів в Україні

Група країн	Залежна змінна	Незалежна змінна	Оцінене значення залежної змінної без здійснення заходу (межі значень із імовірністю 95%), % від ВВП	Оцінене значення залежної змінної при здійсненні заходу (межі значень із імовірністю 95%), % від ВВП	Оцінений ефект від заходу, % від ВВП
Всі країни	ВВПз0	ДЗ	3,8 (-3,8;11,5)	5,4 (-2,4;13,1)	1,6
Всі країни	ВВПз1	ДЗ	4,2 (-3,2;11,7)	5,6 (-1,9;13,1)	1,4
Всі країни	ВВПз2	ДЗ	4,6 (-2,4;11,5)	5,6 (-1,4;12,7)	1
Всі країни	ВВПдн0	ДЗ	2,6 (-5,2;10,4)	4,3 (-3,6;12,2)	1,7
Всі країни	ВВПдн1	ДЗ	3 (-4,6;10,6)	4,5 (-3,1;12,2)	1,5
Всі країни	ВВПдн2	ДЗ	3,3 (-3,7;10,4)	4,7 (-2,4;11,8)	1,4
Всі країни	ВВПдн2	РЦ	3,1 (-3,7;10)	2,6 (-4,3;9,5)	-0,5
Всі країни	ВВПз0	РБ	3,9 (-3,3;11)	5,5 (-1,7; 12,7)	1,6
Всі країни	ВВПз1	РБ	4,4 (-2,5;11,3)	6,5 (-0,4;13,4)	2,1
Всі країни	ВВПз2	РБ	4,6 (-1,5;10,8)	5,8 (-0,5;12)	1,2
Всі країни	ВВПдн0	РБ	2,9 (-4,5;10,2)	4,5 (-2,9;11,9)	1,6
Всі країни	ВВПдн1	РБ	3,4 (-3,6;10,4)	5,5 (-1,6;12,5)	2,1
Всі країни	ВВПдн2	РБ	3,6 (-2,8;10)	4,6 (-1,9;11,1)	1
Всі країни	ВВПдн0	РБЗТ	3,6 (-6;10,9)	2,8 (-4,5;10,1)	-0,8
Всі країни	ВВПз2	РБЗТ	4,1 (-2;10,3)	5,3 (-0,9;11,5)	1,2
Всі країни	ВВПдн0	РБЗТ	2,6 (-4,7;10)	1,8 (-5,6;9,2)	-0,8
3 низьким РЕС	ВВПз0	ДЗ	4,2 (-4,9;13,3)	6,3 (-3;15,5)	2,1
3 низьким РЕС	ВВПз1	ДЗ	4,5 (-4,1;13,2)	6 (-2,8;14,8)	1,5
3 низьким РЕС	ВВПдн0	ДЗ	2,6 (-6,8;12)	4,8 (-4,7;14,4)	2,2
3 низьким РЕС	ВВПдн1	ДЗ	3 (-6;11,9)	4,6 (-4,5;13,6)	1,6
3 низьким РЕС	ВВПдн2	РЦ	3 (-5,1;11,2)	2 (-6,1;10,2)	-1
3 низьким РЕС	ВВПз0	РБ	4,6 (-4,4;13,6)	6,8 (-2,4;16)	2,2
3 низьким РЕС	ВВПз1	РБ	5,2 (-3;13,4)	8 (-0,4;16,4)	2,8
3 низьким РЕС	ВВПдн0	РБ	3,2 (-6,1;12,5)	5 (-4,3;14,8)	1,8
3 низьким РЕС	ВВПдн1	РБ	3,8 (-4,7;12,4)	6,4 (-2,3;15,2)	2,6
Постсоціалістичні	БПР1	ССМТ	-0,1 (-5,8;5,6)	-0,6 (-6,3;5,1)	-0,5
Постсоціалістичні	БПР3	РБЗТ	-0,3 (-6,2;5,6)	-4 (-10,8;2,7)	-3,7

Таким чином, сумарний середньоочікуваний разовий позитивний ефект для економічного зростання від впровадження зазначених семи заходів, має становити (якщо не враховувати ефект мультиколінеарності) близько 8-9% ВВП. Але погіршення балансу по-

точного рахунку має становити 4-5% ВВП. Економічна динаміка за останні роки в Україні в цілому підтверджує ці висновки. Загальний ефект може бути покращений за рахунок менших поступок щодо лібералізації цін та зовнішньої торгівлі. Подальші дослідження можуть визначити динамічні ефекти та враховувати більше коло заходів та критеріїв оцінки.

Література:

1. План дій «Україна - Європейський Союз». Європейська політика сусідства. 2005 р.
2. Hayo B., Voigt S. Inflation, Central Bank Independence and the Legal System. Working Paper No. 2 / 2005. – International Centre for Economic Research, 2005. – 37 p.
3. Blume L., Voigt S. The Economic Effects of Human Rights. Working Paper No. 66/04. – University of Kassel, 2004. – 44 p.
4. Easterly W. How much do distortions affect growth? Policy Research Working Paper No. 1215. – World Bank. Policy Research Department. Macroeconomics and Growth Division, 1993. – 32 p.
5. Edwards S. Openness, Productivity and Growth: What Do We Really Know? Working Paper No. 5978. – Cambridge, MA: NBER, 1997. – 27 p.
6. Santos-Paulino A.U. Trade Liberalisation and the Balance of Payments in Selected Developing Countries. Discussion Paper No. 02/02. – Department of Economics University of Kent at Canterbury, 2002. – 42 p.
7. Chanda A. The Influence of Capital Controls on Long Run Growth: Where and How Much? – EconWPA International Finance Series, No. 0201001, 2001. – 41 p.
8. Edison H., Klein M., Ricci L., Sloek T. Capital Account Liberalization and Economic Performance: Survey and Synthesis. Working Paper No. 9100. – Cambridge, MA: NBER, 2002. – 39 p.
9. Eichengreen B., Leblang D. Capital Account Liberalization and Growth: Was Mr. Mahathir Right? Working Paper No. 9427. – Cambridge, MA: NBER, 2002. – 42 p.
10. Перспективи поглиблення вільної торгівлі між Європейським Союзом та Україною. – Брюссель: Центр європейських політичних досліджень; Кіль: Інститут світової економіки; Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень, 2006. – 69 p.
11. Economic Freedom Network (<http://www.freetheworld.com>).
12. World Economic Outlook Database (<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2006/02/data/index.htm>).

Нікітіна М.Г. , Рудницький А.О.***

ГЕОЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

The modern state of fuel and energy complex of Ukraine is analysed. Efficiency of using of fuel and energy resources is examined as basis of energy security of the state.

Keywords: fuel and energy complex, energy security, national interests

Обмеженість ресурсів при необмеженості потреб лежить в основі всіх економічних моделей як на мікро-, так і на макрорівні. В світі майже немає держав, які здатні повністю забезпечити своє існування за рахунок власних ресурсів. Тому контроль над ресурсами є основною причиною виникнення конфліктів і протистоянь. Відсутність або недостатня забезпеченість ресурсами спричиняє за собою великі збитки для національного господарства держави.

Глобалізація посилює політичну та економічну конкуренцію в області залучення інвестицій, фінансової допомоги, привабливості бізнесу та його збереження, як на національному, так і на регіональному рівнях. Окрім безперечних вигод, пов'язаних насамперед з інтенсифікацією зовнішньоекономічних зв'язків, вона несе і істотну загрозу економікам тих країн, які не проявляють достатньою флексибільності й не встигають адекватно відповідати на нові зовнішні і внутрішні виклики.

Розвиток національного господарства України відбувається у складний період, який перш за все характеризується зростанням цін на паливно-енергетичні ресурси. тому особливої актуальності набуває питання набуття вітчизняною економікою якщо не енергетичної автономії, то хоча б диверсифікації постачальників. Для забезпечення гідного місця в світовій спільноті, Україні необхідні науково обґрунтована розробка і цілеспрямоване здійснення політики захисту її інтересів у сфері енергетичної безпеки.

Ця проблема перебуває у полі зору багатьох вітчизняних дослідників серед яких найбільший інтерес викликають роботи Баранніка В. О., Власюка О. С., Прейгера Д. К., Омельченко В. Ю., Геворк'яна Г.Х, Рябцева В.Є. та багатьох інших. У їх роботах детально розглядаються найбільш актуальні тенденції розвитку національного паливно-енергетичного комплексу, проте проблеми енергетичної безпеки держави залишаються відкритими.

Мета роботи полягає в розгляді сучасного стану паливно-енергетичного комплексу України й аналізі рівня енергетичної безпеки національного господарства.

Провідною тенденцією новітньої соціо-економічної парадигми світового господарства можливо назвати економізацію політики. Основою є той факт, що експансії нового тисячоліття носитимуть економічний характер не лише у зв'язку з причинами свого виникнення, але і по своїх методах. Це пов'язано з тим, що пряма інтервенція в умовах гло-

*доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри «Міжнародна економіка», економічного факультету, Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

**аспірант кафедри «Міжнародна економіка» економічного факультету Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

бальних систем безпеки вже не настільки ефективна, тоді як формування єдиного всесвітнього простору дає можливість домінуючим державам підпорядкувати національне господарство менш розвинених країн своїм інтересам шляхом широкомасштабних інвестицій у галузі спеціалізації країни-реципієнта. Це дозволяє країні-донорові скеровувати функціонування національного господарства приймаючої країни згідно із своїми цілями та інтересами.

Серед всієї різноманітності ресурсів можна виділити групу, чий вплив на розвиток світової економіки є найбільшим – це енергоресурси. Науково-технічна революція привела до збільшення обсягів використання енергоносіїв, яких потребують як виробництво, так і життєдіяльність окремих індивідів. Зростання ВВП на 1% забезпечується збільшенням енергопотужностей на 0,5%. Світових запасів нафти може вистачити на 60-100 років на при сучасному рівні видобутку. При темпах приросту видобутку нафти приблизно на 2% в рік, що є цілком реальним з урахуванням потреб нових економічних гігантів, глобальна нафтова криза може наступити вже до 2040 р. [3] Обмеженість видобутку призвела до підвищення ціни і значущості енергоносіїв, які є особливо болючими для молодих і економічно слабких держав.

На світовому ринку енергоресурсів Україна має виключне геоекономічне значення, враховуючи значний транзитний потенціал її території. До переваг вітчизняної енергетики також можна віднести значні запаси окремих видів палива, а саме вугілля, урану і цирконію, наявність трубопроводів для транспортування газу та нафти, розвинена інфраструктура енергетики, високопрофесійний кадровий потенціал. Проте, вітчизняні експерти наголошують, що паливно-енергетичний комплекс України має ряд проблем, розв'язання яких має першочергове значення [5]:

- недостатній рівень забезпечення власними паливно-енергетичними ресурсами (ПЕР) і значна кількість імпортованих у паливно-енергетичному балансі країни та майже монопольна залежність від одного постачальника;
- необхідність диверсифікації джерел постачання ПЕР та створення стратегічних запасів для забезпечення енергетичної незалежності країни;
- високий рівень зношеності енергетичної інфраструктури та необхідність модернізації та реконструкції основних фондів;
- недостатній рівень використання нетрадиційних, поновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива;
- високий рівень питомих витрат енергоресурсів при їх виробництві (видобуванні), транспортуванні та споживанні і необхідність їх зниження за рахунок раціонального використання, впровадження енергозберігаючих технологій та обладнання, раціоналізації структури суспільного виробництва з відповідним зниженням питомої ваги енергоємних технологій.

Енергетична незалежність держави має на увазі або цілковите покриття потреб в енергоносіях власними ресурсами, або спроможність оперативно переорієнтуватися на альтернативних постачальників енергоресурсів. Серед стратегічних пріоритетів України, визначених «Стратегією національної безпеки України» [1] є забезпечення енергетичної безпеки країни, насамперед шляхом докорінного підвищення ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів. Енергетична залежність України від поставок органічного палива, з урахуванням умовно - первинної ядерної енергії, у 2000 та 2005 роках становила 60,7%, тоді як країн ЄС – 51%. Подібною або близькою до української є енергозалежність таких розвинутих країн Європи, як Німеччина – 61,4%, Франція – 50%, Австрія – 64,7%. (див. рис. 1).

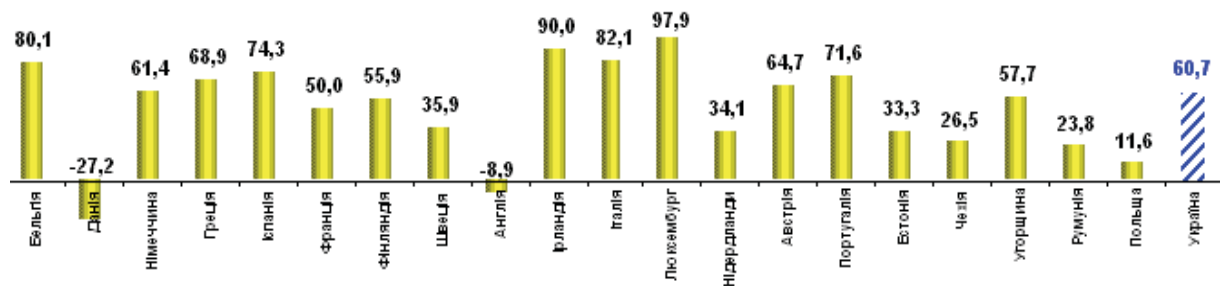

Рис. 1 Енергетична залежність України та країн світу у 2000 - 2004 рр., % [2]

Актуальність енергетичної незалежності підсилюється за рахунок українського енергоємного виробництва, успадкованого від Радянського Союзу (див. рис. 2,3). Також на це впливають такі чинники, як:

- низький рівень інвестування у галузь, що призвів до значної застарілості виробничих фондів паливно-енергетичного комплексу, які майже не оновлювалися з часів Радянського Союзу;
- неефективна політика енергозбереження, яка характеризується переважанням адміністративно-організаційних та контролюючих заходів, за наявності неефективної цінової політики в енергетичному секторі, яка не стимулює суб'єкти господарювання та населення до зниження енергоспоживання
- скорочення рівня виробництва, яке призвело до зростання енергоємності одиниці продукції;
- можливість встановлення постачальниками монополю високих цін завдяки обмеженій конкуренції на низці ринків (зокрема постачання електроенергії населенню)

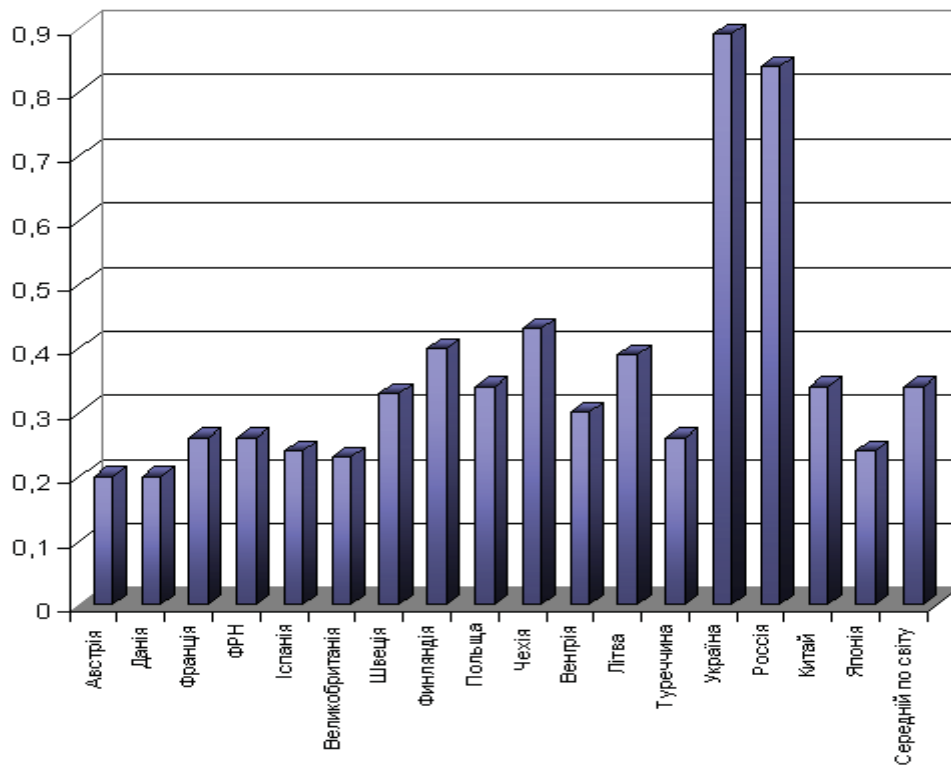

Рис. 2 Енергоємність ВВП окремих країн кг у. т./USD [2]

Рис. 3. Споживання первинних ПЕР, млн. т у.п. (ліва шкала), та енергоємність ВВП України, кг у.п./грн. ВВП в цінах 2002 р. (права шкала) [6]

Як ми бачимо, енергоємність ВВП України за останні роки значно скоротилась, проте цей показник залишається значно вищим за аналогічні показники у Європі та у світі.

Експерти Національного інституту стратегічних досліджень пропонують низку заходів для зменшення енергоємності виробництва та енергетичної залежності країни, серед яких на нашу думку найбільш цікавими є [6]:

- створення умов для залучення інвестицій в енергоефективні проекти (інвестиційне спрямування коштів, отриманих від штрафів за марнотратство й забруднення довкілля; надання цільових державних субсидій на тендерних засадах для виконання енергозберігаючих проектів загальнодержавного значення; застосування механізмів Кіотського протоколу тощо);
- надання податкових пільг підприємствам, які впроваджують енергоефективне устаткування, використовують вторинні енергоресурси, побутові відходи та нетрадиційні й відновлювані джерела енергії,
- забезпечення ринкового ціноутворення та вдосконалення механізмів тарифоутворення шляхом встановлення прямих грошових розрахунків між постачальниками та споживачами енергоресурсів, відмови від субсидій і дотацій постачальникам енергоресурсів та послуг з боку держави (у разі необхідності, забезпечення адресних субсидій споживачу), зміни методології тарифоутворення на послуги комунальних підприємств з енергопостачання;
- удосконалення нормативно-правового забезпечення заходів з енергозбереження через систему стандартів, енергетичного аудиту, державної експертизи, контролю за використанням енергоресурсів, паспортизації енергоємних виробництв і технологій;
- пошук шляхів поступової диверсифікації зовнішніх джерел надходження енергоносіїв і подолання монопольної залежності від їхнього імпорту шляхом розширення кола постачальників, прокладання альтернативних маршрутів надходження природного газу і нафти тощо;

На шляху до подолання ситуації, що склалась, безумовно позитивним кроком було затвердження у березні 2006 року Енергетичної стратегії України до 2030 року [2], яка своїми цілями ставить:

- створення умов для постійного та якісного задоволення попиту на енергетичні продукти;

- визначення шляхів і створення умов для безпечного, надійного та сталого функціонування енергетики та її максимально ефективного розвитку;
- забезпечення енергетичної безпеки держави;
- зменшення техногенного навантаження на довкілля та забезпечення цивільного захисту у сфері техногенної безпеки ПЕК;
- зниження питомих витрат у виробництві та використанні енергопродуктів за рахунок раціонального їх споживання, впровадження енергозберігаючих технологій та обладнання, раціоналізації структури суспільного виробництва і зниження питомої ваги енергоємних технологій;
- інтеграцію Об'єднаної енергосистеми України до європейської енергосистеми з послідовним збільшенням експорту електроенергії, зміцнення позицій України як транзитної держави нафти і газу.

Енергетична стратегія України до 2030 року є найбільш комплексним й опрацьованим документом з усіх нормативно-правових актів галуззі, які діють на теперішній час. Хоча в її реалізації можна виділити наступні проблеми:

- національне законодавство у паливно-енергетичній сфері не носить системного характеру, а залишається лише пакетом нормативно-правових актів, які направлені на вирішення поточних проблем;
- відсутня комплексна стратегія соціально-економічного розвитку, як у короткостроковому, так і у довгостроковому періодах, за допомогою якої було б можливо координувати розвиток паливно-енергетичного комплексу з діяльністю інших сфер та галузей національного господарства;
- тривала політична криза призвела до частих змін керівництва галуззю як у центрі, так і на периферії. Внаслідок цього можна констатувати, що має місце неналежний контроль над виконанням ними своїх обов'язків та повноважень. Це у свою чергу призводить до відсутності хоча б якої-небудь спадкоємності у провадженні стратегії розвитку як національного господарства загалом, так і паливно-енергетичної галуззі зокрема, що значно ускладнює послідовну й чітку реалізацію будь-яких стратегій, програм і проектів.

Енергетичні кризи в країнах Західної Європи, в Японії і США виявили уразливість країн і чутливість їх економік до недостатнього забезпечення енергоносіями. У своїй щорічній промові перед сенатом про становище справ в країні (лютий 2006 р.) президент США Дж. Буш заявив про плани скорочення до 2025 р. імпорту нафти зі країн Близького Сходу на 75% і про різке збільшення витрат на НДОКР в області чистих енергетичних технологій, на які вже витрачено 25 млрд. дол. [3] З цієї ж причини багато країн світу підписують Хартії про енергетичну безпеку, в яких узгоджують свої позиції на ринці енергоресурсів. особливістю країн ЄС є обмеженість власних енергоресурсів, тому пріоритетні напрями стратегії енергетичної безпеки Європи, які викладені у Зеленій книзі [4], зведені до шести наступних пунктів:

1. Завершення створення внутрішніх європейських ринків електроенергії та газу.
2. Гарантування безпеки енергопостачань та солідарності між країнами-членами ЄС.
3. Диверсифікація енерговиробництва з ціллю гарантованого енергозабезпечення, конкурентоспроможності і сталого розвитку.
4. Урахування проблем, пов'язаних зі зміною клімату.
5. Розробка стратегічного плану енергетичних технологій, що має на увазі оптимальне використання європейських ресурсів та заохочення інновацій.
6. Спільна зовнішня енергетична політика.

Зараз внутрішній видобуток енергоносіїв на Україні не задовольняє потребам національної економіки. Передусім це відноситься до нафтогазової сфери. Внутрішній видо-

буток нафти не перевищує 4 млн. тонн, при потребах 18-20 млн. тонн на рік, газу 18-19 млрд. куб. м. при потребах в 72-75 млрд. куб. м. (див. рис. 4). Позитивним можна вважати значні запаси кам'яного вугілля (Згідно прогнозам, запаси кам'яного вугілля на території України складають 117,5 млрд. тонн, з них розвідані 56,7 млрд. тонн, придатні для використання в енергетиці – 39,3 млрд. тонн.).

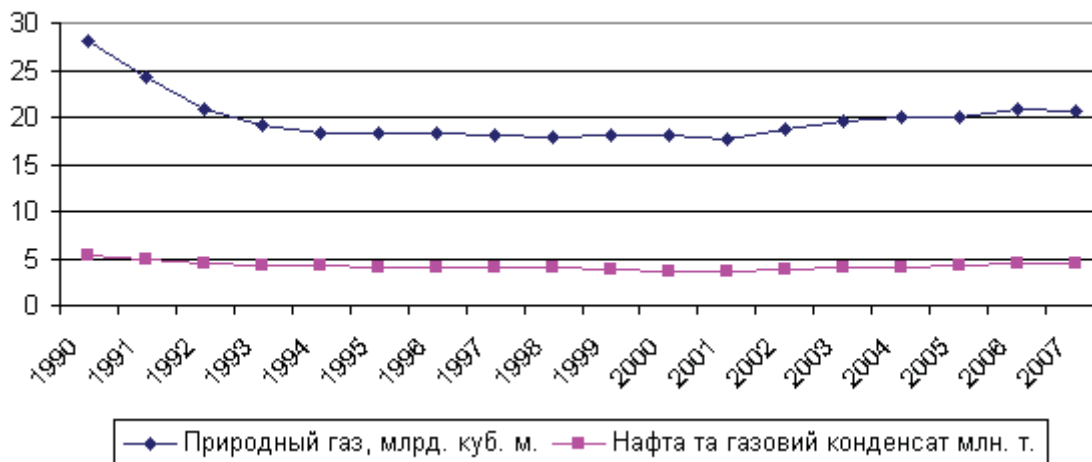

Рис. 4 Динаміка видобутку нафти та газу в Україні 1990-2007гг.[8]

Сьогодні активними темпами розвивається атомна енергетика. Україна володіє значним потенціалом для розвитку цього виду енергетики, зважаючи на те, що Україна:

- посідає шосте місце у світі і перше – в Європі за розвіданими запасами урану (1,8% світових розвіданих запасів);
- володіє унікальними родовищами цирконію, найбільшими в Європі; українські підприємства є фактично монополістами в постачанні цирконієвої сировини на світовий ринок;
- має підприємства з переробки уранової і цирконієвої руди;
- має дослідно-промислову базу і найновіші технології виробництва ядерно чистих цирконію і гафнію та цирконієвого прокату;
- є третьою країною у світі, після США і Франції, що виробляє чистий гафній;
- посідає сьоме місце у світі і п'яте – в Європі за обсягами виробництва електроенергії на АЕС;
- має реальні шанси створення в перспективі власного ядерного палива, залучаючи зарубіжні потужності лише в частині збагачення урану [7].

Можна констатувати, що на сьогодні Україна залежить від країн постачальників енергоносіїв (Росії, Туркменії, Казахстану). При цьому, абсолютно не дотримується правило диференціації постачань енергоресурсів, що встигло вже стать класичним в розвинених країнах, згідно якому один постачальник не може займати на ринку сегмент, який перевищує 25%.

За наявного дефіциту енергоресурсів, енергетична безпека може бути досягнута Україною за умови переходу національної економіки на нетрадиційні джерела енергії. Загальний обсяг енергоресурсів, які економічно доцільно використовувати дорівнює 454,4 млрд. кВт/ч або 59,2 млн. т. у. п. Зрозуміло, при існуючому рівні науки і техніки, розвиток нетрадиційних джерел енергії і атомної енергетики не знімає потреби в рідкому, заснованому на нафтопродуктах паливі для мобільного транспорту (транспорт на сонячних батареях не володіє достатньою потужністю, а ядерний реактор в двигуні сімейного авто – це вже занадто). Крім того, перехід на нетрадиційні джерела енергії потребує не лише

значних коштів на переозброєння промисловості (це при тому, що не вистачає коштів на оновлення поточних виробничих потужностей), але і приведе до занепаду низки галузей економіки, насамперед вуглевидобувної.

Висновки

На сьогодні можна констатувати, що стан вітчизняної енергетичної безпеки є незадовільним. Це пов'язано з підвищеною енергоємністю національного виробництва, яке посилюється високою імпоротною залежністю і нераціональним розподілом вітчизняного паливно-енергетичного балансу. Процес досягнення Україною енергетичної безпеки невід'ємний від загального курсу реформ національного господарства. Розвиток економіки повинен забезпечити необхідними коштами як реформування вітчизняної енергетики, так і створення системи енергетичної безпеки. Пріоритет в розвитку енергозберігаючих технологій дозволить знизити потребу в енергоресурсах, а, отже, і потребу в імпорті.

Енергетична безпека України, як і будь-якої іншої країни, може бути досягнута за умови незалежності національної економіки від постачальників енергоносіїв, розширенні обсягів використання вітчизняних енергоресурсів, а також впровадженні енергозберігаючих технологій.

Кам'яне вугілля є й буде однією з основ вітчизняного балансу енергоресурсів, зважаючи на значні запаси цього ресурсу. Проте, постає питання про збільшення ефективності його використання й видобутку, вкрай важливим є питання підвищення безпеки видобутку. Не слід забувати й про економічні і соціальні проблеми в галузі. Усі ці питання мають бути враховані, як при реалізації існуючих, так і розробці нових програм та стратегій розвитку галузі. Використання переважно вітчизняної сировини повинне сприяти незалежності в електроенергетиці. Необхідно враховувати перспективи розвитку атомної промисловості, не забуваючи про надійність і екологічність як вже існуючих, так і нових станцій. У нафтогазовій сфері мета досягається при диверсифікації імпорту і збільшенні обсягів власного видобутку.

В рамках інтеграції в світове господарство не слід забувати і про могутній транзитний потенціал української території. Розширення національної трубопровідної системи дасть вітчизняній економіці додаткові валютні впливання, необхідні для реформ. Крім того, це посилить коопераційні зв'язки із сусідніми державами і, в першу чергу, з Росією. Розширення кооперації дозволить глибше реалізувати потенціал національного господарства, підвищити рівень інтеграції в світогосподарських зв'язків, а також дозволить розробляти і запроваджувати високотехнологічні проекти, необхідні для становлення національної системи енергетичної безпеки.

Україна володіє необхідним потенціалом для забезпечення власного енергетичного суверенітету. Але для досягнення поставленої мети необхідна консолідація зусиль на всіх рівнях влади, без урахування особистих амбіцій та партійної приналежності.

Література:

1. Стратегія національної безпеки України / Затверджена Указом Президента України від 12 лютого 2007 року № 105/2007. – <http://www.portal.rada.gov.ua>
2. Енергетична стратегія України до 2030 року / прийнята розпорядженням КМУ № 145 від 15 березня 2006
3. Мазин А. Ресурси и конфликты //МЭиМО; – 2006. – №8. – с 3-9.
4. Зеленая книга. Европейская стратегия устойчивой, конкурентоспособной и безопасной энергетики / Комиссия Европейских Сообществ. COM(2006) 105 окончательная редакция. – Брюссель. – 2006. – 8 марта.
5. Характеристика сучасного стану підприємств паливно-енергетичного комплексу // "Паливно-енергетичний комплекс України". – К., 2006. <http://who-is-who.com.ua/book/pek2006.html>

6. Україна в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку: Експертна доповідь. – К.: НІСД, 2007. – 264 с.
7. Ядерна енергетика у світі та Україні: стан і перспективи розвитку (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека та оборона К.: Центр економічних і політичних досліджень ім. О.Разумкова, 2008г. – № 3, – стр 3-31.
8. В статті використані матеріали офіційних сайтів Міністерства статистики України – <http://www.ukrstat.gov.ua>, Міністерства палива та енергетики України – <http://mpe.kmu.gov.ua>

Сиденко В.Р.*

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГЛОБАЛЬНОГО КРИЗИСА

Нынешний глобальный финансово-экономический кризис имеет все черты *системного кризиса*, а значит, он многообразный в своих проявлениях и многофакторный с точки зрения его движущих сил. В нем мы наблюдаем наложение друг на друга разнообразных причинно-следственных связей, что придает ему трудно прогнозируемый характер. Это также означает, что анализ данного процесса может быть плодотворным лишь с разных ракурсов и, скорее всего, междисциплинарных позиций. Поэтому представляемые ниже соображения относительно международных аспектов кризиса – лишь один из возможных подходов, хотя и имеющих ключевое значение ввиду глобального характера кризисного процесса.

Исходя из вышеотмеченных особенностей аналитического подхода, следует прежде всего выяснить, каким образом сами процессы глобализации влияют на возможность возникновения кризисных явлений, на механизмы их распространения. Это, конечно же, не означает, что глобализация имеет преимущественно негативный характер. Ведь ее позитивные стороны получили достаточно широкое освещение, включая следующие ее выгоды: расширение сферы экономических действий и получение вследствие этого большой экономии от увеличения масштаба; повышение степени гибкости в хозяйственной деятельности; возможность концентрации ресурсов в местах, где это может принести максимальный экономический эффект; расширение источников обеспечения экономического развития и роста (иностранные инвестиции, зарубежные технологии) и др. Однако в экономике очень часто те же процессы, которые создают преимущества, одновременно порождают и определенные риски, негативные побочные эффекты – и нынешний кризис это наглядно подтверждает.

В этой связи необходимо принять во внимание, что глобализация самым тесным образом связана с либерализацией экономики и процессов обмена между национальными хозяйствами. Это имеет своим следствием образование мощных *механизмов трансмиссии* как позитивных, так и негативных экономических эффектов, кризисных экономических явлений. В этих условиях становятся возможными явления *внешнего «заражения»* отдельных национальных экономик, т.е. экзогенное возникновение в них кризисных процессов при наличии в целом разумной и взвешенной макроэкономической политики¹. Под влиянием внешнего катализатора кризисных явлений потенцируются даже малейшие нарушения и дисбалансы во внутренней структуре экономики.

Как следствие протекания процессов глобализации с ее механизмами трансмиссии происходит очевидная *синхронизация* экономических циклов, что чрезвычайно затрудняет меры антикризисной политики. В этих условиях какому-либо национальному правительству уже трудно маневрировать, к примеру, замещая недостаток внутреннего спроса стимулированием экспорта (спрос в условиях глобального кризиса падает по всему

* доктор экономических наук., член-корреспондент Национальной академии наук Украины, главный научный сотрудник Института экономики и прогнозирования Национальной академии наук Украины

¹ Это свойство ярко проявилось во время азиатского финансово-экономического кризиса 1997–1998 гг.о

миру!). Аналогично, трудно рассчитывать покрывать недостаток ресурсов для борьбы с кризисом масштабными внешними заимствованиями: платежные трудности начинают испытывать многие страны, которые почти одновременно обращаются за кредитами к международным финансовым институтам.

Другим важным глобализационным процессом является нарастающая тенденция к *гомогенизации*, которая связана не только с объективными потребностями в выработке согласованных или даже единых институциональных механизмов мирового хозяйства, но и с нарастающими процессами переноса зарубежного опыта в национальную среду других стран (т.е. происходит интенсификация процесса *мимесиса*). Этот процесс наиболее явно выступает в тенденции к американизации национальных культурных пространств, что накладывает существенный отпечаток и на модели национального экономического поведения. Причем последнее имеет место практически безотносительно к наличию объективных внутринациональных предпосылок для такого рода поведения, индуцированного внешним примером.

Сказанное выше, в частности, в полной мере относится к сегодняшней украинской действительности, где в последнее время получила интенсивное распространение американская модель потребительского поведения, ориентированная на жизнь в кредит, а в политике банковской сферы – на всемерное раздувание кредитной экспансии, базирующейся на ипотеке. И это в стране, находящейся на существенно низшем уровне экономического развития, с гораздо более ограниченными, чем в США, ресурсами и значительно более слабыми регулятивными институтами.

В условиях глобализации обозначилась еще одна важнейшая тенденция – к *гипертрофии* финансового капитала, который предстает сердцевиной глобального капитала. Причем мировые рынки капитала все более *виртуализируются* вследствие, по существу, злокачественного роста рынка т.н. финансовых деривативов («*деривативная революция*»). Так, по данным Международного банка расчетов в Базеле [1], только за двухлетний период с июня 2006 г. по июнь 2008 г. общий объем внебиржевого рынка финансовых деривативов вырос с 370 трлн. долл. США до 684 трлн. Последняя цифра в 12,5 раз превышала объем мирового ВВП (54,3 трлн. долл. США за 2007 г. [2]) за 2008 год. Причем к этой цифре еще нужно добавить 81 трлн. долл. биржевого рынка деривативов (по состоянию на март 2008 г.). Такое невиданное разрастание фиктивного капитала привело к тому, что если в 1973 г. объемы валютных сделок на мировом рынке превышали объемы мировой торговли товарами всего лишь вдвое [3], то в 2007 г. превышение валютных сделок над объемами мирового экспорта товаров составило 86 раз, а с учетом «нетрадиционного» валютного рынка – 148 раз!²

Подобное раздувание фиктивного капитала, в котором ведущую роль играли организаторы внебиржевого оборота деривативов – крупнейшие транснациональные инвестиционные банки (характерно, что именно они стали ключевыми в трансформации финансового кризиса в экономический), способствовало расширению предложения денег и снижению стандартов безопасности кредитования путем перехода к т.н. субстандартным (*subprime*) ипотечным кредитам.

Бурное протекание глобализации, принявшее особо интенсивный характер в 1990-е годы, привело к появлению и обострению ряда важных *глобальных диспропорций и асим-*

²По данным Международного банка расчетов в Базеле на апрель 2007 г [4]. *ежедневный* объем мирового «традиционного» валютного рынка достигал 3,21 трлн. долл. США, из которых 1,71 трлн. приходилось на валютные свопы. В дополнение к этому 2,32 трлн. приходилось на внебанковскую торговлю валютными деривативами. А по данным ВТО [5], *годовой* объем мирового экспорта товаров составил в 2007 г. 13,6 трлн. долл. США.

метрий, создавшими благоприятную среду для зарождения разнообразных «локальных» кризисов. Отмеченные выше процессы мимесиса и подтягивания менее развитых стран под стандарты потребления более развитых привели к лавинообразному нарастанию энергопотребления в мире (следуя примеру страны-лидера – США, на которые приходится примерно $\frac{1}{4}$ всего энергопотребления мира). А поскольку с дефицитом энергии начали дружно по всему миру бороться с помощью внедрения производства биотоплива, то тут же обострилась проблема глобальной нехватки продовольствия. Результат – *кризисы энергетический и продовольственный*, готовившие исподволь последующее наступление глобального финансово-экономического кризиса, поскольку стимулировали инфляционные процессы и ослабляли стимулы к инновациям, вели к замедлению роста конкурентоспособности.

Стали обостряться противоречия между процессами глобализации, подстроенными прежде всего под представления США и других развитых стран Запада, с одной стороны, и интересами эндогенного национального развития менее развитых стран. Возникли асимметрии по линии глобализация – локализация.

Во многих менее развитых странах усугубилось противоречие между более развитым экспорториентированным сектором (по существу, анклавом) и значительно менее развитыми секторами, ориентированными на внутренне потребление – т.н. *эффект двойной экономики*. Указанный эффект в большинстве случаев приводит к гипертрофированной зависимости национального дохода от узкой номенклатуры экспорториентированных отраслей, выпускающих товары с невысоким содержанием добавленной стоимости и сильно зависящей, как правило, от динамики неустойчивой мировой конъюнктуры. В условиях появления первых признаков ограничения внешнего спроса это приводит к драматическому падению доходов национальной экономики и возрастанию ее внешней несбалансированности.

В области международной торговли возросшие асимметрии в положении более и менее развитых стран привели к блокированию Доха-раунда многосторонних торговых переговоров, впавшего в состояние анабиоза, что негативно отразилось на восприятии перспектив роста мировой экономики, повысило интенсивность действия фактора неопределенности, и это способствовало приближению кризиса.

Однако наиболее существенное значение для возникновения и распространения нынешнего глобального кризиса сыграло наличие *глубокого разрыва между процессами либерализации финансовых рынков, принявших практически глобальный характер, с одной стороны, и отсутствием адекватной этому процессу глобальной регулирующей системы* – с другой стороны. Это противоречие впервые отчетливо проявилось в ходе кризиса 1997–1998 годов, однако из этого не были сделаны адекватные выводы относительно реформирования глобальной системы регулирования в целом и глобальной системы финансовых институтов, в частности.

Подобный характер эволюции мировой экономической системы привел к возрастанию ее неустойчивости, увеличению амплитуды рыночных колебаний, поскольку виртуализации подверглись не только финансовые инструменты, но и цены, которые в ряде случаев далеко оторвались от своей реальной экономической основы. Как иначе, чем виртуально формируемыми иррациональными ожиданиями, объяснить безудержный взлет цен на недвижимость, на нефть и газ – с последующим столь же драматическим их падением – вне какой-либо существенной связи с общей динамикой движения макроэкономических индикаторов? Но ведь цены органически связаны со стабильностью и надежностью инструментов финансового рынка, и обвал цен на недвижимость сыграл тут особенно дестабилизирующую роль, лишив адекватного обеспечения огромную ипотечную кредитную массу, раздувшуюся как мыльный пузырь.

Следует учитывать, что указанный фактор недостаточности международного регулирования финансовых рынков тесно связан с самой моделью международной валютной системы, в центре которой был и все еще продолжает оставаться доллар США. В рамках этой системы существует глубоко противоречивое положение, когда глобальная по своей сути валютная система преимущественно организуется и регулируется в своих интересах национальной денежной системой США, что позволяет последним получать односторонние преимущества, в т.ч. посредством неограниченного кредитования своего платежного дефицита. Это существенно добавляет силы потенциалу глобальной финансовой нестабильности. Парадоксально, но в условиях, когда нынешний глобальный кризис был порожден именно внутриамериканскими событиями, доллар США стал играть роль «последнего прибежища» для других стран, ставших жертвами кризисных явлений, так что доллар существенно укрепился, и это расширило возможности американской администрации по финансированию антикризисных мер внутри США. Однако такое «бегство к доллару» при наличии фундаментальных дисбалансов внутри американской экономики в более долгосрочном плане несет с собой существенные риски, поскольку нарастающий как снежный ком государственный долг США может стать впоследствии, в случае неудачи с антикризисной программой, фактором «бегства от доллара».

При анализе международных аспектов нынешнего глобального финансово-экономического кризиса, безусловно, следует иметь в виду, что глобальные тенденции проявляются в каждой отдельно взятой стране *специфически* – в меру ее *институциональной зрелости, структурных характеристик и типа экономической политики*. Так, для Украины особая интенсивность протекания кризисных явлений обусловлена тремя негативными обстоятельствами:

- недостаточно диверсифицированной структурой экономики, которая имеет избыточную степень внешней зависимости по узкому кругу отраслей, которые сталкиваются на мировом рынке с жестким уровнем конкуренции преимущественно по ценовым параметрам и подвержены сильным конъюнктурным колебаниям;
- неоправданно высоким уровнем внешней коммерческой зависимости, которая практически бесконтрольно нарастала в течение 2007–2008 годов, в результате чего внешний коммерческий долг Украины достиг в конце 2008 г. приблизительно 90 млрд. долл. США, причем около 1/3 из этой суммы припадала на краткосрочный долг³;
- отсутствием многих необходимых внутренних структурных реформ, прежде всего в области снижения внешней энергозависимости, что усугубило внешний дисбаланс экономики в условиях быстрого перехода на европейские цены на импортируемый природный газ.

В условиях наличия этих внутренних дисбалансов внешние финансово-экономические потрясения стали катализатором тех негативных изменений, которые все равно рано или поздно должны были произойти.

Сегодня чрезвычайно сложно давать какие-либо прогнозы относительно того, каковы перспективы развития кризисных процессов и их преодоления в будущем. Вместе с тем есть основания для некоторых предположений, основывающихся на учете характера и масштабов нынешнего кризиса, увеличивающейся частоты кризисных явлений в мировом хозяйстве и определенных исторических уроков из прошлого.

Во-первых, можно предположить, что нынешний *системный кризис* вводит нас в новую более-менее продолжительную *историческую полосу общей глобальной неустойчивости*. Она, вероятно, будет характеризоваться цепью потрясений, ведущих к более

³Данные Национального банка Украины по состоянию на 1 октября 2008 года.

сложному, многополярному миру, с более сложной иерархией и организацией. Этот процесс будет сопровождаться эрозией доминирующей глобальной роли США. Хотя, очевидно, процесс этот не будет линейным; он будет характеризоваться и кратковременными периодами восстановления относительно высоких темпов развития мировой экономики в целом и периодами частичного восстановления утрачиваемых США позиций.

В этом плане сегодняшние США можно сравнить с поздней Римской империей, которая еще в 3-ем веке н.э. еще была могущественна, но это могущество неумолимо приближалась к своему завершению, ибо происходило *внутреннее перерождение* империи. И разве нынешние события в США при новом президенте Обаме не напоминают нам о тех процессах⁴? Несмотря на то, что в возникновении кризиса сыграли определенную роль ошибки отдельных финансистов и отдельных государственных деятелей, мы не должны позволить себе не увидеть за деревьями леса. Речь, скорее всего, идет о *начальной фазе периода завершения крупного цивилизационного цикла*, связанного с мировым господством Запада.

Во-вторых, сказанное выше означает, что выход из кризиса не может быть найден на пути *частичных* улучшений нынешней мировой системы. *Системному кризису* должны соответствовать *системные решения*. И они, очевидно, будут иметь явно инновационный характер, вести к становлению новой парадигмы развития. В этом смысле нельзя найти решение нынешних проблем на путях копирования старого опыта или привнесения в менее развитые страны опыта стран более развитых. Здесь возможен лишь путь *совместного поиска новых решений*. В этом плане широкое международное сотрудничество в рамках «Группы 20» (G20) может стать важным фактором, если только в этих рамках будут услышаны голоса менее развитых стран.

В-третьих, для проведения назревших в глобальном масштабе реформ необходимо переосмысление многих теоретических постулатов экономической науки. Новой парадигме развития должна соответствовать новая *парадигма экономической науки*. Впрочем, *экономической ли?* Вероятно, многое в области экономических явлений сегодня уже невозможно адекватно истолковать, оставаясь в прокрустовом ложе исключительно экономического инструментария. Очевидно, нужен широкий междисциплинарный подход. В этом плане следует подвергнуть анализу те аксиомы, которые положены в основу нынешней господствующей парадигмы экономикса – т.н. неолиберального мейнстрима.

Вряд ли мы можем и далее исходить из универсальности теоретической конструкции, построенной из безусловного предположения о рационально действующем индивиду, максимизирующем свое благосостояние в условиях ограниченности ресурсов. Кризисные процессы последнего времени (и не только нынешний глобальный кризис) показали всю условность этих аксиоматических предположений, огромное значение структуры общественных связей индивидов и господствующих в обществе институциональных норм, культурного контекста, которые в значительной мере обуславливают содержание самой категории «благосостояние». Они вскрыли противоречивость мотивационных основ поведения человека, который далеко не всегда действует рационально, особенно в условиях асимметрии информационных потоков и масштабной виртуализации экономического пространства. Появляется новая рациональность, отличная от ранее существовавшей. И даже ограниченность ресурсов в глобальной экономике, становящейся все более виртуальной и характеризующейся масштабными финансовыми инновациями, выглядит все более относительным предположением. Здесь нужен своего рода качествен-

⁴Чего только стоят меры по борьбе с кризисом, охватывающие беспрецедентное вмешательство государства в экономику, намерение обложить богатых дополнительными налогами, что свидетельствует о масштабной коррекции американской неолиберальной модели экономики.

ный скачок, поднимающий науку от анализа частного случая к общему видению картины – такой, как свое время был совершен от геометрии Эвклида к неевклидовой геометрии, от физики Ньютона – к теории относительности Эйнштейна. Без этого нам не выработать научных основ *новой мировой экономики*, органически способной к устойчивому развитию.

Литература:

1. BIS Quarterly Review, December 2008. Statistical Annex. – P. A 103.
2. The World Bank. World Development Indicators database.
3. Кувалдин В. Глобальность: новое измерение человеческого бытия // Горбачев М.С. и др. Грани глобализации: Трудные вопросы современного развития. – М.: Альпина Паблишер, 2003. – С. 53.
4. BIS. Foreign exchange and derivatives market activity in 2007: Triennial Central Bank Survey. December 2007. – P. 4, 14).
5. International Trade Statistics 2008

Скаленко О.К.*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ПОДОЛАННЯ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

В історичному плані феномен грошей вивчений досить непогано.

Правда, більшість досліджень суттєво спрощують процеси виникнення, еволюції і саму сутність цього феномену. Головним чином автори тут обмежуються описом форми, дійсної та номінальної вартості носіїв грошових знаків. Значно менше в соціально-економічній історії приділено уваги проблемам викриття сутності і виявлення закономірностей побудови структури та функціонування грошової системи в суспільстві. Правда, в сучасній науковій та навчальній літературі досить чітко, але знову ж таки дещо спрощено, визначені основні функції грошей: міра вартості; засіб обігу, накопичення та платежу.[1]

І майже зовсім нерозробленими постають перед нами фундаментальні питання грошової сфери як природно закономірного, соціального феномена - засобу економічного саморегулювання суспільства. Безумовно, і це сьогодні ніхто не стане заперечувати, в функціональному плані феномен грошей органічно поєднаний з феноменом ринку. Але як конкретно? В якій системі? Що тут виступає в ролі системостворюючого та рушійного факторів? Зрозуміло, що тим чи іншим чином вчені та фахівці в усіх кінцях світу роздумували над цими питаннями. Неможливо навіть ОРІЄНТОВНО перелічити цінні відкриття, концепції та окремі новації з соціально-економічної проблематики, розробленої в ХІХ-ХХ століттях. В цей час активно досліджувались так звані політекономічні проблеми, які фактично треба вважати просто теоретично-методологічними проблемами соціально-економічного розвитку. З'явилися вчення: про класичні економічні школи, про капіталізм, про ринкову ТА командно-адміністративну економіку. [2]

Сам факт визначення сьогоденного соціально-економічного стану нашого суспільства як перехідного - до ринку, може свідчити про те, що його у нас або не було, або про те, що ми не зовсім розуміємо його сутність та функцію. Щоб мати більш чітку початкову думку з цього питання, звернемо увагу на наявні в названій економічній літературі визначення сучасного ринку.

Ринок - це результат історичного розвитку суспільства, явище господарювання; це - ефективне мірило товарного виробництва, форма функціонування економіки; це економічна категорія, яка виражає відносини стихійного регулювання виробництва на основі вільних цін . прибутку; це відносини, які складаються між товаровиробниками і покупцями, тобто це органічний зв'язок між виробництвом та сферою споживання; це організація економічних зв'язків у взаємодії покупців і продавців для того, щоб визначити ціни та обсяг необхідних суспільству товарів та послуг.

Ми бачимо, що це лише більш-менш чіткі фрагменти визначення ринку. До них можна додати також існуючі у нас поняття регульованого, вільного та «чорного» ринків. Функції ринку визначаються як регулятивні, контрольні, розподільні та стимулятивні. Інфор-

*доктор економічних наук, провідний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин Національної академії наук України, академік Міжнародної академії інформатизації при ООН, президент Міжнародного фонду «Єднання».

мативна функція ринку вбачається в можливості завдяки цьому феномену прослідкувати стан справ в економічному житті.

Змістом викладеної тут роботи є викриття глибинної сутності феноменів грошей та ринку, пошук їх органічних взаємозв'язків в системі соціально-економічного функціонування, в Системі суспільного прогресивного руху і саморегулювання.

Щодо ретроспективного погляду на проблематику грошового та ринкового саморегулювання суспільства нагадаємо лише суттєво вузлові моменти наукового усвідомлення закономірностей в цій сфері. Так, А.Сміт і його послідовники розглядали суспільство як «міновий союз», тобто як природну схильність людей до взаємообміну продукцією своєї праці. І навіть принцип поділу праці вони виводили з «психологічного синдрому обміну», а Феномен грошей уявляли як результат стихійного виділення його "з товарної сфери в процес еволюції. Але при цьому Сміт, наприклад, чітко бачив підлеглу роль «великого колеса обігу» - грошей, відносно виробництва, а саму працю визнавав джерелом усякого багатства. Останні два положення економічної школи Сміта сьогодні вважаються найціннішими.

Продовжуючи ці думки і користуючись системно-інформаційною методологією дослідження соціально-економічних процесів, можна зафіксувати деякий ефект неоднозначності праці, яка об'єктивно здатна породжувати не тільки цінності - позитиви, але й негативи, навіть соціально-руйнівні наслідки. Тому тут треба провести сутнісний аналіз.

Працею, як відомо, ми можемо назвати лише свідомо, цілеспрямовану діяльність. Які ж фактори роблять людську діяльність цілеспрямованою?

З одного боку - це життєвоважливі потреби, а з другого - об'єктивні можливості їх задоволення. Сфера потреб в глибинному вимірі - це відчуття, бажання, усвідомлення бажань.

Сфера об'єктивних можливостей - це матеріально-енергетичні ресурси та природні закони речовинно-енергетичних процесів. Мету трудової діяльності як ідеальний образ її результатів можна сформулювати лише «матеріалом» інформаційних знань про закони природничих процесів та про усвідомлені потреби. Таким чином, людська трудова або цілеспрямована діяльність як речовинно-енергетичні процеси в рамках необхідних законів природи б фундаментальному плані опосередкована ідеальним феноменом інформації. Більш глибокий аналіз, який тут ми не приводимо, показує, що саме ідеальний по своїй природі феномен інформації є єдиним орієнтуючим зв'язком людини з об'єктивно існуючим матеріальним світом.[3] Але розуміння цього методологічно архіважливого положення також є лише певним рівнем глибини усвідомлення розроблюваної нами проблематики.

Найбільш проблематичним постає перед нами питання: для чого функціонально дано природою інформаційне опосередкування в людській, соціалізованій діяльності? Для відповіді на це питання треба вести загальний системний аналіз з урахуванням взаємозалежності факторів, які «створили» людину по її сутності. Кажуть, що праця створила людину. Але праця, як було вже сказано, це цілеспрямована діяльність. Мету ж здатна сформулювати тільки людина. Отже, може бути й навпаки, тобто трудові системи принципово може створювати тільки людина.

Наведені роздуми штовхають нас до пошуку саме системоутворюючого фактора людської діяльності. Тут знову ж таки доречно нагадати про два існуючих в матеріально-енергетичному світі об'єктивні процеси: безпосередній саморозвиток природи та цілепокладаюча діяльність людського суспільства. З загальної теорії відображення відомо, що взаємодіючі об'єкти залишають по собі сліди, а в біологічному світі такі «сліди» вже мають вигляд відповідних біомоделей, природно функціональне призначення яких - випереджаюче відображення подій в навколишньому середовищі¹. У феномені людини при-

рода пішла ще далі. Принципова відмінність суто людського відображення світу - це можливість абстрактного, інформаційного моделювання подій - дійсних та можливих природних явищ - процесів в рамках відображених закономірностей. Людина соціально-економічно, функціонально- історично накопичує інформацію як знання про закони природи і формує відповідну психоінформаційну картину світу. Завдяки такій картині людина розвиває свою психіку аж до рівня свідомості **Homo Sapiens** і, вже завдяки високоорганізованій психіці; найкраще серед усіх створінь орієнтується в світі. Практичність транс-інформаційної світової орієнтації тут цілком зрозуміла, адже вена не тільки сигнально-випереджальна, але й передбачальна та прискорювальна.

Тут треба попередити, що інформація як феномен - це тільки психічний відтінок дійсних явищ, процесів і об'єктів. Тобто - це ідеальний, несаморухомий образ, відірваний від свого носія і тому енергетично «мертвий». Інформація породжується виключно в суб'єкт-об'єктних відносинах і тому вена може бути «оживленою» тільки відповідною[4] «компетентною» психікою людини. Тобто, суворо кажучи, тут ми маємо справу не просто з інформаційними, а з психоінформаційними процесами.

Отже, як ідеальний несаморухомий феномен /видимість/ інформація абсолютна, а як образ конкретних об'єктів речовинно-енергетичного світу - відносна. Слід додати також, що інформаційні абстракції можуть мати різний рівень: від первинного з максимальною об'єктивністю і до похідного, включаючи фантастику і пряму дезінформацію. Але це вже предмет подальшої розмови.

Ми визначили, що активно-творча діяльність людини здійснюється в речовинно-енергетичному середовищі і має повністю відповідати його непохитним законам. І саме для того, щоб мати можливість дотримуватись цих законів, людство в процесі свого історичного саморозвитку формує психоінформаційну картину світу. Але щоб зрозуміти це більш глибоко, треба знати фундаментальний, транспсихоінформаційний механізм діяльності. Як: показали ці загальносистемні дослідження, свою світоорієнтовну, цілепокладаючу або трудову діяльність сучасне розвинуте людство реалізує виключно на інформаційній основі як єдиному об'єктивному субстраті-зв'язку з речовинно-енергетичною першоосновою. Оскільки трудовий процес як такий, завдяки принципу поділу праці, завжди складається із окремих операцій, то інформація служить також деяким субстанційним зв'язком в ієрархічному комплексі цілей і фактично, за рушійною силою свідомої психіки /мислення, емоції, воля/ створює кожен трудову систему.

Таким чином, деякою /скороченою/ мірою ми визначили випереджальну світоорієнтуючу та системостворюючу /цілепокладаючу/ функції інформації. Однак феномен інформації дуже складний і в першу чергу його можна назвати поліфункціональним. З певної точки зору інформацію як знання про світ треба вважати одним з найголовніших факторів, породжуючих і розвиваючих свідому психіку та духовну сутність людини. Вона є змістовним фактором мислення і активно-творчого відношення людини до об'єктивно існуючого світу, прямим і зворотним зв'язком в цих відносинах. Тобто, це - сутнісний міст в суб'єкт-об'єктній взаємодії.

Але в контексті цього розгляду нас найбільш цікавить прискорююча або прогресотворча функція інформації. З загальносистемної точки зору ця функція нам здається первинною і найголовнішою. Тут також треба викрити механізм прискорення та визначити, для чого це потрібно людині. Мабуть, можна і треба почати цей аналіз із історично та практично виваженої вузлової економічної категорій - продуктивності праці. Як відомо

¹Ефект біомодельного випередження природних подій дозволяє рослинам, тваринам і взагалі біоклітикам сигнальним чином приготуватись до цих подій та найкраще пристосуватись до життєво важливого середовища.

вона означає кількість виробленої в трудовій системі продукції за певний час /або за одиницю часу/. ЖИТТЄВУ важливість цього також дещо спрощеного показника розуміла кожна, історично існуюча соціально-економічна система, вважаючи ще він вреспті-решт є головним критерієм прогресуючого суспільного розвитку.

Тобто мова тут іде про ШВИДКІСТЬ виробничого як і штучного формостворюючого процесу. Фундаментальні закони фізики /природи/ вказують нам на зворотно пропорційну залежність швидкості речовинно-енергетичних процесів від опору середовища, яке існує за своїми законами і в цьому відношенні не залежить від людини. Таким чином, проблемою тут є питання - як діяти? Як рухатись, щоб терпіти найменший опір середовища і конкретних об'єктів? Мінімум опору - це одночасно і мінімум речовинно-енергетичних ресурсів в трудових системах. І, кінець кінцем, за виразом відомого мислителя Ш. Мон-теск'є найбільш досконалим є те, що досягається за найменших витрат.

Що в цьому плані дає нам інформація? По-перше, вона дає змогу ідеального, абстрактного моделювання мисленням, швидкість якого переважає швидкість майже усіх інших природних процесів, за виключенням мабуть, енерговипромінювання. Якби людина була тільки абсолютно духовним створінням, то цього було б уже досить. Але людина ще має складне фізичне тіло, яке також фізично треба задовольняти, щоб організм як система міг добре функціонувати. Саме задля цього людина, використавши випереджальні переваги свого мислення повертається знову до речовинно-енергетичної сфери і з огляду на екологічні наслідки створює так звані прогресивні технології своєї соціалізованої діяльності. По-друге, від безпосередніх природних /стихійних/ процесів така діяльність відрізняється швидкістю процесів, спрямованих на якнайскоріше задоволення життєвоважливих потреб: матеріальних, духовних, екологічних. Справа тут в тому, що середовище по-різному спричиняє опір однаковим по цілям, але різним за пристроями і способами технологічним системам. Менше опору - більше швидкість виробничого процесу, отже більше продукції за одиницю часу.

Безперервне, творче вдосконалення технологічних процесів - це і є шлях науково-технічного прогресу як прискореного накопичення цінностей /вартості/ або суспільного багатства. Ось чому багатство як таке створюється виключно в сфері виробництва, яке безумовно треба розуміти системно, тобто як прогресуючу, соціально та гуманно спрямовану трудову систему, складовими частинами якої треба вважати усі транспсихоінформаційно-технологічні дії, починаючи з творчого інтелектуального процесу на вже здобутій інформаційній основі.

Прискорене накопичення цінностей як засобів задоволення різноманітних людських потреб може забезпечувати не тільки необхідний для їх виробників обсяг, але й створювати значні надлишки. В умовах же поділу і спеціалізації праці ці надлишки стають товаром, тобто продукцією, зорієнтованою на попит всієї соціально-економічної системи. Таким чином, темпи цивілізованого збагачення природно закономірно залежать від темпів виробництва, тобто його швидкості як продуктивності праці.

Але, як ми це спостерігаємо в реальному житті, процес збагачення також не є простим. Тому, що за процесом виробництва продукції постає також специфічний по своїм складнощам процес її реалізації. Скажімо, географію попиту треба було б на всіх підставах порівняти з географією бажань, настроїв та всіх інших психічних імпульсів в соціально-психологічному полі суспільства. Цілком зрозуміло, чому навіть сучасні засоби вивчення товарного попиту можуть бути тільки орієнтовними.

Історичні дослідження свідчать, що в початковому плані проблеми попиту і реалізації виробленої продукції вирішувались натурально-міновим /обмінним/ шляхом. Сучасні форми безпосереднього обміну товарами, наприклад бартер, також виникають переважно в країнах або в регіонах перехідного та кризового стану. Але не зважаючи на майже аб-

солютну функціональну відповідність і певну надійність, бартер є громіздким і негнучким способом взаємообміну продукцією між її виробниками і споживачами. Цей спосіб може ефективно функціонувати лише в певних умовах, на певному рівні розвинутої економіки і суспільства. Тому в історії розвитку закономірно виникає потреба в більш прогресивних методах організації взаємообміну продукцією в спеціалізованих та географічно розділених трудових системах і в повних соціально-економічних комплексах. Тут знову ж таки людина веде пошук на шляху трансінформаційного прискорення процесів, за принципом зниження опору середовища потокам товарообміну. Так же як і в методах абстрактного моделювання думкою, людина тут користується інформацією як знанням про об'єкти-товари, як їх образами, тобто як певним психоінформаційним /грошовим/ еквівалентом товару. Вище вже було зазначено, що інформація як така породжується лише в суб'єкт-об'єктних відносинах. Отже, вона відображає з одного боку людські потреби, а з другого - об'єктивні можливості їх досягнення.

Таким чином, феномен цінності /вартості/ як деяка інформація про товар, породжується не тільки трудовими та ресурсними витратами, а й інтенсивністю конкретних потреб, тобто конкретної «психоінформаційної напруги» споживача. Суворо кажучи, мірою таким чином виваженої вартості є так звана вільна ціна, а породжений прогресом /соціально-економічною еволюцією/ феномен грошей є лише системою інформаційних знаків вартості /цінності/ виробничо-споживчих чинників.

Отже, насправді в суспільстві існує товар як справжня, дійсна або натуральна по відношенню до потреб цінність і існує його психоінформаційний образ - абстрактно виражені в кількісних одиницях знаки, тобто гроші. Тільки натуральна цінність - товар, потрібна споживачам і саме він їх по-справжньому задовольняє. Цей акт здійснюється за принципом «тут і тепер». Інформаційно-грошовий еквівалент необхідної в суспільстві продукції дозволяє і споживачам і виробникам гнучко підійти до проблем реалізації проміжних та кінцевих цілей і вищезгаданий принцип перетворюється на зразок «де і коли вигідно».

Таким чином, якщо наявність у виробничій сфері необхідної споживачам продукції - це ще тільки природно закономірна потреба в ринку як процесі доцільного товарообміну в трудових системах і соціально-економічних комплексах, то паралельна наявність в суспільстві системи інформаційно-грошових еквівалентів товару - це вже структура сучасного ринку. До цієї структури ще треба прикласти психоінформаційну рушійну силу - свідомо і компетентно розвинену людину - і модель вільноринкового господарства готова. Але це тільки загальносистемна /методологічна/ модель. Саме життя значно складніше з багатьох причин.

По-перше, соціальною психопатією можна назвати спотворене відношення сучасних людей до інформації взагалі і особливо до інформаційно-грошового еквіваленту. Феномен грошоловства, наприклад, є досить поширеним майже в кожному суспільстві. І не без підстав можна сказати, що суттєву роль тут зіграли монетарно-меркантилістські теорії про багатство, про капітал та про його роль в соціально-економічних системах.

По-друге, тут є і так би мовити принципово неминучі, об'єктивні втрати за рахунок змішування феноменів ідеального і матеріального, тобто відображеного і дійсного, інформаційного образу і його натурального носія - об'єкта споживання. Адже, як ми в цьому вже переконались, людина по своїй активно-творчій сутності, вже на початку пізнання абстрактно розділяє єдиний саморухомиий світ. Це хоч і умовне, але дуже важливе для свідомої психіки, функціональне розділення далеко не завжди прослідковується та враховується суб'єктами праці, і зокрема в процесах товарообміну і споживання.

І, по-третє, несаморухомиість феномену ідеальної по своїй «природі» інформації, куди ми вже віднесли і її спеціалізовану форму - гроші, є фундаментальною причиною пород-

ження економічних псевдотеорій, в яких гроші розглядаються як самоактивна, саморухома субстанція.

Суб'єкт-об'єктні відносини взагалі і соціально-економічні процеси зокрема - це жива діалектика взаємодії людини з речовинно-енергетичним середовищем. Навіть духовна сфера як сфера ідеального існує, живе і функціонує в умовах цієї взаємодії. Тому, що кожний процес як такий є процесом енергетичним, тобто існуючим на матеріальній основі, яка тільки і може забезпечити процесуальність феноменів. Ця, суто філософська вставка - не примха автора. Справа в тому, що інформаційно-енергетичні процеси безпосередньо пов'язані з так званим основним питанням філософії - відношення матерії і свідомості. Саме в цій проблематиці збігаються рівні так званого теоретичного і практично-кримінального розглядання проблем, тобто теорія і практика в рамках вивчення психонформаційних процесів означають одне і те ж. Найскладнішою тут є, безумовно, проблема усвідомлення діалектичного переходу «матеріального в ідеальне» і ця проблема все ще залишається відкритою. Не поглиблюючись занадто в ці питання, наголосимо тільки на вже зафіксованому вище: активність любого об'єкта, і в першу чергу, суб'єкта як об'єктивного носія феномена ідеального, може виявитись тільки на енергетичній основі.

Про що це свідчить? А саме про те, що взаємодіяти можуть тільки речовинно-енергетичні об'єкти, тобто про те, що в процесах зазначеного інформаційного переходу взаємодіють, власне, енергетика середовища із специфічно модульованою інформаційними знаннями енергетикою людини. Таким чином, повторюємо: інформація як система знаків, зокрема як грошовий знак, сама по собі несаморухома і не може активно взаємодіяти з середовищем. Вона починає діяти тільки в органічній єдності з людською свідомою і відповідно настроєною психікою. Відповідний лад в соціально-психологічному стані людей надає якість інформації - її об'єктивність і достовірність. А ці характеристики, в свою чергу, виникають в процесі сприймання і пізнання життєвоважливого середовища. Як фундаментальний висновок з цих міркувань можна викласти думку про те, що в діалектичних «відносинах» грошової системи з соціально-економічним середовищем без урахування відповідного психологічного стану людей, без їх довіри до життєвоважливості інформації, в першу чергу до грошей, принципово не можна одержати позитивного результату.

Таким чином, монетарно-меркантилістська політика в соціально-економічному житті, якщо деякою мірою виправдана, то тільки в суспільствах відносно здорового психологічного стану. Тут виникає два питання: які межі можна визначити для ефективного маневрування фінансово-грошовою системою як важелем впливу на соціально-економічні процеси?

Щодо першого запитання, то в рамках цієї праці ми тільки ще раз зафіксуємо, що в суспільствах є фактично відсутнім системостворюючим фактором активна монетарна політика, наприклад, ніколи принципово не може принести успіху. Феноменально, системостворюючим фактором тут можуть бути, скажімо релігія, так звана ідеологія або високої свідомості національна ідея і патріотизм. Сюди можна віднести, мабуть, і суспільство з високорозвиненими споживацькими властивостями.

Відповідь на друге запитання можна викласти як продовження на перше. Релігія, ідеологія, національна свідомість та патріотизм - це лише явища соціально-економічного життя. Сутність треба шукати знову ж таки у рівні розвинутої свідомості громадян, особливо кадрової еліти, на основі знання, хоча б у формі виховання, фундаментального механізму діяльності і прогресуючого соціального розвитку. Якщо, наприклад, функціонально необхідну для організації ефективної діяльності інформацію накопичувати без кваліфіковано скоординованої системи та перевірки на якість, то це кінець-кінцем неминуче приведе до тих чи інших потрясінь. Тому, що це вже дезорієнтація, і ми є живими

свідками наслідків такої дезорієнтації. Звичайно, не треба ідеалізувати те чи інше суспільство. Але, мабуть, існує певна величина "критичної маси" наявної в суспільстві об'єктивної і достовірної, соціально важливої інформації. І вектор розвитку вирішально залежить від цієї маси. Рух суспільства в певному, краще зрозуміло, в прогресуючому напрямку, набирає тоді позитивної інерції і процес розвитку значно полегшується. Отже, психологічно найбільш здоровим сьогодні можна визнати суспільство з високорозвинутою та добре і цілеспрямовано систематизованою науковою інформацією - кадри. Громадянство також має великий вплив на суспільно-інформаційну проникність соціально-економічної сфери. Тому вирішальним фактором тут треба визнати атмосферу моральності та правосвідомості, яка врешті-решт формується на основі якісно сформованої інформаційно-цільової системи.

Морально-правову сферу суспільства можна порівняти з деяким «психоінформпро-водом», по якому в різних напрямках ідуть регулюючі соціально-економічну систему імпульси. Суто інформаційна система взагалі складається з первинно-об'єктивних знань, які в сучасно розвинених країнах спеціалізовано добуваються фундаментальним природознавством, і вторинних або похідних, вже прикладних знань. В певним чином систематизовану інформаційну основу входять /повинні входити/ всі без виключення спеціалізовані інформаційні підсистеми. Адже з огляду на єдність об'єктивно існуючого матеріального світу, інформаційна його картина генетично є і методологічно також повинна бути системно єдиною.

Таким чином, якщо мова йде про суб'єкт-об'єктні відносини взагалі або про повний соціально-економічний процес, то закономірно уявити їх розгортання на генетично та методологічно єдиній інформаційно-цільовій основі. Суто економічна діяльність в суспільстві здійснюється вже на дещо спеціалізованій інформаційній підоснові - фінансово-грошовій. Але оскільки здатність саморухомості цьому процесові надає тільки людська психіка, то економічний процес в більш орієнтованому науковому плані треба розглядати як соціально-економічний процес. Саме тому ефективне функціонування фінансово-грошової системи принципово можливе лише в межах морально-правових норм і принципів, які в свою чергу можуть дієво існувати як інформаційні знання та зміст психіки суб'єкта. Тобто, феномен грошей як і всяка інформація, безпосередньо пов'язаний з соціально-психологічною сферою суспільства і саме в такому зв'язку може бути відповідно впливовим важелем його саморегуляції.

Не маючи можливості викласти тут деякі теоретично важливі фундаментальні положення, ще раз нагадаємо різницю між первинно-об'єктивною та похідною інформацією. Якістю першої «володіють» природничо-наукові знання, які породжуються в гносеологічно майже безпосередньому процесі споглядання «живих» явищ речовинно-енергетичного світу. Тобто ця інформація про натуральні речі і процеси і вона, відповідно має найвищу ступінь об'єктивності на найнижчому рівні абстракції. Таким чином, в найпроблематичнішому питанні діалектичного переходу від сфери ідеального до матеріального світу, природничо-наукова інформація знаходиться найближче до природи її законів. Похідна інформація стоїть на більш високому рівні абстракції і в структурі вказаного переходу вже опосередкована первинно-об'єктивною як критерієм істини, отже, як критерієм формування свідомої психіки з «абсолютною» довірою /тобто довірою до законів природи/. І саме в цьому плані спрацьовує механізм так званої «мотивації» - стимулу праці, як засобу виживання та самовдосконалення людини.

Через трудове обґрунтування категорії вартості як першу ступінь абстрактно-інформаційного опосередкування в соціально-еволюційному процесі виникає «другий поверх» інформаційної абстракції - гроші, вже як міра відносної цінності /вартості конкретного товару/. Абстракція грошової міри, як ми бачимо, вже деяким чином відірвана від свого

більш безпосереднього носія - поняття вартості, а тим більше від натурального процесу праці і матеріально-енергетичних об'єктів /продукції/. Саме в такій відірваності і треба шукати обмеженість монетарної економічної політики, яка ще органічно потребує врахування соціально-психологічного стану громадян кожного конкретного суспільства.

Таким чином, як фундаментальна психоінформаційна картина світу функціонально послуговує людині для орієнтації, прогресуючого розвитку, саморегуляції і самоуправління в суспільному житті, так інформаційно-еквівалентна грошова система в соціально-економічному комплексі служить орієнтуючим, прискорюючим та регулятивно-управлінським фактором. А з урахуванням вищевикладених положень цю систему можна визначити вже як прикладну психоінформаційну товарноеквівалентну систему. Товаром, зрозуміло, тут треба називати абсолютно усі, як статистичні так і динамічні, як матеріальні так і ідеальні складові повного соціально-економічного комплексу.

В господарських процесах ми маємо два потоки - натурально-товарний і інформаційно еквівалентний йому потік, а саме фінансово-грошовий. Натуральний товарний потік має свої специфічні закони руху і здебільшого це фізичні тіла, швидкість руху яких пов'язана з подоланням великого опору речовинно-енергетичного середовища. Швидкість фінансово-грошового потоку, як це можна зрозуміти з вищевикладеного, значно вища за рахунок меншого опору і врешті-решт цей потік випереджаючим чином врівноважує соціально-психологічне поле в суспільстві як суб'єкті продуктивної /товаровиробничої/ праці, дає змогу прискорити розділені в просторово-часовому плані трудові дії, а також успішно здійснити заходи по їх необхідній інтеграції. Процес безпосереднього задоволення людських потреб - це лише умовно кінцевий етап соціально-економічного циклу. З іншого боку - це початково-спонукальний етап, як етап усвідомлення недоліків і недосконалості існуючого укладу діяльності, а також усвідомлення нових потреб. Це початок нового, більш прогресивного соціально-економічного циклу. Звичайно, функції інформаційно-еквівалентної /грошової/ системи тут не змінюються. Змінюватись може тільки форма означення вартості /цінності/, наприклад цифрові коди в електронних системах обліку та руху потоків капіталу.

З цього, навіть короткого викладу цілком зрозуміло, що мова тут фактично йде про ринок, як процес найбільш оперативного врівноваження системи соціально-економічного життя. Однак, феномен ринку як такий є значно складнішим ніж феномен грошей. Це тому, що ринок як процес функціонального опосередкування в різноцінності системі розподільно-інтеграційної праці більш наближений до натурально-товарних потоків. Він вже враховує не тільки абстрактно-кількісні, тобто вартісні або фінансово-грошові показники товарів, але і їх якість. Показники якості продукції становлять гуманітарну основу критерію задоволеності споживачів і фактично є кінцевим етапом маркетингового циклу. На всіх інших етапах циклу має місце, власне, абстрактна фінансово-грошова взаємоконвертація товарів - конкретної продукції проміжних етапів господарського комплексу. Таким чином, гроші - це інформаційний засіб системотворення та абстрактно еквівалентної взаємоконвертації продукції в процесах сучасно спеціалізованої праці. Між іншим, автор ні в якому разі не претендує на вичерпне визначення категорії грошей - адже це засіб соціально поліфункціональний. І саме цим пояснюється різнобічність їх визначень навіть в даному контексті. Далі, якщо гроші це тільки засіб, то сам процес такої взаємоконвертації товарів по своїй сутності є феноменом ринку.

Отже, ринок є сутнісно необхідним психоінформаційним феноменом в сучасній соціально-економічній системі, є її найбільш мобільним системоврівноважуючим, системорегулюючим, прогресосприяючим і товарно-конвертуючим процесом, а також загальногосподарським самоуправлінським зв'язком. Скажімо, якщо держава як така

дійсно існує, то це система з усіма складовими її самозабезпечення. А ефективний ринок - це один з найголовніших факторів національної безпеки.

І безумовно, якщо системостворюючий фактор ринка - гроші, як національна валюта в тому чи іншому відношенні неповноцінна або ж і зовсім відсутня, то в сучасних геополітичних умовах цю державу аж ніяк не можна визнати самостійною системою. Це скоріше вассал-провінція деякої метрополії, тому що в дійсності в такій «державі» панує валюта цієї метрополії, яка зрозуміло, замкнута на зовсім інші соціально-економічні цілі і пропорції. Тому період користування чужою /в плані економічної невідповідності/ валютою - це період інтенсивного занепаду господарства.

Повертаючись до визначень ринку, треба ще раз сказати, що навіть у квазісоціалістичному режимі нашого існування ринок все-таки функціонував. Інша справа, що він був «чорним», «сірим» чи волюнтаристським. Тоді в суспільстві панувало багато квазіцінностей і колір ринка був відповідним. Таким чином, якщо мова йде про перехідний стан суспільства, то це перехід не просто до ринку, але мабуть до вільноринкового господарювання. По-перше, в умовах волюнтаристського /командно-адміністративного/ ринку саморегулююча функція грошової інформації була спотворена свавільною політикою ціноутворення, відсутністю справжнього стимулу до праці через злиденну зарплату, відчуження та занадто надмірне опосередкування систем праці незацікавленими в її ефективності функціонерами. По-друге, діяла аморальна система «подвійного стандарту» цінностей: одна для можновладної номенклатури і друга - для простого народу. Для партократів - це різні так звані пільги, спецдачі, спеццехи, спецмагазини, спецобслуговування, включаючи спеціунітет до правоохоронного середовища.

Врешті-решт, спотвореність психоінформаційної по своїй суті системи грошово-ринкового «регулювання» набула негативної «критичної маси» і в командно-адміністративному механізмі почала виявлятися загроза економічної катастрофи. Під час так званої перебудови «хворий» механізм почав «температурити» інфляцією, а головним «застудним» фактором тут була саме спотворена політика ціноутворення, починаючи з «біржі» праці, ресурсів і аж до специфічно закорпоративізованої духовно-інтелектуальної сфери. Тут треба сказати прямо: краще стихійна соціально-економічна саморегуляція суспільства, аніж «активно творче» некваліфіковане регулювання в рамках помилкової системи і аморальної методології.

Як на теоретико-практичний надвисновок з викладеного матеріалу можна вказати на принципову неможливість подолання суто монетарними засобами загальносистемної соціально-економічної кризи з невизначеними основними параметрами. Навіть так званий метод «шокової терапії» /лібералізації цін/, по суті абстрактна приватизація і інфляція як реакція на хвору економіку, також принципово не можуть привести до успіху. І однією з глибоко фундаментальних причин тому є ідеально-інформаційна сутність грошей, які функціонують ефективно тільки в органічній єдності із здоровою психікою людей як рушійній силі усіх соціальних процесів.

Література:

1. Л. Г. Прусова. Основи ринкової економіки, К., 1993.
2. Всемирная история экономической мысли, М., 1988., т 2,3.
3. О.Г. Білорус, О.К. Скаленко «Глобальна інформаційна основа постіндустріального розвитку», ІСЕМВ, К., 1995.
4. П.К. Анохин. Узловые вопросы теории функциональной системы. М., 1980.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІГРАЦІЙНО-ВІЗОВИХ ВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

*Малиновська О.А.**

РОЗВИТОК МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ: ДЕЯКІ МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

В умовах світової фінансово-економічної кризи всі процеси, що мають глобальний характер, такі як переміщення товарів, послуг та капіталу, закономірно уповільнюються та скорочуються.

Те ж саме відбувається і з переміщеннями населення. Так, повідомлялося, що у грудні 2008 р. у порівнянні з груднем 2007 р. на 4,6% скоротився міжнародний пасажиропотік, зменшилися обсяги туристичних поїздок. Під впливом інфляції, знецінення заощаджень різко впала мобільність населення в ЄС, попри багаторічну політику її стимулювання: молоді все складніше навчатися в інших державах; повертаються додому пенсіонери, які проживали в країнах з привабливішим кліматом, зокрема, 800 тис. британців уже виїхали з Іспанії.

Значно погіршилося становище іноземних працівників в основних країнах-реципієнтах. Рівень безробіття серед них завжди був вищим, ніж у корінного населення. В умовах рецесії саме ця категорія трудящих потрапляє у найризикованіше становище. По-перше, мігранти здебільшого зайняті у сферах виробництва, які особливо страждають від кризи, зокрема, у будівництві, туризмі, по-друге, серед них переважають молоді особи з відносно невисоким рівнем освіти і незначним стажем роботи, тобто працівники, які першими потрапляють під скорочення, по-третє, значна частина мігрантів працюють у тіньовій економіці, часом знаходяться в країні без належних дозволів, внаслідок чого не користуються жодними соціальними гарантіями [1].

До цього треба додати намагання деяких країн-реципієнтів послабити економічні негаранти за рахунок іммігрантів, відмовляючи їм у видачі віз, не продовжуючи їхні контракти, скорочуючи терміни перебування, стимулюючи повернення додому або навіть вдаючись до насильницьких депортацій. Про зменшення квот прийому іноземних працівників заявила Італія. Чехія призупинила видачу робочих віз. Іспанія, де перебувають 3 млн. мігрантів, пропонує тим, хто зголоситься на повернення на батьківщину, виплатити суму допомоги по безробіттю, яку б вони отримали, втративши роботу. Такі заходи, зазвичай, знаходять широку підтримку у місцевого населення, яке побоюється конкуренції на ринку праці, де пропозиція робочих місць різко скоротилася. У свою чергу, це посилює стигматизацію мігрантів у суспільстві, збільшує небезпеку проявів ксенофобії та расизму, різних форм дискримінації. Як характерний приклад можна навести активну антиіммі-

* доктор наук державного управління, завідувач відділу соціально-економічної і демографічної безпеки Національного інституту проблем міжнародної безпеки Ради національної безпеки та оборони України

рантську кампанію осені 2008 р. у російських ЗМІ, де просувалася ідея про небезпеку різкого зростання в умовах кризи злочинності серед іммігрантів. Зокрема, наводилися дані МВС, згідно з якими понад 40% злочинів у Москві вчинено мігрантами. При цьому, однак, не повідомлялося, що йдеться про мігрантів не з-за кордону, а з російської провінції [2].

Ті мігранти, які продовжують перебувати і працювати за кордоном, погоджуються на гірші умови праці, нижчу заробітну плату, лише щоб втриматися на робочому місці, оскільки вдома перспективи працевлаштування та оплати праці, і раніше непривабливі, погіршуються. Ті ж, хто втратив роботу, змушені повертатися додому, що обумовлює погіршення і без того складного становища на ринку праці на батьківщині.

Ситуація, однак, не є одномірною. В кризових умовах мігранти повертаються на батьківщину також і в тих випадках, коли економічна ситуація там є кращою, ніж в країні призначення, де криза виявилася більш руйнівною. Це, зокрема, стосується Польщі, куди спрямовано численний зворотній потік з Великобританії, Ірландії тощо. Можна навести також приклад Мексики, звідки стрімко впав нелегальний виїзд до США (на 39% в 2008 р. у порівнянні з 2006 р.) [3].

Зменшення заробітків мігрантів в країнах перебування, як внаслідок повернення частини з них додому, так і падіння рівня заробітних плат, призводить до зменшення сум переказів, які відправляються на батьківщину і мають велике значення для добробуту сімей заробітчанин. Наприклад, з Росії, де працює велика кількість мігрантів з країн СНД, у т.ч. з України, обсяги грошових переказів у ІV кв. 2008 р. були на чверть меншими, ніж у ІІІ кв., у 2009 р. ця тенденція продовжувалася, що є прямим наслідком зупинки будівельних робіт, де зайняті численні мігранти, затримки чи не виплати заробітних плат, звільнень [4].

Скорочення переказів може перетворитися на серйозну проблему для країн, де перекази забезпечують велику частину прибутків (наприклад, в Молдові заробітки мігрантів, які отримують їхні сім'ї на батьківщині, 2008 р. сягнули 38,3% ВВП, а в Таджикистані – 45,5%). Останні кілька років перекази мігрантів стрімко зростали і, за оцінками Світового Банку, 2008 р. становили 283 млрд. доларів США (лише офіційними каналами), що на 6,7% більше, ніж 2007 р. Суми переказів давно перевищують обсяги фінансової допомоги країнам, що розвиваються, за розмірами зіставляються з прямими іноземними інвестиціями [4].

Хоча в умовах кризи, закономірно, зростання переказів гальмуватиметься, експерти Світового Банку прогнозують не стільки їх зменшення, скільки стабілізацію. Більше того, вони передбачають, що діаспори з-за кордону можуть навіть підвищити відсоток заробітків, які переказуються на батьківщину, зважаючи на погіршення ситуації вдома. За таких умов прогнозується мінімальне падіння обсягів переказів у 2009 р. - на 0,9% (за найбільш песимістичним прогнозом до 6%), що набагато менше, ніж загальне падіння економіки. Таким чином, незважаючи на фінансово-економічну кризу перекази з-за кордону залишатимуться вкрай важливим фінансовим джерелом для країн, що розвиваються. Разом з тим, внаслідок падіння довіри до фінансової системи вони ще більшою мірою, ніж раніше, можуть здійснюватися неформальними каналами.

Втративши роботу мігранти можуть і не повертатися на батьківщину, воліючи перечекати кризу за кордоном, оскільки вдома ситуація ще складніша. Для тих, хто разом з роботою втрачає і легальні підстави для перебування, це означає перехід на нелегальне становище з усіма негативними його наслідками. Однак, тих, хто уже здобув у зарубіжних державах більш надійний правовий статус і може розраховувати на певну соціальну допомогу у разі безробіття, кризові явища можуть спонукати міцніше вкоренитися у країні перебування, перевезти сюди сім'ї. Така тенденція, зокрема, спостерігалася за часів нафтової кризи 1970-х рр., коли незважаючи на жорсткі обмеження в'їзду імміграція до ос-

новних країн-реципієнтів продовжувала зростати за рахунок об'єднання сімей. За такої ситуації для країни походження зростає ризик остаточної втрати частини національного трудового та інтелектуального потенціалу в результаті перетворення тимчасової міграції на постійну.

Незважаючи на те, що становище мігрантів в країнах призначення погіршується, ще гірша економічна ситуація в країнах походження, що відзначається збільшенням безробіття, банкрутством дрібного бізнесу, наростанням заборгованості за кредитами може обумовити зростання еміграційного потенціалу. Тобто, не маючи перспектив вдома, люди вдаватимуться по пошуків будь-якої роботи за кордоном, у т.ч. нелегальної. Падіння платоспроможності населення та імпорту може відродити також таку форму поїздок за кордон як «човникова» торгівлю.

З другого боку, в розвинутих країнах продовжуватиме існувати сегмент ринку праці, робочі місця на якому за будь-яких умов залишатимуться непривабливим для місцевого населення. Дефіцит працівників підтримуватиметься також і внаслідок несприятливих тенденцій демографічного розвитку. Крім того, в результаті зменшення доходів населення тут може зрости попит на дешевші товари, які виробляються в тіньовій економіці, що відкриє додаткові можливості для мігрантів, у т.ч. нелегальних.

Таким чином, міграція, принаймні для деяких країн походження та призначення, може зрости [5]. До такого висновку призводить також і історичний досвід, зокрема, нафтової кризи 1970-х рр.

Треба підкреслити також, що міграція евентуально буде одним з інструментів стабілізації світової економіки після кризи. Зокрема, недавня азійська фінансова криза продемонструвала, що збереження ринків праці відкритими для мігрантів було важливим фактором прискорення економічного відновлення. Розуміння цього стримуватиме уряди країн-реципієнтів від наджорстких заходів проти мігрантів. Адже в умовах зростаючої конкуренції за людські ресурси у вигравші лишаються ті, хто збереже для себе джерела постачання додаткової робочої сили. Так, у лютому 2009 р., тобто уже в умовах високого безробіття, виступаючи на підсумковій колегії Федеральної міграційної служби Росії її директор К.Ромодановський, коментував питання скорочення квот на залучення іноземних працівників і заявив, що на зміну кризі прийде підйом економіки, отже Росії будуть потрібні додаткові трудові ресурси. Більше того, у США, де криза, як відомо, розпочалася із ринку нерухомості, деякі експерти пропонували для підвищення попиту на житло збільшити імміграцію, тобто вбачали у прибутті іммігрантів антикризовий засіб [6].

Таким чином, в умовах кризи в сфері міграції простежуватимуться досить суперечливі тенденції. Проте, загальний висновок полягає в тому, що міжнародні переміщення населення не припинятимуться. Найвірогідніше, зміняться не обсяги міграції, а склад мігрантів, спрямованість та характер міграційних потоків.

Враховуючи наведені міркування спробуємо розглянути можливі наслідки змін міграційної ситуації для України, використовуючи як вихідну точку дані масштабного дослідження трудової міграції громадян України, проведеного Державним комітетом статистики України влітку 2008 р., тобто напередодні кризи [7]

Під час дослідження опитано 22 тис. домогосподарств, у їхньому складі виявилось 48 тис. осіб працездатного віку, з яких упродовж останніх 3,5 років хоча б раз на роботу за кордон виїжджали 5,1%. Екстраполяція отриманих даних на всю сукупність населення України дала змогу зробити висновок, що чисельність працівників-мігрантів, які створюють свій дохід шляхом роботи за кордоном, становила 1476,1 тис. осіб.

Таким чином, трудова міграція з України має відчутно менші обсяги, ніж це зазвичай вважалося: наприклад, Міністерство праці та соціальної політики вказувало на не менш як 3 млн. мігрантів, деякі політики використовували цифру 5-7 млн. Для кризової ситуа-

ції з цього впливає принаймні два висновки. По-перше, навіть за умови втрати більшості працівників-мігрантів роботи за кордоном, обсяги повернення не можуть бути більшими, за обсяги виїзду. По-друге, тиск на ринок праці внаслідок повернення мігрантів в Україні буде відносно меншим, ніж, наприклад, в Румунії, де за кордоном перебуває понад 14% працездатного населення, чи в Молдові, з якої на заробітки за кордон виїхав кожний третій [8]

Разом з тим, дослідження показало значну регіональну диференціацію в обсягах трудової міграції за кордон. Так, на Заході держави в ній беруть участь 13,2% працездатного населення, в Центрі – 3,8%, на Сході – 3,2%, в південному регіоні – 2,6%, а в північному – 1,4%. Таким чином, повернення мігрантів, як і припинення валютних переказів на батьківщину, передовсім вдарить по західним областям України, де трудова міграція найбільш поширена, що потребує адресних дій з метою запобігання небезпечному загостренню соціально-економічної ситуації в регіоні.

Ще одним фактом, який необхідно враховувати, є поселенський розподіл працівників-мігрантів: із 1476,1 виявлених під час дослідження мігрантів мешканців міст - 807,8 тис., а селян – 668,3 тис. Разом з тим, міграцією охоплено 4% працездатних городян, 7,9% - селян. Звідси, згортання міграції найбільш вдарить як раз по сільській місцевості, де безробіття і можливості зайнятості навіть у період економічного зростання були несприятливими.

Якщо подивитися на сфери зайнятості працівників-мігрантів з України (рис.1), то більше половини з них працювали в будівництві. На другому місці була робота домашньої прислуги (16,3%), далі йшло сільське господарство, торгівля, промисловість. Вплив кризи найбільш негативно позначився на будівельній галузі. Тобто, варто очікувати повернення та погіршення становища саме тих заробітчачан, які були в ній зайняті. Постраждають також ті, хто працював у промисловості. Водночас, затребуваними залишаться послуги домашньої прислуги, робота в сільському господарстві, переважно сезонна.

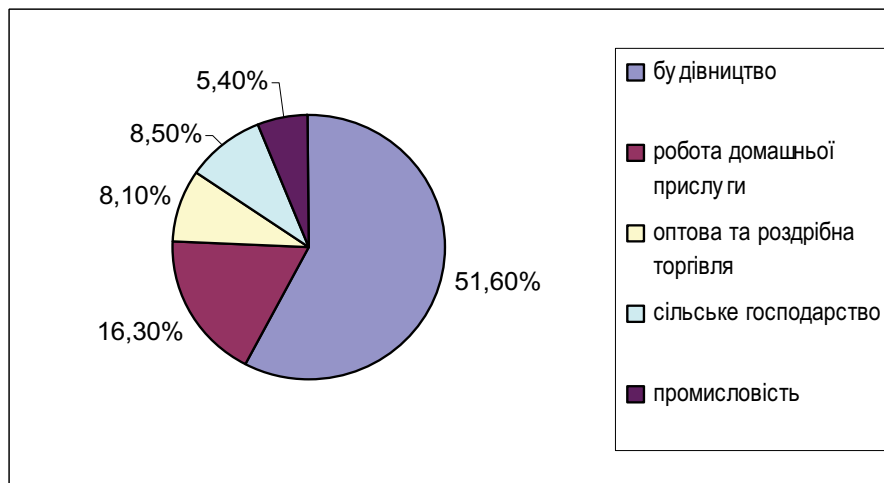

Рис. 1. Сфери зайнятості працівників-мігрантів за даними опитування Держкомстату, %

За даними дослідження Держкомстату, майже половина працівників-мігрантів виїжджали на заробітки до Росії. Крім РФ основними країнами призначення заробітчачан були Італія, Чехія та Польща (рис.2). Відповідно, динаміка міграційних потоків з України залежатиме від ситуації та політики в міграційній сфері цих країн.

Що стосується Росії, хоча на рівні уряду мала місце обмежувальна риторика, проте демографічна ситуація найвірогідніше не дасть змогу відмовитися від послуг іммігрантів, які вже міцно займають свій сегмент на російському ринку праці. Водночас, можуть змі-

нитися вимоги до їхнього складу та кваліфікації. Якщо раніше більшість заробітчани працювали в будівництві, то нині ця сфера згорнута. Проте, за даними Вищої школи економіки, в реальному секторі ситуація інша, зокрема, про дефіцит кадрів заявили 50% директорів текстильних та швейних фабрик, 29% директорів металургійних підприємств. Незважаючи на те, що безробіття в Росії на кінець березня 2009 р. сягнуло 9,5%, в регіонах, які приймають найбільше мігрантів, тобто в Москві та Петербурзі, зростає й кількість вакансій. Наприклад, в Москві вона збільшилася з 170 тис. у грудні 2008 р. до 231 тис. у березні 2009 р. З них лише 92 тис. робочих місць Московська служба зайнятості вважає привабливими для москвичів [9].

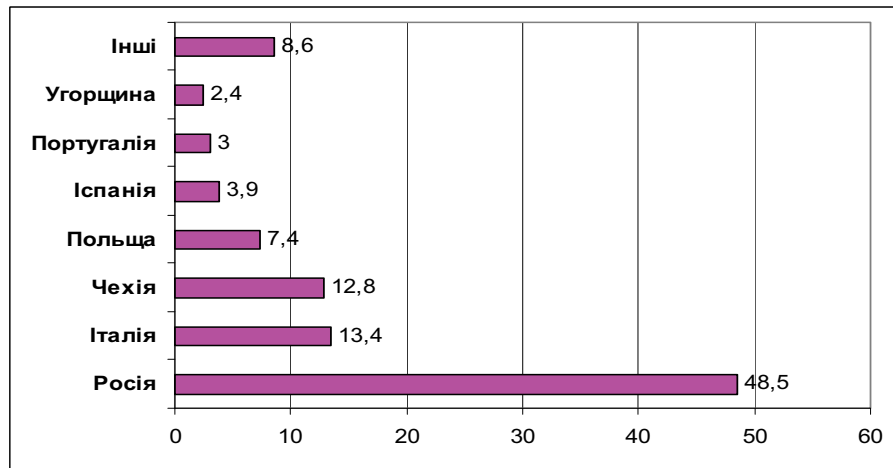

Рис. 2. Країни перебування працівників-мігрантів, %

Щодо Польщі, можливе певне скорочення трудових поїздок до цієї країни внаслідок масового повернення на батьківщину поляків, які працювали за кордоном. Проте витіснення українців відбуватиметься передовсім із більш престижних сфер. Тоді як попит на сезонну робочу силу в сільському господарстві, який великою мірою задовольнявся за рахунок українців, напевно зберігатиметься. В Італії працівники-мігранти зайняті здебільшого в сфері домашнього господарства та соціальних послуг. Незважаючи на кризу, внаслідок стрімкого старіння населення, Італія, як і раніше, потребуватиме доглядальниць, нянь, медичних та соціальних працівників. До того ж працівники цієї групи завдяки наданим їм урядом можливостям легалізації здебільшого мають стабільний правовий статус, отже, не поспішатимуть повертатися, сподіваючись перечекати кризу за кордоном, де умови більш комфортні, ніж удома.

Наступний виявлений під час дослідження Держкомстату показник, на який варто звернути увагу, – гендерний склад мігрантів. Серед громадськості вкоренилася думка, що більшість працівників-мігрантів з України жінки. В дійсності, жінок серед мігрантів третина, тоді як чоловіки у структурі заробітчани переважають (з певними регіональними відмінностями). Сфери зайнятості за кордоном для жінок і чоловіків різні, відповідно, наслідки кризи для них відрізняються. Враховуючи, що чоловіки переважно працювали за кордоном у будівництві, очікувати потрібно саме повернення чоловіків. Що ж до жіночої сфери зайнятості, вона постраждала в кризових умовах менше, тому жінки більш вірогідно залишатимуться за кордоном. Внаслідок цього для прийому та працевлаштування мігрантів в Україні потрібно подбати передовсім про чоловічі робочі місця.

Внаслідок особливостей ринку праці країн-реципієнтів та гендерному дисбалансу зайнятості в них мігрантів, повернення треба очікувати з Росії, куди на роботу виїжджали майже 60% мігрантів-чоловіків, тоді як менш помітним воно буде з Італії, де зайнята третина жінок-мігранток (рис.3).

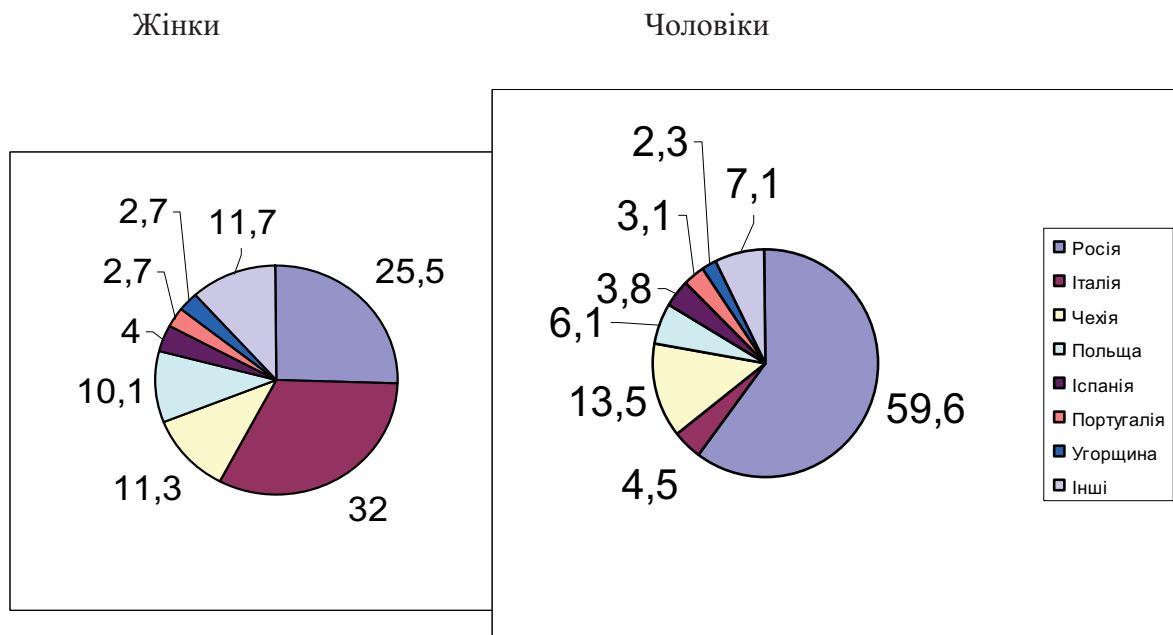

Рис. 3. Розподіл трудових мігрантів за статтю та країнами перебування, %

Важливими є також дані про освітній рівень мігрантів. Як показало дослідження, повну вищу освіту мали 13,5% мігрантів, базову та неповну вищу – 17,3%, тоді як більшість – 59,5% – лише середню освіту. За умов кризи становище осіб з вищими рівнями освіти та кваліфікації є більш сприятливе: у них менше шансів втратити роботу за кордонів і більше знайти вдома у разі повернення. Таким чином, у ризикованій ситуації опиняються передовсім особи з нижчими рівнями кваліфікації. Саме на їхнє повернення слід очікувати, саме вони ризикують потрапити у становище безробітних на батьківщині і потребуватимуть допомоги.

Прогнозуючи наслідки кризи для міграції населення необхідно зважати також на правовий статус мігрантів за кордоном. Громадська думка в Україні твердить, що більшість заробітчани нелегали. Проте, це не зовсім так. Дослідження показало, що 35,1% працівників-мігрантів мали дозвіл на проживання та роботу в країнах перебування, 39,3% – мали тимчасову реєстрацію, лише 25,6% – перебували без офіційного статусу. Особи, легалізовані в зарубіжних країнах, вірогідно залишатимуться там на час кризи навіть у разі втрати роботи, оскільки зможуть скористатися соціальними гарантіями, які в країнах перебування здебільшого вищі, ніж на батьківщині. Це означає продовження термінів перебування за кордоном, а значить, збільшення ризику перетворення тимчасової міграції на постійне проживання.

Ті, хто мали за рубежом лише тимчасові дозволи, ризикують їх втратити разом з роботою і повернутися додому. Однак, частина з них, не маючи перспектив на батьківщині, може залишитися в зарубіжних країнах на нелегальному становищі. Отже, нелегальний сегмент української трудової міграції зростає, що призведе до погіршення становища мігрантів, а також ускладнить стосунки України з країнами перебування.

Таким чином, вплив фінансово-економічної кризи на міграції населення України може бути відчутним і соціально значущим, передовсім у найбільш охоплених міграцією регіонах, певних соціальних та професійних групах. На батьківщину повертатимуться у першу чергу працівники старшого віку з нижчим рівнем освіти, перспективи працевлаштування яких в Україні обмежені. Більшість з них походять з працenaдлишкових регіонів, де гостро стояла проблема зайнятості навіть у часи економічного зростання. Повернення заробітчани може довести ситуацію до критичної. Враховуючи наявність у мігрантів сімей,

які жили на їхні заробітки, соціальні наслідки скорочення міграції не обмежуватимуться зростанням безробіття, можуть призвести до зростання бідності, спровокувати соціальні протести.

Разом з тим, навіть у разі скорочення трудової міграції збільшення тиску на ринок праці в Україні в цілому буде помірним. По-перше, загальна чисельність осіб, які виїжджають за кордон, насправді є меншою, ніж вважалося. По-друге, за кордоном українські працівники зазвичай займають специфічну нішу. Внаслідок сегментації ринку праці країни-реципієнтів, навіть в умовах кризи і численного безробіття, залишатиметься значна кількість робочих місць, непривабливих для місцевого населення. Більше того, потреба в іноземних працівниках у деяких сферах, наприклад у домашніх послугах, зростатиме внаслідок демографічного старіння населення, а також намагання місцевих жителів мінімізувати відповідні витрати за рахунок більш дешевої праці іноземців. Так само стабільним найвірогідніше залишиться попит на сезонну робочу силу іммігрантів в сільському господарстві та сервісі. Певне скорочення зайнятості за кордоном може відбутися в будівельній галузі, що особливо потерпає від кризи.

За умови адекватного реагування влади, вплив кризи на трудові міграції українців може мати й позитивні результати. Передовсім це шанс повернути на батьківщину національні кадри працівників, поповнити трудовий та інтелектуальний потенціал країни, її людський капітал за рахунок осіб, збагачених значним професійним та життєвим досвідом. Зокрема, повернення будівельників в період підготовки до Євро-2012 забезпечить кваліфікованими трудовими ресурсами виконання відповідних будівельних проектів. Додаткове залучення в економіку кваліфікованих та досвідчених працівників є, крім іншого, однією з основних умов майбутнього виходу з кризи. Позитивним є також повернення мігрантів для їхніх сімей, розділених внаслідок працевлаштування за кордоном, розв'язання проблеми виховання дітей, покращання демографічної ситуації в цілому.

Мінімізація наслідків фінансово-економічної кризи у сфері міграції та використання позитивного потенціалу пов'язаних із кризою змін міграційної ситуації вимагає ретельно розроблених дій. Вони передовсім, мають бути спрямовані на соціально-економічну інтеграцію мігрантів, які повертаються на батьківщину. В умовах наростання безробіття ця проблема може вирішуватися шляхом самозайнятості. Крім покращання загальних умов функціонування малого бізнесу це вимагає адресних заходів, націлених на заробітчани, мета яких – у створенні умов для виробничого використання зароблених за кордоном коштів, створення на цій основі робочих місць не лише для мігрантів, але й інших працівників.

У цьому контексті було б доцільно розробити державну та місцеві (для регіонів, охоплених особливо інтенсивними заробітчанськими міграціями за кордон) програми заходів, спрямованих на заохочення повернення мігрантів на батьківщину, створення нових робочих місць, розвиток малого бізнесу, у т.ч. і за рахунок коштів, зароблених громадянами за кордоном. До розробки програм повернення та реінтеграції можна було б залучати країни-реципієнти української робочої сили, зарубіжну технічну допомогу та кредити.

Для зменшення негативних наслідків кризи у сфері трудової міграції за кордон варто було б засобами державної політики сприяти розвитку внутрішньої мобільності трудових ресурсів, розвивати міжрегіональну міграцію всередині України і як альтернативу зовнішній міграції, і як засіб працевлаштування мігрантів, які повертаються з-за кордону.

Державі уже давно доцільно звернути посилену увагу на розвиток системи послуг, що надаються працівникам-мігрантам банківськими установами, з метою здешевлення переказів, покращання умов акумуляції заробітків мігрантів та їх спрямування на розвиток економіки та відкриття нових робочих місць. Потрібно стимулювати більш активну участь національних фінансових установ у забезпеченні грошових трансферів мігрантів

в Україні, розвивати конкуренцію між банками і компаніями, що займаються переказами грошей мігрантів.

Для запобігання перетворення тимчасової міграції на постійну необхідно значно активізувати зв'язки з мігрантами в країнах їхнього перебування, налагодити систематичне поширення інформації про ситуацію в Україні, умови переказів коштів, відкриття бізнесу, соціального та пенсійного страхування тощо. Вартий використання, наприклад, досвід Польщі, де започатковано урядовий веб-сайт, який так і називається «Повернення» [10].

Враховуючи ситуацію на ринку праці в Україні та проблематичність забезпечення громадян достойно оплачуваною працею, необхідно докладати зусиль до досягнення домовленостей із зарубіжними державами щодо забезпечення цивілізованих умов трудової міграції, зокрема, в рамках політики східного партнерства, започаткованої ЄС. Основним предметом переговорів повинно стати виконання українцями сезонних робіт за кордоном, оскільки саме щодо такої форми міграції існують найреальніші перспективи досягти розуміння з країнами-реципієнтами. Особливого значення набуває укладення двосторонніх угод щодо соціального та пенсійного страхування, результативність яких та значення для мігрантів, вочевидь, є вищим, ніж угод про працевлаштування. Поглиблення міжнародного співробітництва має стати ключовим елементом міграційної політики України, оскільки лише у постійному діалозі з країнами призначення мігрантів можна послабити негативний вплив економічного спаду на міграційні процеси.

Література:

1. Paradetriou D., Terrazas A. Immigrants and the Current Economic Crisis: Research Evidence, Policy Challenges, and Implications // Migration Policy Institute, 2009. – http://www.migrationpolicy.org/publs/lmi_recessionJan09.pdf
2. Paradetriou D., Sumption M., Somerville W. Migration and Economic Downturn: What to Expect in the European Union // Migration Policy Institute, 2009/ - http://www.migrationpolicy.org/transatlantic/EU_Recession_backgrounder.pdf
3. Чуриновских О. К вопросу о возможном влиянии кризиса на международную миграцию в России // Демоскоп weekly. Электронная версия бюллетеня «Население и общество». – 2009. – 2-15 февраля. – № 363-364. – <http://demoscope.ru/weekly/2009/0363/analit04.php>
4. Dougherty C. Strong Economy and Labor Shortaged are Luring Polish Immigrants Back Home // The New York Times. – http://www.nytimes.com/2008/06/world/europe/26poles.html?_r=1
5. Press conference on Global Migration. 20 November 2008. – http://www.un.org/News/briefings/docs/2008/081120_Migration.doc.htm
6. Ивахнюк И. Воздействие глобального экономического кризиса на миграционные тенденции и миграционную политику в регионе СНГ // The 17th OSCE Economic and Environmental Forum. Part 2 / Athens, 18-20 May 2009. – <http://osce.org/item/37833.html?c=RU>
7. Ratha F., Mohapatra S., Xu Z. Outlook for Remittance Flows 2008-2010: Growth expected to moderate significantly, but flows to remain resilient // Migration and development Brief. – 2008. – N.8.
8. О влиянии мирового финансового кризиса на миграцию (Рекомендации по вопросам политики Международной организации по миграции, Меморандум № 1) // Демоскоп weekly. Электронная версия бюллетеня «Население и общество». – 2009. – 16 февраля-1 марта. – № 365-366. – <http://demoscope.ru/weekly/2009/0365/analit08.php>
9. Офіційний сайт Федеральної міграційної служби Росії. – http://www.fms.gov.ru/upload/Visstuplenie_Romodanovskogo.doc

10. Is Immigration the Answer to the Current Economic Crisis? / Population Research Institute.
– [http://www.pop.org/20081012930/ is-immigration-the-answer-to-the-current-economic-crisis](http://www.pop.org/20081012930/is-immigration-the-answer-to-the-current-economic-crisis)
11. Зовнішня трудова міграція населення України /Український центр соціальних реформ, Державний комітет статистики України. – К.: ДП«Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 118 с.
12. Grace A. Migration in Light of the Economic Crisis.
<http://www.nextbillion.net/blog/2009/02/18/migrastion-in-light-of-the-economic-crisis>
13. Зайончковская Ж. Миграция и кризис в России // Україна в європейській та євразійській міграційних системах: регіональні аспекти. – К.:Стилос, 2009. - С.27.
14. Див.: <http://www.powroty.gov.pl>

Якубовский С.А. , Иванов А.И.***

ВЛИЯНИЕ ВВЕДЕНИЯ БЕЗВИЗОВОГО РЕЖИМА МЕЖДУ УКРАИНОЙ И ЕС НА УРОВЕНЬ БЕЗРАБОТИЦЫ И ПЛАТЕЖНЫЙ БАЛАНС

Глобализационные процессы на международном рынке товаров и услуг, капитала и труда, различия в экономическом развитии стран, привели к тому, что миграция обретает важную роль для развитых и развивающихся экономик. Мировой опыт показывает, что процессы миграции, в частности трудовой, имеют устойчивый рост в динамике.

Со времен получения независимости Украиной и до сегодняшних дней миграционные потоки являются неотъемлемой частью и важным определяющим фактором развития экономики страны. Особо устойчивыми являются потоки, направленные в страны Европейского Союза. Украина является как поставщиком рабочей силы, так и страной-транзитером, через которую проходят потоки легальных и нелегальных мигрантов.

С целью предотвращения негативных последствий государственными органами должно проводиться четкое регулирование процессов миграции и их статистический учет. Одним из инструментов регулирования является визовая политика государства.

Для Украины существует перспектива введения безвизового режима со странами ЕС вместо действующего соглашения об упрощенном оформлении виз. Соглашение об упрощении оформления виз между Украиной и ЕС предусматривает «введение безвизового режима для граждан Украины как долгосрочную перспективу». В ходе переговорного процесса относительно соглашения об ассоциации стороны пришли к соглашению о начале «визового диалога», конечная цель которого - ввести симметричный безвизовый режим. В рамках программы «Восточное партнерство», которая касается и нашей страны, указано, что должна быть создана «дорожная карта», предусматривающая выполнение определенных шагов и условий. Как показывает опыт стран Западных Балкан, такой вариант переговоров является наиболее быстрым путем к «безвизовому режиму». Подписание такого рода документа снимает субъективность в отношении готовности Украины к его введению. «Дорожные карты», разрабатываемые советом Еврокомиссии, касаются нескольких приоритетных направлений:

- безопасность документов, их соответствие европейским стандартам, в том числе через внедрение биометрических компонентов, борьба с коррупцией в системе выдачи паспортов;
- борьба с нелегальной миграцией и выполнение соглашений о реадмиссии, политика охраны границ и процедуры предоставления убежища;
- общественный порядок и безопасность, борьба с организованной преступностью, сотрудничество в правовой и правоохранительной сферах;
- внешние сношения и фундаментальные права граждан, в том числе обеспечение прав меньшинств и беженцев.

*доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой мирового хозяйства и международных экономических отношений Одесского национального университета имени И.И. Мечникова

**соискатель кафедры мирового хозяйства и международных экономических отношений Одесского национального университета имени И.И. Мечникова

Введение безвизового режима может стать сильным толчком для либерализации рынков рабочей силы между Украиной и ЕС, что позволит:

- снизить давление на рынке рабочей силы Украины;
- улучшить положение семей мигрантов за счет денежных переводов;
- благодаря эффекту мультипликации денежные переводы могут способствовать росту уровня дохода и сокращению нищеты;
- приобретать более профессиональные навыки эмигрантам.

Опыт стран, вступивших в ЕС в 2004, 2007 годах показывает, что либерализация рынков труда способствует уменьшению уровня безработицы и улучшению платежного баланса. Среди стран, особо четко тенденция проявляется в Польше, Болгарии, Румынии. Общий уровень безработицы снизился здесь с 19%, 12%, 8,0% в 2004 году до 9,8%, 5,6%, 5,8% - в 2008 году, чему поспособствовала эмиграция безработных молодых поляков в Великобританию, Ирландию и Швецию, румын и болгар - в Испанию и Италию. Этот процесс создал более мобильный, гибкий и конкурентный рынок труда, сделав перечисленные страны - донорами для более развитых в ЕС.

Таблица 1. Уровень безработицы, %

	2004	2005	2006	2007	2008
Польша	19	17.8	13.9	11.9	9.8
Болгария	12	10.1	9	6.9	5.6
Румыния	8	7.2	7.3	6.4	5.8
Венгрия	6.1	7.2	7.5	7.4	7.8
Чехия	8.3	7.9	7.1	5.3	4.4

Источник: [4].

Иначе ситуация обстоит в Чехии и Венгрии. Эти страны, в силу того, что находились на другом уровне развития при вступлении в ЕС, стали реципиентами для иммигрантов из Украины, России и других стран Восточной Европы, не входящих в интеграционную группировку.

Таблица 2. Уровень безработицы, %

	Уровень миграции, миг./1тыс. чел.	Индекс человеческого развития (из 177)	ВВП на душу населения по ППС, долл./чел.
Польша	-0,4	37	13847
Болгария	-1,3	54	8028
Румыния	-0,13	60	7700
Венгрия	1	35	16814
Чехия	1	30	19408

Источник: [5].

Процесс эмиграции из Польши, Болгарии и Румынии способствовал улучшению статьи текущих трансфертов, которая частично компенсирует отрицательное сальдо по торговле товарами и услугами в последние годы. При этом быстрыми темпами увеличивается объем поступающих из-за границы от эмигрантов денежных переводов, сборов, штрафов. Эффект от эмиграции из восточноевропейских стран не является односторонним. В феврале 2006 года Европейская комиссия опубликовала отчет, в котором оценила эффект миграции с востока на запад Евросоюза как «исключительно положительный».

Так, миграция способствовала экономическому росту и росту общего числа занятых. В то же время она не привела к росту безработицы и увеличению выплат социальных пособий в тех странах, куда устремились иммигранты. Приехавшие не отнимали работу у местных - они заполняли существующие вакансии, особенно в тех секторах и регионах, которые были непопулярны у местного населения.

Таблица 3. Текущие трансферты, в миллионах евро

	2004	2005	2006	2007	2008
Польша	2976	4014	5224	6202	5271
Болгария	612	744	818	670	335
Румыния	3123	3593	4844	4821	6001
Венгрия	-382	-557	-412	-494	-1313
Чехия	190,7	241,9	-722,6	-996	-417,5

Источник: [6-10].

Таким образом, для украинского рынка рабочей силы существует перспектива развития сходная с соседями: Польшей, Румынией, Болгарией, где либерализация рынка принесла существенные выгоды. Сокращение числа безработных снизило бы социальную напряженность в стране, а денежные переводы смогли бы позитивно повлиять на потребление, внутренние инвестирование, ускорили бы развитие банковского сектора Украины.

Литература:

1. Европейская интеграция Украины. Официальный сайт МИД Украины [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/400.htm>
2. Перспективы визового диалога между Украиной и ЕС. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.zn.ua/1000/1550/63913/>
3. МОМ в Украине: Обзор деятельности, 2007-2008 гг. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.iom.org.ua/index.php?page=news&id=133&type>
4. Уровень занятости и безработицы в странах мира. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://laborsta.ilo.org/>
5. Показатели развития стран Европы. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.iom.int/jahia/Jahia/activities/europe>
6. Платежный баланс Румынии 2004-2008гг. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.bnro.ro/Interactive-database-1107.aspx>
7. Платежный баланс Польши 2004-2008гг. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.nbp.pl/homen.aspx?f=en/statystyka/bilans_platniczy/bilansplatniczy_r.html
8. Платежный баланс Болгарии 2004-2008гг. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.bnb.bg/bnb/home.nsf/fsWebIndex?OpenFrameset>
9. Платежный баланс Чехии 2004-2008гг. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.cnb.cz/en/statistics/bop_stat/bop/index.html
10. Платежный баланс Венгрии 2004-2008гг. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://english.mnb.hu/Engine.aspx?page=mmben_statisztikai_idosorok&ContentID=12282

*Якубовський С.А. *, Тараненко В.Ю. ***

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Партнерський діалог між Україною та ЄС відбувається під час проведення щорічних засідань Саміту Україна-ЄС, де розглядаються питання боротьби з нелегальною міграцією, організованою злочинністю та тероризмом, реформування прикордонного менеджменту, візової політики тощо.

Новим етапом співробітництва між Україною та ЄС після розширення Євросоюзу та запровадження політики сусідства було погодження спільного плану дій, в якому встановлено перелік пріоритетів співпраці, як в рамках, так і поза рамками УПС. Серед них переговори щодо спрощення візового режиму між Україною та ЄС, угода про реадмісію та створення ЗВТ. Україна виходить з того, що реалізація зазначеного документа має сприяти посиленню співпраці між Україною та ЄС в умовах розширення, створити необхідні умови для переходу в майбутньому до якісно нового рівня відносин з ЄС.

Україна розраховує на порівняно швидке введення безвізового режиму з ЄС. Мета спільного діалогу - розробити «дорожню карту», відповідно до якої Брюссель складає список рекомендацій і обов'язкових розпоряджень до виконання. Безперечно, це буде мати вплив на міграцію, зокрема трудову. Також можна відмітити, що заходи, які будуть здійснені при реалізації умов Брюсселя та введення безвізового режиму, сприятимуть лібералізації ринку праці між нашою країною та ЄС.

Вже протягом тривалого часу у світі ведуться дискусії з приводу трудової міграції. З розвитком глобалізації міжнародної економіки у світовому господарстві постійно зростають її обсяги. Водночас зростають прибутки та грошові перекази тих, хто працює за кордоном. При цьому обсяги та розміри цих трансфертів зростають швидше, ніж кількість міжнародних мігрантів, які мають позитивний вплив на ВВП та розвиток економік країн-реципієнтів.

Для країн походження мігрантів, якою в разі взаємної лібералізації ринку праці між Україною та ЄС буде Україна, міграція приносить додаткові прибутки у вигляді грошових переказів мігрантів додому. Грошові перекази, як свідчать дослідження Світового банку, можуть сприяти зростанню країни загалом, якщо їх витрачають на фінансування освіти, охорони здоров'я та капіталовкладень. Вони також сприяють збільшенню доходів на особу, зменшуючи бідність і нерівність у доходах.

За офіційними даними, за кордоном працюють більше 3,5 млн. громадян України, 2% з яких - легально. Однак, насправді, ці показники можуть бути на багато більшими - від 4,5 до 7 млн., тобто більше ніж 10% всього населення. Виходячи з кількості працездатної групи населення, цей показник складає майже третину всього працездатного населення країни.

Незважаючи на світову фінансову та економічну кризу, обсяги грошових переказів у 2008 році мігрантів, працюючих за кордоном, вражають. За даними Світового Банку в 2008 вони вислали до країн, які розвиваються понад 328 млрд. дол., що майже на 15% більше, ніж попереднього, 2007 року. Причиною можна вважати те, що економічний спад впли-

*доктор економічних наук., професор, завідувач кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

**здобувач кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

ває на ці процеси із певним запізненням. У 2009 році прогнозується зменшення обсягів грошових переказів на 5-8%, що дорівнюватиме приблизно 290 млрд. дол. Це може негативно вплинути на економічний розвиток тих країн, міграційний капітал яких складає значну частину ВВП, наприклад, за даними 2008 року 45,5% ВВП Таджикистану, 38,8% - Молдови. В Україні цей показник дорівнював 2% ВВП і безперечно впливає на рівень споживання домогосподарств, розвиток підприємництва тощо. За даними НБУ, в Україну переказують гроші із 190 країн світу. Минулого року основні грошові потоки в країну надходили з Росії - 48%, США - 9%, Італії - 6,5%, Іспанії 6%, Великобританії - 3,5% а з України - до Росії - 35%, Грузії - 9%, Узбекистану - 6,5%. Треба відмітити, що значну питому вагу у обсязі грошових переказів до України мають країни ЄС. За даними НБУ, з початку 2009 року до України вже надійшло 2,9 млрд. дол.

Перевагою міграційного капіталу для країн, що розвиваються та зокрема для України, під час кризи вважається те, що його обсяги скорочуються на багато повільніше, ніж інші потоки ресурсів, такі як прибутки від торгівлі, прямі закордонні інвестиції. У 2009 році обсяги грошових переказів, згідно прогнозів, зменшаться на 0,9%, у найгіршому випадку - не більше, ніж на 6%

Процес інтеграції в Європу набирає темпів і все більше усвідомлюється в Україні як реальний фактор зростання вітчизняної економіки. Поряд із переговорами про введення безвізового режиму іншим етапом інтеграції є ЗВТ. Цей процес потребує меншої координації зовнішньоекономічної політики, зберігає незалежність країн у формуванні митної політики по відношенню до третіх країн, дає змогу вирішити питання щодо спільних ринків, економічних спілок та розвитку простих форм міжнародної інтеграції. Євроінтеграція є головним та незмінним зовнішньополітичним пріоритетом України.

Сьогодні відбувається актуальний діалог між Україною та ЄС про створення ЗСТ. Проміжний технічний документ про створення ЗСТ має бути укладеним до жовтня 2009 року.

Існує низка проблем, які стосуються створення ЗВТ між Україною і ЄС. Зокрема можна виділити вимоги ЄС щодо правил походження товарів, які є досить суворими, тому підтвердження походження може стати значним нетарифним бар'єром для торговельних відносин між Україною та ЄС.

Позитивні наслідки потенційного створення ЗВТ є набагато ширшими, ніж навіть вступ України до СОТ. ЗВТ дасть можливість значного збільшення обсягу поставок вітчизняної продукції до Європи, так як передбачає скасування експортних та імпорتنих митних тарифів на товари, якими торгують сторони, та повну лібералізацію торгівлі послугами. Доречі, вільний рух капіталу та робочої сили розглядається сторонами протягом семи років після створення ЗВТ. Однак, виходячи з того, що Україна та ЄС збережуть за собою право використовувати інструменти, що передбачені угодами СОТ для захисту своїх ринків у випадку виникнення критичних проблем, класична ЗВТ матиме обмежене застосування. Це дасть можливість сторонам захищати найбільш чутливі ринки.

На даний момент найбільш ймовірним кроком між Україною і ЄС є створення ЗВТ у торгівлі промисловими товарами, виключаючи торгівлю продукцією сільського господарства, харчової промисловості тощо. Цей захід може забезпечити зміну структури української економіки у середньостроковій перспективі і зробити її більш привабливою для ПІІ. Збільшення потоків ПІІ є вигідним, як для України, так і для ЄС. Європейський інвестор зможе отримати більші прибутки, так як економіка країни, яка розвивається, зростає швидше, ніж економіка розвиненої країни. Наша країна, у свою чергу, потребує більше іноземного довгострокового капіталу, який допоміг би провезти реструктуризацію економіки. Вітчизняні підприємства можуть отримати досвід, технології, покращуючи про-

дуктивність українського промислового сектора, як відбувалось і у країнах двох останніх розширень ЄС.

Позитивна динаміка товарообігу між Україною та ЄС спричинена саме створенням ЗВТ. Адже згідно даних Держкомстату, ЄС є основним торговим партнером України. До країн Євросоюзу Україна експортує третину своїх товарів.

У 2005 році обсяг торгівлі товарами з країнами ЄС становив 21,1 млрд. дол. У тому числі, експорт - 9,2 млрд. дол., імпорт - 11,9 млрд. дол. Цей показник на 10% більше, ніж у 2004 році. У 2005 році ЄС посідав друге місце за обсягом товарообігу з Україною. Тоді частка ЄС в українському експорті складала 30% загального обсягу та в українському імпорті-33% загального обсягу. У 2006 році масштаб товарообігу між Україною та ЄС збільшився на 15,9% у порівнянні з аналогічним періодом 2005 року. Якщо у 2006 році негативне сальдо становило 3,6 млрд. дол., то у 2007 - 7,8 млрд. дол. У 2007 році Україна демонструвала високі темпи росту товарообігу з Євросоюзом - на рівні 27%. Обсяг товарообігу з ЄС у минулому році становив 41 млрд. дол. Частка торгівлі з Євросоюзом в загальному товарообігу України склала 34 %.

Частка України в зовнішній торгівлі товарами ЄС зросла більше, ніж у два рази за цей період. У 2008 році на Україну припадало 0,9% імпорту ЄС (25 місце серед торговельних партнерів ЄС) та 1,8% експорту ЄС (13 місце). У торгівлі ж України ЄС займає перше місце. Частка імпорту України в країнах ЄС склала в 2008 році 45,5%. Для порівняння: Росія - 24,9%, Китай - 18,5%, Туркменістан - 5%, Туреччина, Білорусь, США-близько 2%. Частка експорту до країн Євросоюзу склала 31% (Росія 21,5%, Туреччина - 8,2%, Болгарія, Білорусь, США, Єгипет приблизно 3%).

Таким чином, можна зробити наступні висновки: угода про вільну торгівлю зменшить витрати на імпорт з ЄС для українських підприємств і споживачів, а також сприятиме доступу України до єдиного ринку ЄС, який є найбільшим у світі. Ця угода буде частиною ширшої політики Євросоюзу, спрямованої на створення стабільного європейського кола сусідів за допомогою поглиблення економічних зв'язків.

Впровадження ЗВТ між Україною та ЄС матиме суттєвий позитивний вплив на економіку України, зокрема в контексті залучення інвестицій. Законодавчі зміни та гармонізація правил провадження бізнесу в Україні з європейськими, що відбудуться в процесі створення зони поглибленої вільної торгівлі з ЄС, матимуть суттєвий вплив на вирішення цілої низки гострих питань, що заважають ефективному провадженню бізнесу в Україні і мають негативний вплив на інвестиційний клімат. У процесі вступу до ЗВТ з ЄС буде врегульовано важливі проблемні питання, що існують у сферах корпоративного управління та прав акціонерів, земельних відносин і нерухомості, оподаткування та валютного регулювання.

Впровадження ЗВТ сприятиме переходу України до режиму вільно конвертованої валюти. Великі іноземні інвестиції позитивно впливатимуть на утвердження гривні як міцної валюти за відмови від системи фіксованих валютних курсів.

Що стосується економіки загалом, можна зазначити збільшення прямих іноземних інвестицій та підвищення конкурентоспроможності економіки, як позитивні наслідки. А в свою чергу, збільшення залежності від зовнішніх чинників та значне зростання валютних ризиків, як негативні.

Література:

1. Оцінка наслідків угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.icps.com.ua/doc/FTA_Impact_U.p
2. Перспективи візового діалогу між Україною та ЄС. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.zn.ua/1000/1550/63913/>

3. МОМ в Україні: Огляд діяльності, 2005-2008 рр. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.iom.org.ua/index.php?page=news&id=133&type>
4. Перспективи економічних відносин між Україною та Європейським Союзом, Центр соціально-економічних досліджень CASE Україна, Київ, 2006 р.
5. Європейська інтеграція України. Офіційний сайт МЗС України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/400.htm>
6. Міжнародна міграція та розвиток, доповідь Генеральної Асамблеї, ООН
7. Офіційний сайт Головного управління зовнішньоекономічної інтеграції Одеської обл. держ. адміністрації [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ved.odessa.gov.ua>
8. Зовнішньоторговельні відносини України та ЄС: стан та перспективи. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ved.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&IDPage=19322%0D%0A&id=1150>
9. Сайт зовнішньоекономічної діяльності. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mdoffice.com.ua>

Філіпенко А.С., Рєзнікова Н.В.,** Анісімова О.Ю.,***
Відякіна М.М.,**** Стаканов Р.Д.,***** Лебедь І.Г.******

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МІГРАЦІЙНО-ВІЗОВИХ ВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

Міждержавні людські переміщення набули в кінці минулого на початку нинішнього століття значних масштабів. Це пояснюється, по-перше, посиленням процесів інтернаціоналізації, транснаціоналізації та глобалізації економіки. По-друге, поглибленням відмінностей між окремими країнами та регіонами в рівнях економічного і соціального розвитку, у життєвих стандартах, у рівнях заробітної плати, в захисті прав і свобод громадян, в стані особистої безпеки тощо. По-третє, зростанням економічних та фінансових можливостей для здійснення подорожей, розвитку міжнародного туризму, знайомства з культурними цінностями інших народів. По-четверте, бурхливим розвитком міжнародної інфраструктури (транспорт, зв'язок, фінансові і банківські послуги, готельне господарство, відпочинок). По-п'яте, певною гармонізацією міжнародних відносин, відсутністю глобальних конфліктів, екологічних катастроф.

Зазначені чинники значною мірою позначилися і на міграційно-візових відносинах між Україною та ЄС. Вперше дана проблематика була поставлена у в Угоді про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС (1994 р.), задекларована в документі Європейської комісії «Ширша Європа – сусідство: нові рамки відносин зі східними та південними сусідами» (2003 р.) , розвинута та конкретизована в планах дій «Україна – ЄС» короткострокового періоду. Актуалізація міграційно-візових відносин між Україною та ЄС спричинилася, по-перше, двома останніми розширеннями Європейського Союзу; по-друге, у зв'язку з підготовкою Угоди про Асоціацію та про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС. Фундаментальною платформою не лише для обговорення, але й для прийняття історичних рішень у сфері міграційно-візової політики стало схвалення у травні 2009 року програми «Східне партнерство», яка передбачає, зокрема, підготовку «дорожньої карти» із запровадження безвізового режиму між Україною та Євросоюзом.

Міграційна політика – це комплекс заходів, що ґрунтуються на соціально-економічних та демографічних потребах певної країни, які держава й суспільні інститути реалізують з метою управління міграційними потоками, забезпечення належних умов для

*доктор економічних наук , професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

**кандидат економічних наук, науковий співробітник науково-дослідної частини Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

***кандидат економічних наук, економіст I категорії, що проводить НТР, науково-дослідної частини Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

****кандидат економічних наук, економіст I категорії, що проводить НТР, науково-дослідної частини Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

*****асистент кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

*****економіст II категорії, що проводить НТР, науково-дослідної частини Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

гармонійного співіснування власних громадян і мігрантів, сталого соціально-економічного розвитку.

Імміграційну політику можна умовно поділити на зовнішню сферу адмісії або імміграційного контролю (регулювання імміграційних потоків) і внутрішню сферу прав та інтеграції (управління етнічними відносинами, соціокультурна інтеграція, натуралізація, надання притулку біженцям).

У рамках системи Шенгенського співробітництва було запроваджено нову схему міграційного контролю у формі моделі концентричних кіл.

Центральне коло утворюють країни-члени ЄС та/або ЄЕЗ, які одночасно є учасниками Шенгенських домовленостей. Громадяни цих країн мають повну свободу пересування, що є однією з основоположних свобод ЄС. Друге коло стосується країн ЄС/ЄЕЗ, які не є учасниками Шенгенської угоди (Велика Британія, Ірландія, Румунія, Болгарія). До третього кола відносяться країни, які імплементували Шенгенську угоду, однак не являються членами ЄС (Ісландія, Ліхтенштейн, Норвегія). Наступні кола охоплюють різні категорії громадян третіх країн та розміщені залежно від діючого механізму співпраці цих країн з ЄС. Що далі від центру, тим менш ліберальною є імміграційна політика ЄС (рис. 1).

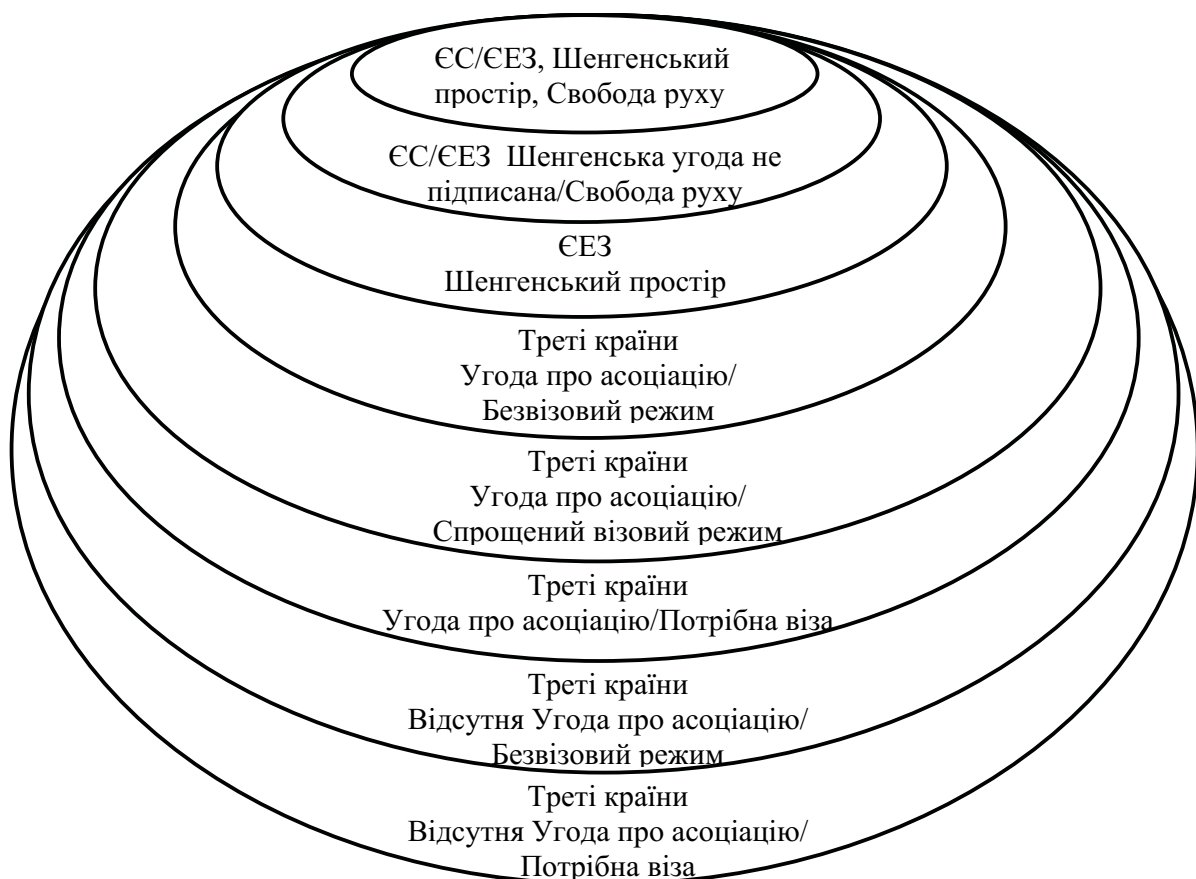

Рис. 1. Сфери інституційної відкритості імміграційної політики ЄС

Згідно з даною схемою, Україна відноситься до країн, що формують останнє зовнішнє коло, а відтак, міграційна політика країн ЄС стосовно України характеризується інституційною закритістю та жорсткістю підходів.

Таким чином, міграційна політика, як і власне міжнародна міграція, має складну багатогранну природу. Візова політика є складовою зовнішньої сфери міграційної політики,

так званої політики імміграційного контролю. У рамках системи Шенгенського співробітництва були узгоджені окремі аспекти візової політики ЄС, запроваджено схему міграційного контролю у формі моделі концентричних кіл. Віддаленість від центру цього кола означає зменшення ступеню інституційної відкритості імміграційної політики країн ЄС відносно третіх країн. Україна у даному разі відноситься до країн, підходи до яких є найменш ліберальними (не є членом ЄС; не імplementовано Шенгенську угоду; діє візовий режим стосовно її громадян). Таке становище України свідчить про широкий простір для дій у сфері регулювання міграційних потоків. Це вимагає вибору адекватної моделі співробітництва з ЄС, країнами походження і транзиту нелегальних мігрантів. Потенціал розвитку двосторонньої співпраці наразі поліпшується завдяки ініціативі Східного партнерства, у рамках якого Україна, як член СОТ, має перспективи стати регіональним лідером.

Візовий діалог між Україною та ЄС. Як відомо, Угода про спрощення оформлення віз між Україною та ЄС передбачає «запровадження безвізового режиму для громадян України як довгострокову перспективу». У ході переговорного процесу щодо Угоди про Асоціацію сторони дійшли згоди щодо початку так званого «візового діалогу», кінцевою метою якого є запровадження симетричного безвізового режиму між Україною та ЄС.

Досвід започаткування Європейським Союзом «візових діалогів» з різними країнами засвідчує, що зміст, інтенсивність та застосовувані інструменти можуть суттєво різнитися, у залежності від стану і характеру багатосторонніх та двосторонніх політичних і економічних відносин. Таким чином, за поняттям «візовий діалог» може стояти насправді різна політика, що зумовить різну результативність започаткованих зусиль. У співпраці з країнами-нечленами ЄС Євросоюз використовує дві головні моделі «візового діалогу» – екстенсивну та інтенсивну.

«Екстенсивна» модель просування до безвізового режиму не передбачає чітких критеріїв, проміжних етапів та регулярного моніторингу. Балканська або «інтенсивна» модель застосовується до країн Західних Балкан (Сербія, Боснія та Герцеговина, Албанія, Македонія та Чорногорія). Вона започаткована висновками Ради ЄС із загальних питань та зовнішніх зносин, ухваленими 28 січня 2008 року, що, в свою чергу, базуються на Посланні Європейської Комісії щодо Західних Балкан. У цих документах визначено, що Євросоюз має запропонувати країнам регіону деталізовані дорожні карти із детальним описом пріоритетів та шляхів їх реалізації. Про аналогічну дорожню карту йдеться в даний час й у відносинах ЄС з Україною.

Структурно «дорожні карти», як відомо, складаються з наступних пріоритетів:

1. Безпека документів (паспортів, ID-карток), їхня відповідність європейським стандартам у тому числі через запровадження біометричних компонентів, боротьба з корупцією в системі видачі паспортів
2. Боротьба з нелегальною міграцією та виконання угод про реадмісію. Політика охорони кордонів та процедури надання притулку.
3. Громадський порядок та безпека, боротьба з організованою злочинністю, співпраця у правовій та правоохоронній сферах
4. Зовнішні зносини та фундаментальні права громадян, в тому числі забезпечення прав меншин та біженців.

У заключній частині документу зазначено, що моніторинг досягнень у зазначеній сфері здійснюватиметься регулярно, а додатковим критерієм готовності країни до безвізового режиму має стати зниження рівня відмов у наданні віз до 3% від загальної кількості заяв (для порівняння, в Україні зараз цей показник становить за даними ЄС 6-8%, в попередні роки був 12-14%).

План Європейського Союзу пропонує країнам технічну та експертну допомогу з метою якнайшвидшого і повного досягнення ними критеріїв, необхідних для запровадження безвізового режиму.

Однозначної відповіді на питання про те, яку ж саме модель буде застосовано щодо України, наразі немає. Країни ЄС знаходяться в процесі вироблення спільної позиції.

Принциповим питанням є те, яким буде зміст дорожньої карти в контексті схвалення Європейською Радою 20 червня 2008 року спільної польсько-шведської ініціативи щодо посилення східного напрямку політики Європейського Союзу – «Східне партнерство». У цьому документі, що стосується України, Молдови, Грузії, Вірменії, Азербайджану та Білорусі, визначено, що «дорожня карта до безвізового режиму з чітко прописаними кроками та умовами має бути створена». Отже, підтримка «Східного партнерства» з боку ЄС може трактуватися як готовність піти у візовому діалозі зі східноєвропейськими країнами інтенсивним шляхом.

Початок реального «візового діалогу» має передбачати уточнення змістовного та процедурного боку справи, визначення плану дій на найближчу перспективу та створення дієвих інструментів регулярного моніторингу.

Водночас практика видачі віз громадянам України консульськими установами ЄС поступово перетворилася у найбільш резонансний та суспільно значущий компонент відносин Україна-ЄС. Протягом 2000-2008 років свобода пересування громадян України щодо країн ЄС характеризувалася негативними тенденціями: спочатку (2000-2004 р) на зміну безвізовому режиму, що існував по всьому периметру кордонів України, прийшли національні візи кандидатів (з 2004 року – членів ЄС) – переважно легкодоступні та у більшості випадків безкоштовні. Потім, у грудні 2007 року на зміну «ліберальним» візовим стандартам цих країн прийшов «Шенгенський режим», який до сьогоднішнього дня являє собою один із найсуворіших у світі (за рівнем вимог до заявника) візовий режим. Однак, незважаючи на наявні складнощі, за даними МЗС України, кількість громадян України, які отримали шенгенські візи в 2008 році, становила 1 млн. 22 тис. чоловік у порівнянні з 435 тис. у 2007 році.

Як показує практика, угода про спрощення оформлення віз між Україною та ЄС виконується частково і вибірково. Запровадження посередницьких послуг «візових центрів» суперечливим чином вплинуло на процедури отримання віз. Діяльність цих установ має бути впорядкована у відповідності з положеннями Угоди про спрощення оформлення віз (в частині вартості візової процедури). Крім того, офіси «візових центрів» мають бути відкриті в регіональних центрах України.

Великі сподівання покладаються на роботу Спільного комітету експертів, який має повноваження оцінювати якість імплементації Угоди про спрощення оформлення віз та вносити відповідні пропозиції.

20 березня 2009 року Європейська Рада затвердила політику «Східне партнерство», а 7 травня ц.р. на Празькому саміті ЄС вона була прийнята. До її складу входять 27 країн-членів ЄС та 6 країн - сусідів Євросоюзу: Азербайджан, Вірменія, Грузія, Молдова, Україна та Білорусь, з бюджетом у 600 млн. євро на 2009-2013 роки.

Передумовою ефективності «візового діалогу» є якнайшвидша розробка та затвердження «дорожньої карти», забезпечення достатніх інструментів технічної та експертної підтримки з боку ЄС, започаткування практики регулярного моніторингу та оцінювання прогресу. Українська сторона має не лише очікувати дипломатичних рішень чи допомоги з боку ЄС, а взяти на себе зобов'язання щодо запровадження тих стандартів у сфері міграційної політики, безпеки документів, охорони кордонів, застосування кримінальних та адміністративних покарань, надання громадянства тощо, які є основою до запровадження у найближчому майбутньому безвізового режиму з ЄС.

Міграційно-візова політика Україна – ЄС у програмі Східного партнерства

У пункті 7 «Спільної заяви Саміту Східного партнерства у Празі» (07 травня 2009 р.) говориться наступне: «підтримка мобільності громадян та лібералізація візового режиму у безпечному середовищі є важливим аспектом Східного партнерства. Воно сприятиме мобільності громадян країн-партнерів через угоди про спрощення візового режиму і реадмісію; ЄС у відповідності до Глобального підходу до питань міграції здійснюватиме поступові кроки, спрямовані на повну лібералізацію візового режиму як довготермінову мету для країн-партнерів в індивідуальному порядку, за умов дотримання вимог впорядкованого та безпечного руху осіб».

З середини 2008 року Україна та Євросоюз ведуть переговори про введення безвізового режиму для українців з боку ЄС. 28 серпня 2008 р. було оприлюднено Указ Президента України «Питання регулювання режиму взаємних поїздок громадян України та держав — членів Європейського Союзу». У цьому документі, вперше з часу запровадження одностороннього безвізового режиму для громадян країн ЄС у травні 2005 року, Президент доручив уряду в місячний термін сформулювати пропозиції щодо «забезпечення урахування принципу взаємності у регулюванні режиму взаємних поїздок громадян України та держав — членів Європейського Союзу. Перевага Східного партнерства полягає в тому, що це є перший за часів незалежності формат відносин, де домінантою залишатиметься не географічне сусідство, а реальне партнерство, засноване на реаліях ЄС та України. Головною його метою є створення необхідних і достатніх передумов для прискорення політичної асоціації та подальшої економічної інтеграції між ЄС та Україною і іншими східними партнерами. Одним з важливих напрямів Східного партнерства є спрощення візового режиму з перспективою його повної лібералізації. Серцевину, ядро даного документа становлять чотири тематичні платформи та п'ять флагаанських проєктів (ініціатив) ЄС для «Східного партнерства». Проблеми міграційно-візових відносин розглядаються в рамках четвертої платформи під назвою «міжлюдські контакти». Починаючи з червня ц.р., по кожній з платформ передбачається ухвалення реалістичних цілей, які періодично обновлятимуться з відповідною робочою програмою, і щодо яких буде здійснюватиметься моніторинг та оцінка прогресу. У процесі реалізації Східного партнерства розвиватиметься мобільність громадян країн-партнерів через полегшення візових процедур та угод про реадмісію. Євросоюз, у відповідності з Глобальним підходом до міграції, повинен також здійснити поступові кроки в напрямку цілковитої візової лібералізації як мети на довгострокову перспективу для індивідуальних країн-учасниць і на базі окремого підходу, який передбачає виконання умов добре керованої та безпечної мобільності. Істотним доповненням до програми Східного партнерства має стати Угода про асоціацію, в рамках якої Україна ставить питання про повне скасування візового режиму між Україною та ЄС.

Соціально-економічні наслідки міграції для України. Міжнародна міграція робочої сили, зокрема еміграція українських робітників-мігрантів, здійснюється, в першу чергу, з економічних причин. Саме економічні чинники породжують інтенсивні міграційні рухи робочої сили на європейському континенті. З початку 90-х років ХХ століття українські робітники беруть активну участь у міграційних процесах, і на сьогодні еміграція робочої сили до європейських країн значною мірою визначає стандарти соціально-економічного життя населення України.

Кількісні та якісні оцінки наслідків міграційних процесів дають змогу обрати оптимальну стратегію регулювання міграційних потоків робочої сили. Оцінка економічних наслідків міграції робочої сили ускладнюється через проблеми з визначенням реальної кількості українських робітників-мігрантів, які працюють у країнах Європейського Союзу.

При цьому вітчизняні науковці, на основі проведених власних досліджень, схилиються до спільної думки, що за кордоном перебуває або перебувало близько 2,5 млн. українських робітників-мігрантів, що працюють постійно або тимчасово.

Дослідження наслідків міграції робочої сили здійснюється на двох рівнях: макроекономічному та мікроекономічному. Метою макроекономічних досліджень є визначення впливу міжнародної міграції робочої сили на такі показники, як темпи економічного зростання, рівень безробіття, рівень заробітної плати тощо. Проблема визначення реальної кількості робітників-мігрантів є особливо актуальною і складною при проведенні макроекономічних досліджень. Мікроекономічні дослідження здійснюються з метою визначення впливу трудової міграції на окремі сектори економіки або регіони, впливу характеристик мігрантів (вік, стать, освіта, кваліфікація) на їхні доходи у країні імміграції, впливу роботи за кордоном на розвиток їхнього особистісного людського капіталу, тобто набуття професійних навичок чи підвищення освітнього рівня. Для проведення досліджень на мікрорівні використовують статистичні дані, отримані на основі соціологічних опитувань.

Переважає більшість українських трудових мігрантів (59,5%) мала повну середню освіту, базову та неповну вищу – 17,3% та 13,5% – повну вищу освіту. Загалом, структура освітнього рівня мігрантів відрізняється від освітнього рівня зайнятих в Україні. Якщо в цілому по нашій країні базову та повну вищу освіту має 50% населення, то серед мігрантів таких лише 29%. Більш освічена частина українських мігрантів трудиться в Угорщині та Італії, що в цілому мало впливає на види робіт, виконуваних українцями за кордоном. Найпоширенішими видами економічної діяльності трудових мігрантів є будівництво (51,6%), робота домашньої прислуги (16,3%), оптова й роздрібна торгівля (8,1%), сільське господарство (8,5%), промисловість (5,4%).

Структура трудових мігрантів за видами економічної діяльності значною мірою зумовлює їх розподіл за професійними групами. Найбільшу групу склали кваліфіковані робітники (37,9%), найпростіші професії, включаючи роботу в домогосподарствах (33,1%), а також працівники сфери торгівлі та побутових послуг (16,6%). Робочі місця професіоналів, фахівців та технічних службовців займали лише 6,0% трудових мігрантів.

Можна виділити декілька наслідків зовнішньої трудової міграції, які справляють вплив на ринок праці України:

- по перше, це негативний демографічний ефект виїзду робітників. Наслідком цього процесу є погіршення соціально-демографічної структури в Україні. Загальне скорочення населення призведе до кількісного зменшення трудового потенціалу, як у короткостроковому періоді від виїзду самих мігрантів, а у випадку трансформації тимчасової міграції в постійну, матиме місце динамічний ефект скорочення від подальшого зниження рівня народжуваності в Україні;

- по-друге, економічний ефект, який проявляється в зниженні якості трудових ресурсів, яке відбувається насамперед через відплив висококваліфікованих працівників з України. Даний параметр є якісним, і може стати чинником довгострокової втрати конкурентоспроможності національної економіки.

- по-третє, важливим є вплив грошових переказів від мігрантів на соціально-економічний стан України.

Серед негативних наслідків міграції – втрата висококваліфікованої робочої сили, передусім наукових кадрів. Особливе занепокоєння викликає щорічний відтік висококваліфікованих технічних спеціалістів, медиків, науковців. У зв'язку з виїздом науковців та висококваліфікованих спеціалістів втрати України становлять понад мільярд доларів США на рік (підготовка фахівця з вищою освітою технічного й природничого профілів коштує Україні близько 10 тис. доларів США, а в розвинених країнах ці затрати більші в 10 разів).

Істотний вплив на соціально-економічний розвиток України справляють грошові перекази мігрантів. Згідно з оцінками експертів Світового банку, у 2006 році грошові перекази до України становили 829 млн. дол. США, що становило 0,8% ВВП. Трансферти мігрантів дають потужний мультиплікативний ефект, тобто збільшують внутрішнє споживання в кілька разів порівняно з початковими витратами. Збільшення витрат за рахунок трансфертів мігрантів створює додатковий попит на кінцеву продукцію та інвестиційні ресурси, що прискорює темпи економічного зростання. Статистичні дані, оцінки окремих фахівців, українських і міжнародних організацій щодо обсягів цих коштів є досить відмінними та базуються на неповних даних. Наприклад, Світовий банк, який щороку публікує дані про трансферти міграційного капіталу між країнами світу, оцінює розмір міграційного капіталу, що спрямовується в Україну на рівні 944 млн. дол. надходжень грошових переказів у 2007 році. Водночас, у доповіді Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку (МФСР) - фінансової установи при ООН, значиться, що українські трудові мігранти в 2006 році переслали на батьківщину 8,4 млрд. доларів, що становило на вказаний період 8,4% ВВП.

За офіційними даними Національного банку України за 2007 рік в Україну надійшло поточних трансфертів на загальну суму 4.6 млрд. дол. США, а переведено за кордон – 516 млн. дол. США. Збільшення ж надходжень відбувалось, в основному, за рахунок приватних переказів. У цілому надходження зросли порівняно з 2006 роком на 29.9%.

Поточні трансферти в Україну зберігають стабільно позитивний баланс впродовж останніх 10 років. Більшу частину даних переказів складають приватні грошові перекази, частка яких постійно зростає й досягла вже 77% (3,5 млрд. дол. США в 2007 р.) від загального обсягу переказів. При цьому сума грошових переказів від робітників за кордоном, що легально там працює, становила 416 млн. дол. США. Підсумувавши ці цифри ми отримаємо аналітичну цифру грошових переказів від мігрантів, працюючих за кордоном, на рівні 4 млрд. дол. США.

Світова фінансова криза та її національні наслідки призведуть до скорочення грошових надходжень від мігрантів на першому етапі до 2010 р. Це супроводжуватиметься як скороченням абсолютної кількості зайнятих за кордоном українських робітників, так і скороченням заробітних плат працюючих мігрантів. На другому етапі (II пол. 2010 - I пол. 2011 рр.), що супроводжуватиметься зростанням трудової міграції, загальний баланс грошових надходжень може не досягти докризового рівня із-за того, що українські робітники, з метою збереження робочих місць, працюватимуть за нижчу оплату праці, аніж до цього, а також на посадах, що потребують меншої кваліфікації, а отже і характеризуватимуться нижчим рівнем заробітної плати.

Отже, лише на третьому етапі, починаючи з II пол. 2011 р., обсяг міграційного капіталу може бути співставним з показниками 2007- I пол. 2008 рр., оскільки кількісне зростання трудових мігрантів, навіть за меншого рівня оплати праці, зумовить зростання обсягів міграційного капіталу, що поступатиме в Україну. При визначенні впливу міжнародної трудової міграції на конкурентоспроможність України, необхідно врахувати весь комплекс наслідків, які несе з собою процес відтоку за кордон частини національної робочої сили та співставити вигоди та втрати, що супроводжують його як в статистиці, так і в динаміці.

Висновки

I. Міжнародні переміщення людських ресурсів стали невід'ємною складовою сучасних світогосподарських процесів. Найбільші потенційні можливості для цього створюються в інтеграційних об'єднаннях та у їх відносинах з іншими країнами на основі спеціальних угод.

II. Певного розвитку досягли міграційно-візові відносини між Україною та ЄС, відбулася їх інституціалізація в рамках Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС (1994 р.), в документі Європейської комісії «Ширша Європа – сусідство: нові рамки відносин зі східними та південними сусідами» (2003 р.), в планах дій «Україна – ЄС» короткострокового періоду, у програмі «Східне партнерство».

III. Підтримка мобільності громадян та лібералізація візового режиму у безпечному середовищі в рамках програми Східного партнерства ЄС та майбутньої Угоди про асоціацію є важливим напрямом співпраці України і ЄС, яке сприятиме розв'язанню існуючих проблем у міграційно-візових відносинах між Україною та Євросоюзом.

ЄС у відповідності до Глобального підходу до питань міграції здійснюватиме поступові кроки, спрямовані на повну лібералізацію візового режиму як довготермінову мету для країн-партнерів в індивідуальному порядку, за умов дотримання вимог впорядкованого та безпечного руху осіб.

IV. Досвід започаткування Європейським Союзом «візових діалогів» із різними країнами свідчить, що зміст, інтенсивність та інструменти, які при цьому використовуються, істотно різняться. Україні слід зосередитися на тому, що проблеми візового і міграційного режиму, задекларовані четвертою платформою програми Східного партнерства, надають можливість по-новому сформулювати основні принципи політики між МЗС України та відповідними структурами ЄС.

V. Міжнародна трудова міграція комплексно впливає на українську економіку. Для того, щоб зробити висновок щодо кінцевого ефекту, який здійснює цей процес на економіку України, необхідно синтезувати усі наслідки та дослідити агрегований ефект впливу зовнішньої трудової міграції на різні макроекономічні показники. Таким агрегованим показником може виступати валовий внутрішній продукт.

Серед позитивних результатів трудової міграції для економіки України можна назвати:

- 1) Притік міграційного капіталу з-за кордону, що в свою чергу:
 - збільшує національне споживання на поточному етапі, підвищує попит на товари та послуги, розширюючи внутрішній ринок України;
 - служить джерелом накопичення заощаджень, які є одним ключових ресурсів для інвестицій і подальшого зростання ВВП;
 - є важливим ресурсом для вкладень в освіту, що є необхідною умовою для розвитку національної конкурентоспроможності;
 - збільшує платіжну спроможність населення та розміри споживчого кредитування, що позитивно впливає на капіталізацію банківської системи України.
- 2) Зменшення безробіття на національному ринку праці, скорочення виплат по безробіттю.

До основних негативних наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні можна віднести:

- поточне зменшення національної робочої сили. Цей процес прямо пов'язаний зі скороченням потенціалу економіки країни під час фази економічного зростання, внаслідок дефіциту одного з вирішальних факторів – людського капіталу;
- декваліфікацію частини мігрантів, що працюють за кордоном не за спеціальністю, отриманою в Україні;
- тиск з боку поступаючої від мігрантів іноземної валюти на національну грошову одиницю, що призводить до ревальваційних процесів, знижуючи конкурентоспроможність української продукції на зовнішніх ринках;
- інфляційний ефект грошових надходжень, внаслідок незабезпеченості товарною масою платоспроможного попиту, що формується під впливом міграційного капіталу;

- зростання вартості нерухомості, що скорочує можливості для функціонування та подальшого динамічного розвитку малого та середнього бізнесу;
- ризик неповернення частини тимчасових трудових мігрантів, що призведе до абсолютного скорочення національного ринку праці та ВВП України.

VI. Еміграція робочої сили з України стала важливим чинником соціально-економічних стандартів життя населення окремих регіонів країни. Породжена переважно економічними чинниками, еміграція, в свою чергу, також визначає окремі економічні показники. Україна, як країна з перехідною економікою, отримує низку переваг від працевлаштування робітників за кордоном. Зокрема, тимчасова еміграція робочої сили пом'якшує проблеми безробіття у період структурних реформ. Трансферти робітників підвищують добробут українських домогосподарств та створюють додатковий попит на товари і послуги. Як наслідок, необхідно заохочувати емігрантів повертати зароблені за кордоном кошти в країну, що збільшуватиме валовий національний дохід країни.

VII. У разі еміграції висококваліфікованих робітників за кордон особливо актуальним постає завдання реалізації програм «зворотної» міграції. Україна, як донор робочої сили, має створити умови, за яких висококваліфіковані емігранти матимуть стимули повернутися в майбутньому на батьківщину з метою працевлаштування. Одним з інструментів реалізації такого завдання може бути забезпечення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій та появи на вітчизняному ринку іноземних компаній. Іноземні компанії, що з'являються на ринку України, часто залучають українських висококваліфікованих спеціалістів, які мають досвід роботи за кордоном, на керівні посади. А це, в свою чергу, веде до збільшення обсягів трансфертів технологій та інвестицій, створення передумов для інтеграції у світові ринки.

VIII. Трансферти мігрантів справляють відчутний мультиплікативний ефект, тобто збільшують внутрішнє споживання в кілька разів порівняно з початковими витратами. Збільшення витрат за рахунок трансфертів мігрантів створює додатковий попит на кінцеву продукцію та інвестиційні ресурси, що прискорює темпи економічного зростання. Це означає, що уряд країни повинен активно розвивати фінансову інфраструктуру, що полегшує здійснення переказів, забезпечити максимальну надійність та гарантувати отримання грошей, а також прийняти відповідні нормативні акти, що дозволить збільшити обсяг грошових переказів, що будуть компенсацією втраченого ВВП внаслідок еміграції.

Рекомендації

I. Доцільним є прийняття Верховною Радою України Міграційного кодексу, який має стати ключовим законодавчим актом, який інституціоналізуватиме трудову міграцію і юридично закріпить державну програму зайнятості українських робітників за кордоном. Систематизація міграційного права сприятиме тому, що воно може стати самостійною галуззю в системі законодавства України.

II. Встановлення цілковитого контролю з боку держави за діяльністю посередницьких організацій, які працюють у сфері працевлаштування українських громадян за кордоном. Поряд з діяльністю легально працюючих організацій, можливим є створення Державного підприємства з працевлаштування за кордоном. Діяльність такої установи даватиме якісну альтернативу при виборі структури, що сприятиме зайнятості за кордоном. Керівництво такого підприємства має призначатись за згодою Державної міграційної служби, або ж бути її структурним підрозділом і у своїй діяльності керуватись Міграційним кодексом.

III. Для забезпечення широкого комплексного підходу до захисту прав українських працівників-мігрантів було б варто прийняти закон України щодо правового статусу громадян, працевлаштованих за кордоном, що визначав би обов'язки заробітчана, державні гарантії їхніх прав, обов'язки відповідних органів влади.

IV. Доцільним є створення єдиного органу з регулювання міграційних процесів в Україні (Державної міграційної служби). Її повноваження слід поширити на всі типи міжнародної міграції й основні міграційні потоки як громадян України, так і іноземців, що дасть змогу позбутися типових для нинішньої ситуації розпорошеності і дублювання функцій між різними відомствами.

V. Згідно з основними напрямками міграційної політики і відповідно до розвитку суспільно значущих міграційних потоків, діяльність ДМС має бути спрямована на захист прав та інтересів громадян України, працевлаштованих за кордоном, регулювання в'їзду в Україну і визначення правового статусу іноземців, надання допомоги біженцям.

VI. Для ефективного використання потенціалу трудової міграції необхідно розвивати її інституційне забезпечення, усунути надмірні бюрократичні перепони, обмежити негативний вплив корупції, створити правову базу регулювання трудової міграції, а також запровадити координацію органів регулювання трудових переміщень на національному та міжнародному рівнях. Важливе значення мають також недержавні інституції, зокрема, необхідно сприяти створенню та розвитку асоціацій мігрантів, через які координуватиметься спільне інвестування соціальних та інвестиційних проектів, що спів фінансуватимуться за рахунок коштів мігрантів та ресурсів державного та місцевого бюджетів.

VII. Необхідним є створення передумов інвестиційного використання міграційного капіталу, розвиток соціальної інфраструктури в місцях проживання трудових мігрантів та членів їх родин. Створення транспортної, соціальної інфраструктури, а також розвиток систем телефонних мереж зв'язку сприятиме покращенню загальних умов розвитку малого та середнього бізнесу в регіонах-походження мігрантів, а також уможливить вищий рівень мобільності робочої сили в межах цих регіонів, що сприятиме більш ефективному розподілу трудових ресурсів.

VIII. Для найбільш продуктивного розміщення міграційних надходжень важливим є ефективне функціонування фінансового сектору економіки. Для спрямування міграційного капіталу на інвестиційні потреби економіки важливе значення має надійне функціонування банківської системи та прогнозованість рівня інфляції, що дозволить формувати довгострокові бізнес-плани мігрантам, які з поверненням розпочинають підприємницьку діяльність в Україні.

ЗМІСТ

ФІНАНСОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ АСПЕКТИ В УГОДАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ПРО АСОЦІАЦІЮ

Курило О.В. Основні напрями фінансової глобалізації на сучасному етапі	3
Риляч Н.М. Інституційний механізм поглиблення науково-технологічного співробітництва між Україною та Європейським Союзом як частина угоди про асоціацію.....	10

СВІТОВА ФІНАНСОВА КРИЗА ТА ЕКОНОМІЧНА ДУМКА

Андрійчук В.Г. Ситуативні колізії наслідків впливу фінансової кризи та спорадичні потуги їх локалізації в Україні.....	16
Будкін В.С. Світова криза та розвиток міжнародного поділу праці.....	20
Нікешина Н.В. Оцінка впливу поточної фінансової й економічної кризи на глобальні потоки ПІІ.....	25
Чугаєв О.А. Економічний ефект від лібералізації економіки.....	30
Нікітіна М.Г., Рудницький А.О. Геоелектронічний аспект енергетичної безпеки України.....	37
Сиденко В.Р. Международные экономические аспекты глобального кризиса.....	45
Скаленко О.К. Методологічні орієнтири подолання фінансової кризи в Україні.....	51

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МІГРАЦІЙНО-ВІЗОВИХ ВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

Малиновська О.Л. Розвиток міграційних процесів в умовах фінансово-економічної кризи: деякі можливі наслідки для України.....	60
--	----

Якубовский С.А., Иванов А.И. Влияние введения безвизового режима между Украиной и ЕС на уровень безработицы и платежный баланс.....	69
Якубовський С.А., Тараненко В.Ю. Актуальні питання євроінтеграції України.....	72
Філіпенко А.С., Резнікова Н.В., Анісімова О.Ю., Відякіна М.М., Стаканов Р.Д., Лебедь І.Г Сучасний стан і перспективи розвитку міграційно-візових відносин між Україною та ЄС.....	76

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 87

(Частина I)

Засновано 1996 року.

Засновник: Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Свідоцтво про державну реєстрацію: К1 № 292 від 05.11.1998 р.

Науковий редактор: д-р екон. наук, проф. Шнирков О. І.

**Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Протокол №5 від 22 грудня 2009 року.**

Підписано до друку 02.12.2009.

Наклад 1000 прим.

Відділ оперативної поліграфії
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Тел. 483–11–25